

TOLGA ERSOY

LOZAN

BİR ANTIEMPERYALİZM MASALI
NASIL YAZILDI?

TOJGA ERSOY LOZZAM BIR ANTIEMPERYALIZM MASALINAZILDI?

TOLGA ERSOY

LOZAN

**BİR ANTIEMPERYALİZM MASALI
NASIL YAZILDI?**

Sorun Yayınları

Bilimsel İnceleme-Araştırma Dizisi: 5

Birinci Baskı : Ekim 2002

İkinci Baskı : Mayıs 2004

*Kapak Resmi: I. Dünya Savaşı'ndaki
İttifak Devletlerini Gösteren Bir Kartpostal*

© Yayın Hakkı : Sorun Yayınları

Baskı : Dur Ofset

ISBN 975-431-123-4

TOLGA ERSOY

LOZAN

BİR ANTIEMPERYALİZM MASALI

NASIL YAZILDI?

Sorun Yayınları

Çatalçeşme Sokak No: 46 K/3 D/6 Cağaloğlu-İstanbul-34110

Telefon: (0212) 511 08 29 Fax: (0212) 519 05 60

e.posta: sorunyay @ hotmail. com

Tolga Ersoy'un Yayınlanmış Eserleri:

1. SİNOP'UN HANI
SİNOP HAPİSHANESİ'NİN TARİHİ
VE EDEBİYATTAKİ YERİ/1997-Araştırma
2. TIP TARİHİ METAFOR/1996-Araştırma
3. HALKLARIN MELODRAMİ-ÜÇ KADIN-Anlatı-
4. TÜRKİYE'DE DARBELER
VE PROVOKASYONLAR/1998-Araştırma/Anonim
5. YOL'A DURDU ÖYKÜLER/1997-Öykü
6. DÖNENCE AĞITLARI/1998-Öykü
7. TIP TARİHİ İÇİN MATERYALİST NOTLAR/1998-İnceleme
8. İATOKRASİ-TIP VE KÜLTÜR/1998-İnceleme
9. ULU ÖNDER ŞEF LİDER KRAL
BİR FETİŞİN KÖKENLERİ/2000-İnceleme
10. MUVAZAA PARTİLERİ/2000-İnceleme
11. "KOMÜNSÜZ KOMÜNARLARA"
HAYAT BİLGİSİ/2001-Deneme
12. LOZAN
BİR ANTIEMPERYALİZM MASALI NASIL YAZILDI?
TODAİE Y.Lisans Tezi 2. Baskı, 2004.

İÇİNDEKİLER

– İkinci Baskıya Önsöz	7
– Giriş (ya da Sorular)	11
– Birinci Bölüm: Mondros'tan Lozan'a	17
– İkinci Bölüm: Tartışmalar ve Anılarda Lozan Süreci	31
– Üçüncü Bölüm: 4300 Kere 40 Kilometre Hariç Antiemperyalizm: Chester!	51
– Dördüncü Bölüm: İzmir İktisat Kongresi;İmtiyazlı, Sınıflı	65
– I-İzmir İktisat Kongresi'ne Nasıl Gelindi: Ekonomik Duruma Genel Bakış	65
– II-Kongre	75
– III-Kongre'nin Tercihleri ya da Kongre Neler Getirdi?	89
– Beşinci Bölüm: Lozan'da Ne İmzalandı?	97
– I-Kapitülasyonlar	100
– II-Düyun-ı Umumiye ya da “Borçlar Ödenecek!”	107
– III-Sınırlar ve Musul, ya da Misak-ı Millî'nin Değişmezliği!	116
– IV-Diğer “Sorunlar” Nasıl Çözüldü?	127
– B-Boğazlar	130
– C-Ve	132
– Altıncı Bölüm: Bonapartizm Evrilirken!	135
– Yedinci Bölüm: Lozan; İdeolojinin Neresinde?	147

– <i>Sonuç</i> (ya da Soruları Yeniden Sormak)	151
– EKLER	127
– TARTIŞMA	154
– <i>I “Üniversite ve Akademizm”</i>	154
– <i>II Sekseninci Yılında Lozan</i>	173
– <i>EK-1</i> Al-Paieux Türkiye Üzerinde Emperyalist Pazarlık 22 Kasım 1922	180
– <i>EK-2</i> Türk Temsil Kurulu Başkanlığına Lozan’a Hareketinden Önce Verilen Direktif	183
– <i>EK-3</i> T.B.M.M Zabıtlarında Lozan Tartışmalarından ve Eleştirilerden Örnekler-1	185
– <i>EK-4</i> T.B.M.M Zabıtlarında Lozan Tartışmalarından ve Eleştirilerden Örnekler-2 (Ali Şükrü Bey)	188
– <i>EK-5</i> Rosa Luxemburg ve Berlin-Bağdat Demiryolları	190
– <i>EK-6</i> Lozan’a Chester Telgrafları	192
– <i>EK-7</i> Millî Türk Ticaret Birliği’nin Yabancı Sermaye Önerileri	193
– <i>EK-8</i> Misak-ı İktisadî Esasları	194
– <i>EK-9</i> 1929’da Türkiye’de Yerli ve Yabancı Şirketlerin Durumu	196
– <i>EK-10</i> Mecliste “Borçlar Sorunu” Üzerine Yapılan Tartışmalardan	197
– <i>EK-11</i> 1 Kasım 1914 Tarihinden Önceki Osmanlı Borçlarından Örnekler	198
– <i>EK-12</i> Misak-ı Millî ve Lozan	199
– <i>EK-13</i> Komintern’in Lozan Değerlendirmesi	201
– <i>EK-14</i> Millîleştirme ve Yabancı Sermaye	203
– KİM KİMDİR?	205
– ÖZET	209
– KAYNAKÇA	211

İKİNCİ BASKI İÇİN ÖNSÖZ

Kitap fuarlarından birinde *Sorun Yayınları* standında otururken yanımıza gelen orta yaşlardaki bir “okurun” bu kitabın ilk baskısı ile ilgilendiğini anımsıyorum; önce yüzünü ekşiterek kapığı inceleyip, arka kapak yazısını okumuştur. Ardından içini “kısa gözden geçirmiş” sonra da “burada yazılanların hepsi yalan” demiş ve “ben bunca yıllık tarih öğretmeniyim, hiç bir inkılâp tarihi kitabında bunlar yazmıyor” diye sözlerine devam ederek hızlı adımlarla uzaklaşmıştı. Evet burada bir okuma sorunu ile karşı karşıya olduğumuzu söyleyebilirim; çünkü bu kısa tarih çalışmasında yazılanların tümünü, tarih öğretmenimizin okuyup okumadığını bilmem ama resmî tarih yazınının tümünde bulabilmek olanaklı yeter ki “resmî okuma” yapılmasın. Çalışma için seçilen yöntemde bu yaklaşımdan oluşmakta ve daha ilk satırda dile getirilmektedir. Bu çalışma geliştirilirken çoklukla resmî tarih olarak tanımlanabilecek metinlerden yararlanılmış ve bu yazındaki çelişkiler eleştirel bakışla ele alınarak Lozan sürecinin öyküsü yazılmaya çalışılmıştır. Bu nedenle de tarihimizdeki birçok önemli olayın üstünde “bu öyküleme mantığının” bir sonucu olarak oldukça kısa-özet bir şekilde durulmuştur. “Öyküleme” yaklaşımımı bir kez daha vurgulamak istiyorum; çünkü şema saplantılı ezberelog resmî akademisyenlerimizden gelen başlıca eleştiri buydu ve yazılanları tartışmamaya özen gösteriyorlardı.

[“*Lozan; Bir Antiemperyalizm Masalı Nasıl Yazıldı?*” başlığını taşıyan bu kitap çalışmasında, resmî tarih tarafından ulusal ba-

ğımsızlığın önemli bir aşaması olarak değerlendirilen Lozan Anlaşması'nın, öncesi ve sonrasıyla tarihsel süreci incelenmiş ve resmî tarih tezlerinin aksine, Lozan Anlaşması'nın, yeni konjonktürel durumda, “yeni” devletin emperyalist ilişkilerdeki konumunun belirginleştirildiği ve yeni bağımlılık biçimlerinin geliştirildiği, dolayısıyla savunulanın aksine emperyalist bir nitelik taşıdığı, tarihteki olaylar ve gelişmeler değerlendirilerek kanıtlanmaya çalışılmıştır.

Soru sorarak ilerleme ve hatta aynı soruları tekrar tekrar sorma, çalışmada benimsenen bir yaklaşım oluşturmaktadır. Bu açıdan bakıldığında; soruların sorulmaya başlandığı “giriş” bölümü ile soruların son bir kez tekrarlandığı ve tezimizin vargısının özetlendiği “sonuç” bölümü birbirini tamamlayan iki ayrı bölüm olarak değerlendirilebilir. Bu kurgunun öyküleme mantığı ile de uyduğuna düşünüyorum. Birinci bölümde, Mondros'tan Lozan'a geçen süredeki arayışlar gözden geçirilmiş, Lozan öncesindeki durum kısaca özetlenmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde Lozan görüşme sürecinde yaşananlar birincil kaynaklardan yola çıkılarak özetlenmiş ve yorumlanmıştır. Üçüncü bölümü “antiemperyalizm” söylemiyle çelişen ve Lozan süreci ile bağımlı “Chester Projesi”nin anlamı oluştururken bir sonraki bölümde, kapitalist tercihin tüm dünyaya bu arada doğal olarak da Lozan'daki görüşmecî devletlere ilan edilişi anlamına gelen İzmir İktisat Kongresi'nin bu bağlamda ele alınması oluşturmaktadır. “Lozan'da Ne İmzalandı?” adını taşıyan beşinci bölüm ise, anlaşma ile antiemperyalizm söylemi arasındaki çelişkinin, anlaşma maddelerinden ve izleyen süreçteki gelişmelerden yola çıkılarak gösterilmesine ayrılmıştır. Altıncı bölümde ise, Lozan bağıtı ve ekonomik tercihlerin izleyen on yıl boyunca neden olduğu gelişmeler çok kısa bir şekilde özetlenmiştir. İzleyen bölümleri ise Lozan'ın ideolojik kurgudaki yeri ile genel yargımızın bugüne aktarımlı olarak yeniden ele alındığı “sonuç” bölümleri oluşturmaktadır. Metni destekleyen “Ek” bölümler ile kısa bir “Kim Kimdir” köşesinin kitabı tamamlayıcı olduğu düşünülmüştür. Özellikle bu bölümde geniş biyografiler yerine adı geçen bazı kişiliklerin yeniden anımsatılma-

sına özen gösterilmiş ve bekleneceği gibi alabildiğine kısa olmuştur.

Yazım tekniği ile ilgili olarak önsöze birkaç not düşmek gerekli; öncelikle belirtilmesi gerekenin alıntılarla ilgili olduğunu düşünüyorum. Alıntılardaki dil hatalarına dokunulmamaya, alıntılanan kitaptaki şekliyle aktarılmaya özen gösterildi. Bu arada anlamını birçok sözlükte dahi bulamadığım birkaç kelimeye de zorunlu olarak yer verildi; “bugz” gibi... Diğer taraftan bazı özel tanımlamalara tek bir şekilde yer verildi; birçok kitapta “Düyunu Umumiye” olarak yer almasına rağmen sözcüğün yazılmasında Sakaoğlu’nun sözlük çalışması referans olarak alındı ve Düyun-ı Umumiye olarak aktarıldı. Aynı durum Misak-ı Milli tanımlaması içinde geçerli. Tek kısaltma olarak BMM -Büyük Millet Meclisi ya da TBMM-Türkiye Büyük Millet Meclisi kullanıldı, ayrıca okuma kolaylığını sağlamak amacıyla Lozan Anlaşması kimi yerlerde “Lozan” olarak kısaltıldı.]

Geniş parantez içinde verdiğim kitabın oluşum sürecinin özeti yanında bir de “gizli tarihi” mevcut. Bu kitap TODAİE Kamu Yönetimi Yüksek Lisans Programına sunulan bir tez çalışmasının kitaplaştırılmış haliydi ve doğal olarak beklenebileceği gibi reddedildi. “Doğal olarak” diyorum, çünkü YÖK’ün üniversitemizin varlıklarını/meşruiyetlerinin biricik koşulunun bu türden çalışmaların reddedilmesinde olduğunu düşünüyorum. Mevzuatlara sığınarak, tartışmaktan dahi kaçtılar; ne derler “körler sağırılar birbirini ağırlar”.

Ama bu kısa öykünün dışarıda tartışıldığını biliyorum; yeni bir baskı gereksinimi de bundan doğuyor. Tez çalışmasının gerekçesine ilişkin kısa bir “yazışma” kitaba eklendi. Bu yazının bir kısmı daha önce *SORUN Polemik* Dergisi’nde yayınlanmıştı. Diğer bir yeni ekimizde sekseninci yıl kutlamalarına ilişkin kısa bir gözlem notundan oluşuyor. Bu eklerin bazı eleştiri ve tartışmalara yanıt olacağını düşünüyorum. En azından bir kısım “ulusalcılarımıza”... Diğer yönlerden gelen eleştirilere yanıt ise çalışmanın yöntemi ve üslubunda saklı; “Lozan” başlığı altında sayfalar dolu-

su araştırma yapılabilir ve her konu eleştirel bir yaklaşımla uzun uzadıya ele alınabilirdi. Doğru. Dediğim gibi yöntemle ilgili bir sorun, ancak bu haklı eleştiri, eleştiri sahiplerine eksik kaldığına inandıkları bölümlerle ilgili çalışma yapma ve üretme sorumluluğunu yüklüyor. Eksikliklerin giderilmesi, bilginin geliştirilmesi üretimlerinde paylaşılması ile olanaklı...

Bu çalışma oluşturulurken birçok destek gördüğümü belirtmeliyim; çalışma birçok kez okundu; titiz okumaları ve önerileri için arkadaşım Pervin Erbil'e teşekkür ederim. Tez sürecinde danışman hocam Oya Çitçi dikkatli okuması, önerileri ve müdahaleleriyle kitabın (ve tezin) oluşmasında çok önemli katkılar sağladı. Kendisine, Doç.Dr. Oya Çitçi'ye birkez de bu satırlar aracılığıyla teşekkür ediyorum.

Birçok çalışmamda olduğu gibi, bu kitabıma da sahiplenip üretim ve paylaşım sürecine katkıları nedeniyle *Sorun Yayınları Kolektifi* Çalışanlarını saygıyla selâmlıyorum.

Tolga Ersoy

15 Mayıs 2004-Ankara

GİRİŞ

(ya da SORULAR)

Martin Bernal, “bir uydurmacanın nasıl imal edildiğini” anlattığı *Kara Atena* adlı eserinin giriş bölümünde “tarihin tarihçilere bırakılmayacak kadar ciddî bir iş olduğu”ndan söz eder; hiç kuşku yok ki onun bu yaklaşımı eksik olmakla birlikte yerindedir.¹ Eksikliği “bizim gibi” ülkeler hakkında yeterince bilgi sahibi olmamasından kaynaklanır ve onun bu aforizması, “bizim gibi ülkelerin” şartları göz önüne alındığında, “hele ki maaşlı tarihçilere hiç...” eklemesiyle biraz olsun tamamlanabilir. Maaşlı tarihçilerin başlıca görevi, yaratılan efsaneleri besleyecek ve onların iç tutarsızlıklarını gölgeleyerek unutturacak hurafeleri yaratmak ve onları ritmik bir şekilde yeniden üretmektir.

Her efsanenin ya da dinin en temel dayanağını, zorunlu olarak sahip oldukları çelişkilerin gizlenmesini ya da örtülmesini sağlayacak argümanlar oluşturur. Bu ilişki, mitsel ideolojilerin olmazsa olmaz koşuludur. Geçmiş yüzyıllarda “tarihçilerin” böylesine argümanları üretmesi ya da onları şekillendirmesi çok daha kolaydı ve devletin-devletlerinin sınırsız güvencesi altında işleri oldukça rahattı. Yirminci yüzyılla birlikte zorlaşan işlevlerini yeniden düzenleyecek -ve bu düzenlemede müdahalelere açık hale getirecek- adımların atılması, ancak bir erk ve ideoloji aracı olarak bilimlerinin, kendilerine sunduğu olanaklarla sağlanabilirdi. Ve bu adımların da devletin zor güvencesinden bağımsız olması düşünülemezdi.

1 Martin Bernal: *Kara Atena-Eski Yunan Uydurmacası Nasıl İmal Edildi*
Çev:Özcan Buze, Kaynak Yy., 1.Baskı, 1998, s.49-60

Ele alacağımız konunun çıkış noktasını oluşturan “bazı sorunlara rağmen” söylemi de, yukarda söz ettiğimiz dezenformasyonla beslenen erkin en önemli müdahale şekillerinden birini oluşturur.

Bağımsızlık, barış ya da devletin ülkesi ve milleti... diye başlayan çok sayıdaki ideolojik söylemin temel başvuru belgelerinden ya da tarihi kaynaklarından yalnızca birisi olan “Lozan Barış Anlaşması”nın maaşlı tarihçiler tarafından anlatılışı, örtülme çabası içinde olunan “sorunlar” göz önüne alındığında çağdaş bir hurafe yaratma girişimi olarak değerlendirilebilir.

“Lozan Barış Anlaşması”nın imzalanmasından on yıl sonra, yoksulluğun, bunalımın ve doğal olarak baskının her geçen gün bir öncekine göre kat be kat arttığı, otoriter tek parti-tek adam yönetiminin olduğu günlerde, andığımız tarihçilerin ülkemizdeki protiplerinden biri sayabileceğimiz Cemil Bilsel oldukça hacimli bir çalışmasıyla ilk adımı atar. Çalışmanın girişi, Bernal’i haklı çıkaracak şu sözlerle başlamaktadır:

“Ancak, gündüzün aydınlığı gecenin karanlığı görülmeden, sağlığın kadri hastalık çekilmeden ve ölüm göz önüne getirilmeden, hürriyetin bahası hürriyetsizliğin ve köleliğin acıları duyulmadan iyi anlaşılmaz; şeyler zıtları ile açılır.”²

Ancak Bilsel, yaklaşık bin sayfalık çalışmasında, karanlığı, hastalığı ya da zıtları ortaya sermek yerine, onları yok saymayı temel inceleme yöntemi olarak geliştirir. (Ve bu yaklaşım, bilim yapmak için değil ama resmi tarih yazmak için olmazsa olmazdır!) Kısa çalışmamızda sıkça başvuracağımız bu kitabın önemi Lozan’ın nasıl anlatılacağına sınırlarını çizmesinde ve bu şekliyle de ideolojik bir müdahalede bulunmasında yatar. Gerçekten de okul kitaplarından, “unvanları birkaç satırı tutan büyük tarih hocalarımızın” kitaplarına kadar geniş bir okuma listesinde Lozan, Nutuk’ta Mustafa Kemal tarafından işaret edilen ve bu kitapla sınırları çizilen “devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünü” koruma-

2 Cemil Bilsel: *Lozan* 1.Cilt, Sosyal Yy., tıpkı basım, 1998, önsözden

yı amaç edinmiş ilkeler çerçevesinde ele alınacak ve zaman zaman “bazı sorunlara rağmen” sözcükleri sarf edilse de, ideolojik argümanın kendisini yeniden üretmesine katkıda bulunulacaktır.

Mustafa Kemal, Söylev’inde Lozan’la ilgili genel değerlendirmesini yaparken karanlık ya da hastalık tanımını daha net bir şekilde vurgulamaktadır. Ancak Sevr ile karşılaştırma yoluna gidilirken, kısa, orta ve uzun vadeli sonuçlar üzerinden yeni bir bağımlılık ilişkisinin ortaya çıkışı göz ardı edilmektedir. Nutuk’ta diğer birçok konuya göre çok daha az yer ayrılmakla birlikte öneminin arttırılarak yüceltilmesi için gerekli komut şu sözlerle verilmektedir:

“Sayın Baylar, Lozan Barış Anlaşmasındaki hükümleri, öbür barış önerileriyle karşılaştırmanın yersiz olduğu düşüncesindeyim. Bu anlaşma Türk ulusuna karşı yüzyıllardan beri hazırlanmış ve Sevr Anlaşması ile tamamlandığı sanılmış, büyük bir öldürünün yıkılışını bildirir bir belgedir. Osmanlı tarihinde benzeri görülmemiş bir siyasal utku yapıtıdır.”³

Burada bir yaklaşım tarzı dikkat çekicidir; Lozan kendi başına ve olası sonuçlarıyla değerlendirilmek yerine, yarı-sömürge ve çöküntü halindeki Osmanlı yönetiminin yaptığı ya da yapmak zorunda kaldığı anlaşmalarla karşılaştırılmaktadır. Söylev’in diğer sayfalarında yer alan sunuş da bu şekilde ilerlemekte ve yirmili yıllarda temeli atılan yeni sömürgecilik için hiç de vazgeçilmez olmayan yaklaşımlara bir kazanım olarak yer verilmektedir.

Şimdi bu çalışmanın hazırlanmasına neden olan çelişkilerden doğan soruları sormak gerekiyor. Sorular ilk kez sorulmuyor, dolayısıyla yeni değil; aksine, Lozan’la ilgili hemen tüm çalışmalarda, çalışanın niteliğine göre gerek gizli, gerekse açık bir şekilde yer alıyor. Soruların tekrar tekrar sorulmasının, kendini sürekli yenilemek zorunda olan söylencelerle mücadele etmek için zorunlu olduğunu düşünüyorum.

3 Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk* 2.Cilt, Türk Dil Kurumu Yy., 220/2, 8.Baskı, s.561

Bilindiği gibi Kasım 1922’de başlayan ve Temmuz 1923’de sona eren Lozan konferanslar dizisinde, “müttefik”⁴ ülkeler ile Birinci Meclis arasında Osmanlı’dan ve emperyalist paylaşım sa-vaşından arta kalan çeşitli sorunları içeren bir dizi görüşme yapılmıştır. Konferansta ele alınan konular; ulusal sınırların yeniden belirlenmesi ve bu sınırlar içerisindeki azınlıkların geleceği, savaş tazminatlarının ve Osmanlı’dan kalan borçların ödenmesi ve bununla birlikte “eski hükümetler” zamanında yapılmış ticari imtiyazların gözden geçirilmesi ve “Boğazlar Sorunu”nun gözden geçirilmesi gibi ana başlıklar altında toplanabilir.

Kuşkusuz bu şekliyle Lozan, yeni bir devletin kuruluşundan çok, yeni hükümetin ya da yürütmeyi ele geçiren yeni erkin, eski devletin kısmen müdahale edilebilir kurgusunda varlığını sürdürebilmesinin başlıca koşullarından biri olan “eskiden” kalan sorunların düzeltilerek ya da onarılarak, devletin yeni dünya düzeninde yerini almasını tanımlamaktadır. Bu savımızın ilk soru olarak sorulması gerektiğini düşünüyorum. Resmi tarih yazımı, Lozan’ı, “yeni devletin” ya da TBMM’inin, yine o yazımdan aktardığımız söylemle “Batı” tarafından tanınması vurgusunu ısrarla yapmaktadır. Oysa “Batı” olarak tanımlanmakta ısrarlı bir özen gösterilen emperyalist devletler için sorun, yeniden yapılandırılan devletle, sömürge ilişkilerinin hangi düzeyde devam edeceği ya da yeni oluşumla kapitalist ilişkilerin hangi çerçeveden gelişeceği. Bu ilişki yukarıda sorduğumuz sorunun bir alt başlığını oluşturmaktadır.

Antiemperyalist olduğu söylenen bir savaşın ardından emperyalistlerce tanınma isteği nasıl bir mentalitenin ürünüdür? Ya da geçerliliği, gerçekliği olası mıdır? Lozan’ın, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunun ilan edilmesinden önce onanması bir yana, bu konferans sonucunda imzalanan anlaşmada ön plana çıkan tüm maddelerde, emperyalist devletlerin, eski ya da yeni devlet ayrımı

4 Birçok resmi tarih yazınında “müttefik” kelimesinin oldukça çelişik kullanımına rastlamak olanaklı. Kimi zaman “savaşılan” -ya da öyle olduğu söylenen- devletler kastedilirken, aynı kitabın ilerleyen sayfalarında Türkiye ile ittifak kurmuş “dost ülkeler” anlamına gelecek şekillerde kullanılabilir. Toplum ve siyaset psikolojisi yönünden ele alınması gereken bir konu!

yapmaksızın bir devamlılığı esas alarak, kendi üretim ve sömürü ilişkilerini yeniden düzenleyecek vurguyu ön plana çıkardıkları görülmektedir. Azınlık haklarına yönelik vurgu bu bağlamda değerlendirilmelidir. Kapitülasyonların kısmen ve isim değiştirerek devam etmesi ve “yeni devletin”, “eski devletin”- Osmanlının borçlarını üstlenmesi üzerinde önemle durulması gereken bir sorun olarak ortada durmaktadır. Aksi halde, örneğin, yabancı sermayeyi kollayan gümrük yasasını ya da madenlerdeki yabancı sermayeye çeşitli güvenceler sağlayan düzenlemeleri anlayabilmek olanaklı değildir.

Diğer taraftan, resmi ideolojinin en önemli argümanlarından birisini oluşturan “Misak-ı Milli”nin Lozan ile açıkça ihlal edildiğini söylememek olanaklı mıdır? Misak-ı Milli’de anılan sınırlar sadece Yunanistan’la korunmakta, Suriye’de Fransa, Irak’da ve dolayısıyla Musul petrolü üzerinde İngiltere sömürmesine onay verilmektedir. Ve hiç kuşkusuz bu onay, sömürgeciler için kuzey sınırlarının güvencesi anlamına da gelmekte ya da bu bağlamda bir tür garanti içermektedir. Lozan, antiemperyalist retorikle salt bu şekliyle bile çelişmemekte midir?

Lozan süreci ile aynı tarihlere rastlayan ve “Batı”ya kapitalizmle uyuşumun sağlanacağı iletilerinin verildiği 1.İzmir İktisat Kongresi’nin zamanlaması -tıpkı Chester Projesinde olduğu gibi- sermaye ilişkilerinden bağımsız düşünülebilir mi? Yaratılan burjuva sınıfı ile iç ve dış sermaye hareketleri üzerinde oluşturulan devlet güvencesi Lozan’dan ne kadar bağımsızdır?

Burada sorulması gereken bir diğer soru da, 1923’le birlikte uluslararası sermayenin Türkiye Cumhuriyeti’ne ilgisinin hangi dinamiklere bağlı olarak geliştiğidir. Bu sorunun yanıtının verilebilmesi için 1923 sonrasında 30’lu yıllara kadar süren ekonomik bunalımın Türkiye içindeki kapitalist üretim ilişkilerini ve hareketini nasıl etkilediğinin ve bu etkileşimde konferans ve kongrenin rolünün bilinmesi gerekir. Kuşkusuz, Türkiye ve benzeri ülkelere kolaylaştırılmış yatırımlar yapan ya da değerinin birkaç katına “devletleştirilen” yabancı sermaye ve bu sermaye ile ilişki içinde-

ki yerli sermayenin söz konusu "krizi" daha az hasarla atlatması rastlantı olarak değerlendirilemez. Ve bu durumun "rastlantı" olarak tanımlanamamasının ölçüsü söz edilen süreçte Türkiye'ye dışarıdan yapılan sermaye aktarımının ya da ortak yatırımların bilinmesi ve komprador burjuvazinin gelişme dinamiklerinin ortaya konmasıyla olanaklıdır. Lozan ve ondan bağımsız düşünülmemesi gereken 1.İzmir İktisat Kongresi'nin bu sürece katkısı hiç bir zaman göz ardı edilmemelidir. (2.İzmir İktisat Kongresi'nin 12 Eylül faşizminin gölgesinde Turgut Özal döneminde yapılmış olması, tarihin bu topraklara bir ironisi midir?) Diğer taraftan, anılan tarihi süreçte Türkiye işçi sınıfına ve sınıf mücadelesine yönelik baskının boyutlarının bilinmesi ve emekçi sınıfların yoksullaşma sürecinin devamlılığının gösterilmesi de, kongrenin amaçlarını netleştirecek verileri sağlayacak nitelikteki bilgileri verecektir.

Tarihi, masanın karşı tarafında oturarak okuduğumuzda ortaya çıkan "sorunları" kısaca özetlemeye çalıştık. resmî tarihin anlatmaya çalıştıklarıyla yaşananlar arasındaki çelişkinin görülmesi, yukarıda yazdığımız soru ve sorunların böyle bir çalışmada yeniden kurgulanmasının gerekçesini oluşturmaktadır. Salt soruların bile, bu gerekçeyi destekleyecek açılımlara sahip olduğunu düşünüyorum. Bu nedenle çalışma, soruları tekrar tekrar sorarak gelişirken, bulduğumuz yanıtlar yeni yeni soruların sorulmasının kapılarının açılmasını da sağlayacaktır. Amaçlanan budur.

Asıl sorun, "resmî tarihin" anlattıkları içinde yer alan çelişkilerin, elde edilecek bilgi ve bu bilgilerin resmî ideolojiden bağımsızlaşmış yorumu ile deşifre edilmesi ve tarihin bu alanındaki nesnel bilgi ve yorumlara katkı sağlayacak adımların atılmasıdır. Bu süreç doğal olarak "ideolojiktir". Bu bağlamda, bu çalışma için yola çıkışta temel tezimizi; "Lozan Konferansı ve Anlaşması ile 1.İzmir İktisat Kongresinin, emperyalizmle uyuşma ve kapitalizmle entegrasyon programı olarak, devletin yeni kurgusuyla devamını sağlayan politikalar için bir süreci ve bir dönüm noktasını oluşturduğu" şeklinde belirtebiliriz.

BİRİNCİ BÖLÜM

MONDROS'TAN LOZAN'A

1913'de kendileri tarafından atanan bir başbakana, Mahmut Şevket Paşa'ya düzenledikleri bir komplo-darbenin ardından iktidara gelen İttihat ve Terakki yalnızca, neredeyse yüzyıl sürececek olan “tek parti geleneğini” başlatmakla kalmıyor, diğer birçok “geleneğin de”, yeni biçimde ancak neredeyse hiç değişmeyen üslupla devamının sağlam temellerini atıyordu. Bu “geleneklerin” en önemlilerinden birisini, kimi zamanlarda şovenizme dek uzanan bağınaz bir ulusalcılığın getiri ve götürülerinin, bir dış destekle korunması oluşturmaktadır. Öyle ki, partinin şekillenmesi ve parti içi erk mücadelesi bu dış bağlantının (bağlantıların) ya da biat ilişkisinin hangi devletle-devletlerle kurulacağı bağlamında belirlenebilmektedir. Ve Birinci Dünya Savaşının ya da büyük emperyalist yağma hegemonya mücadelesinin başlaması ile İttihat ve Terakki içindeki bu erk çekişmesini, şimdilik kaydıyla, Almanya'nın, İngiltere'yi geride bırakarak kazandığı görülür. İzleyen yıl, Pantürkizm adına yapılan, resmî tarihteki en ilerici söylemle “tehcir”, partinin ya da devletle özdeşleşen partinin (Bu tanımlamanın hiç de paradokssal olmayacak bir biçimde “parti ile özdeşleşen devletin” şeklinde tanımlanması da olanaklıdır.⁵) en büyük destekçisinin yirmi yıl sonrasına hazırlanan Almanya olması, bu bağlamda şaşırtıcı değildir. Bu bakışla, savaşın kaybedilmesi, parti içindeki Almancı kanadın İngilizcilere karşı yenilgisi anlamına da gelecektir.

5 Tolga Ersoy: *Muvazaa Partileri*, Özgür Üniversite Kitaplığı:30, Maki Yy., 1.Baskı, 2000

Diğer taraftan bu ikili yenilgi Osmanlı Devleti üzerindeki emperyalist paylaşımın kimler tarafından yapılacağını da ortaya çıkarmıştır. Bağdat Demiryolu ile “doğu”ya açılmayı düşleyen “Alman emperyalizminin” Osmanlı’yı taşeronlaştırma projesi başarısızlığa uğrarken, İngiltere ve Fransa’nın, Ortadoğu zenginlikleri üzerinde hakimiyet kurmasının önemli bir aşaması olan Anadolu’nun yağmalanması projesi, on yıllık aradan sonra yeniden hayata geçirilmeye çalışılacaktır. Ne var ki bu projenin önüne çıkan bir “sorun”, Çarlık Rusyası’nın Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri’ne dönüşmesi ve dolayısıyla kapitalist dünyadan kendisini koparıırken, diğer taraftan da ona bir alternatif yaratması sorunu (!), taktik ve stratejik yeni yönelimlerin gündeme getirilmesiyle aşılma çalışılacaktır.

30 Ekim 1918’de imzalanan Mondros Mütarekesi ile Osmanlı’nın yenilgisi tescil edilirken, 10 Ağustos 1920’de imzalanan Sevres Anlaşması ile de, paylaşımın niceliği belirlenmeye çalışılıyordu. Ancak tarafların onayını almayan, hatta İngiltere ve bu süreçte panhellenik milliyetçiliğin pençesinde İngiltere’nin bölgede maşası ve askeri olmaya soyunan Yunanistan dışında diğer “batılı” devletleri de fazla memnun etmeyen anlaşma, doğal olarak, hukuki bir geçerlilik kazanamadı. Bu durum, daha sonra çeşitli düzeylerde imzalanan anlaşmalarla giderilmeye çalışılacaktır.⁶ Ne var ki, herkesin ölü/sakat doğduğunu kabul ettiği Sevres, Türkiye’de “yeni kurulan devlette”, sonraki yıllarda, hatta günümüzde politik belirleyiciliğini ya da ideolojik bir argüman olma özelliğini koruyabilmiştir.

Sevres, doğası itibarıyla emperyalist bir sözleşmeydi. Kazanan tarafın kaybedenlere birer dayatması olarak da ele alınabilir. Ancak unutulmamalıdır ki, tıpkı kazananlar gibi, kaybedenler de savaşa emperyalist yağmadan pay kapabilme amacıyla girmiştir

⁶ Bu anlaşmalar dizisine bir örnek olarak Sykes-Picot Anlaşması verilebilir. Daha savaş sürerken, 9 Mayıs 1916’da İngiltere ile Fransa’nın Rusya’nın onayını alarak yaptıkları bu anlaşmanın, Sevr anlaşmasına benzerliği dikkat çekicidir. Musul konusu hariç paylaşım hemen hemen aynıdır. Musul’un bu anlaşma ile Fransa’ya bırakılmasını çıkarlarına aykırı gören İngiltere, Kasım 1918’de Musul’u işgal edecek ve bu tarihe kadar da anlaşma geçerliliğini koruyacaktır.

ve Osmanlı doğrudan saldırıya uğramış ya da “savaşın haklı tarafında” yer almış değildir. (Böyle bir savaşta haklı taraftan söz edilebilir mi) Doğrudan emperyalist bir bloğun taraflarından birisidir. Dolayısıyla Sevres haksızdır, ancak saptırılmış bir haksızlık söz konusu değildir. Böylesine haksız bir savaşta taraf olup kaybeden, bu haksızlığı kendi söylemiyle değerlendirmek zorundadır. Savaş sonuçlarının kazananlar tarafından dikte edilmesi anlamına da gelen bu anlaşma, eğer kazanan blok diğeri olsaydı, kuşkusuz farklı bir şekilde dikte edilecek, ne var ki onun emperyalist içeriği değişmeyecektir.

Sevres’den Lozan’a uzanan süreçte gelişen TBMM hareketi değerlendirilirken işte bu nedenlerden ötürü emperyalist vurgunun sürekli anımsanması gerektiğini düşünüyorum. Bu nedenle anılan süreçte, bağlaşıklık arayışının genel tarihçesini kısaca özetlemenin açıklayıcı olacağını umuyorum:

Mondros Mütarekesi’nin hemen ardından İngiltere Musul’u işgal etmeye başlar. Lozan’da da sorunu istediği biçimde çözecek olan İngiltere, bölge politikasını bu işgalle bir kez daha açık bir şekilde ortaya koyacaktır. İngiltere’nin görünürdeki bu açık politikasına rağmen işgalin sürdüğü günlerde, 17 Kasım 1918 tarihli bir röportajda Mustafa Kemal Minber Gazetesi’ne verdiği demeçte “*bütün Osmanlı milletinin İngilizlerden daha hayırhah bir dost olamayacağı kanaat ile mütehassıs olmaları pek tabiidir*” diyerek, İngiltere’ye yaklaşımının ve sonraki döneme ilişkin politikasının ipuçlarını vermektedir.⁷ İlerleyen süreçte “*müttefik devletlerin hareket tarzından dolayı bir hayal kırıklığı*” duyulsa bile⁸ emperyalist bir müttefik arayışı, 23 Nisan 1920’de kurulan TBMM’nin ve yöneticilerinin dış politik uğraşlarından en önemlisini oluşturacaktır. Yunanlılarla yapılan savaş sürecinde, İngiliz politikacılar tarafından İzmir’de bir İonia tampon devlet sıkça gündeme getirilirken, “*İngiltere’nin bir gün Türkiye ile dostluğunun kendi menfaatine uygun olduğunu anlayacağı*”⁹ umudu

7 Gotthard Jaeschke: *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros’tan Mudanya’ya Kadar* (30 Ekim 1918-11 ekim 1922), Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2.Baskı, 1989, s.4

8 Jaeschke, *age*, s.45

9 Jaeschke, *age*, s.167,175

TBMM entelijansiyasının beklenti ve yeni dünya düzeninde almak istediği yeri gösteren küçük bir örnektir. O dönem ve sonraki tüm süreçte, ancak kuvvetli bir müttefiğe dayanılarak var olabileceğine dair inancın, temel politik yaklaşımda belirleyici bir ağırlığa sahip olduğunu görüyoruz. Nitekim daha önceki kongrelerde batılı bir devletin mandasının gündeme gelmesi ve bunun kabulü de dikkat çekicidir. Sivas Kongresi'nde manda tartışmaları sonucunda, Amerikalı gözlemci general Harbord'a mandanın kabul edildiğini belirten bir memorandum verilirken, Amiral Bristol, mandanın kongrede kabul edildiğini ülkesine bir telgrafla bildirecektir.¹⁰ “Anti-mandacılığın” Kemalistler tarafından bir ideolojik argüman olarak kullanılması ise, döneminde “manda” kelimesinin içeriğinin ve alanının çok iyi bilinmiyor olmasını gizlemektedir. Anılan süreçte Mustafa Kemal, bir taraftan Fransa'nın Ermenistan ve Suriye yüksek komiserliği görevi yapan emperyalist bir yağma anlaşmasına adını vermiş Georges Picot'a “*bütün Anadolu'nun Fransa'nın ekonomik mandasını kabul etmeye istekli olduğunu ifade ederken*”, diğer taraftan “*Amerika Birleşik Devletlerine manda meselesini görüşmek amacıyla bir heyet gönderilmesi ricasıyla resmen başvuruda bulunma kararı alır.*”¹¹

“Manda” bir taktik olarak uygulanmış ya da reddedilmiş olsa bile, Sivas Kongresi'nin ve Erzurum Kongresi'nin yedinci maddelerinin, bir iki yıl sonra Lozan ve İzmir İktisat Kongresi'ne nasıl yansıdığı ya da buralarda ifadesini nasıl bulduğu ve onu izleyen seksen yıllık süreçte ne anlama geldiğinin etraflıca tartışılması ve bu bağlamda yeniden yorumlanması gerekmektedir. Bu maddeler aşağıdaki gibidir ve özetle işgal olmaksızın güçlü bir devletin geniş kapsamlı (sağlıktan ekonomiye) himaye ve yardımını istemekte ve böylesine bir durumu onaylar görünmektedir. Bu “kurtuluş savaşının” anti-emperyalistliği tartışmalarında da önemli bir başlık oluşturmaktadır:

10 Yalçın Küçük, *Aydın Üzerine Tezler-3 1830-1980*, Tekin Yy., 1.Baskı, 1985, s.446-448

11 Fikret Başkaya, *Yediyüz Osmanlı Beyliğinden 28 Şubata: Bir Devlet Geleneğinin Anatomisi*, Ütopya Yy., 1.Baskı, 1999, s.303 (Taner Akçam, *İnsan Hakları Ve Ermeni Sorunu* s.501-502'den aktarım)

“Milliyet esaslarına riayetkâr ve memleketimize karşı istila emeli beslemeyen herhangi devletin fenni, sinai, iktisadi muavenetini memnuniyetle karşılız... Milletimiz insani, asri gayeleri tebcil ve fenni, sinai ve iktisadi halü ihtiyacımızı taktir eder. Binaenaleyh devlet ve milletimizin dahili ve harici istiklali ve vatanımızın tamamasi mahfuz kalmak şartiyle altıncı maddede musarrah hudut dahilinde milliyet esaslarına riayetkar ve memleketimize karşı istila emeli beslemeyen herhangi devletin fenni, sinai, iktisadi muavenetini memnuniyetle karşılız ve bu şeraiti adile ve insaniyeyi muhtevi bir sulhunde acilen tekarrürü selameti beşer ve sukunu alem namına ahzı amali milliyemizdir”¹²

Dönemin koşulları vb. gibi genel savunuların aksine, kongre sürecindeki bu ifadelerle birlikte Lozan ve İzmir İktisat Kongresi'nde atılan temellerin, seksen yılın tüm “krizlerinde” olduğu gibi, 21 Şubat 2001 krizinin de doğru anlaşılabilmesi için gereken ipuçlarını verdiğini düşünüyorum.

Bu aşamada bir soruyu tekrarlamak gerekiyor; emperyalizme karşı gerçekten bir savaş var mıdır? Yoksa, sadece, bir Türk-Yunan savaşı söz konusu olup, bu savaş da, yeni dünya düzeninde ya da kapitalist batı dünyasında yer kapma için verilen mücadele midir? Kemalist söylemi bir kenara bıraktığımızda, bu soruların yanıtına giden yolda önemli ipuçları elde edilecektir. Öncelikle kuruluş savaşı olarak adlandırılan sürecin yalnızca Türkiye ve Yunanistan arasında yapılan bir dizi “savaş” ya da çatışmalardan oluştuğu ve bunun da Batı Anadolu ile sınırlı kaldığını söyleyebiliriz. Birkaç “gerilla hareketi” hariç, Anadolu’da devletler arası savaşın yaşanmamış olması ve Misak-ı Milli olarak adlandırılan (ve kimi zamanlarda feda edilebilen) sınırların ana hatlarının savaşız çizilmesi önemlidir. Bu sınırlar, Fransa ve İngiltere’yi ilgilendiren güney ve doğu sınırlarıdır ve sorunsuz belirlenmesi, sömürgeciliğin gelişimi açısından oldukça önemlidir. Bu “sorunsuz belirlenme” süreci Nutuk’ta şu şekilde dile getirilmektedir:

“Sevr’de: İtilaf devletlerinden kurulacak bir komisyon, Fırat’ın doğusunda ve Ermenistan, Irak ve Suriye arasında kalan bir bölge için özerk bir yönetim biçimi hazırlayacaktır. Anlaşmanın imzalanmasından bir yıl sonra bölgenin Kürt halkı Milletler Cemiyeti’ne başvurarak, Kürtlerin çoğunluğunun Türkiye’den ayrı bağımsız devlet kurmak istediğini tanıtırsa ve Milletler Cemiyeti bunu kabul ederse, Türkiye bu bölgedeki bütün haklarından vazgeçecektir.

Mart 1921 önerisinde: İtilaf devletleri yeni durumu göz önünde tutarak bu konuda Sevr tasarısında değişiklik yapmayı dikkate alma eğilimindedirler. Ancak bu değişikliğin yapılması özerk olarak yönetilen bölgeler ile Kürt, Asurlu-Gerdanlı- çıkarlarının yeterince korunması için hükümetimizin kolaylık göstermesi koşuluna bağlanmıştır.

Mart 1922 önerisinde: Söz konusu edilmemiştir.”¹³

Kuşkusuz yeni sınırların oluşumunda Batı’nın (Almanya’ya olduğu gibi) gösterdiği kolaylığın nedenini Ekim Devrimi sonucu Sovyet Cumhuriyetleri’nin kurulmasında aramak gerekmektedir. Sevr Anlaşması’yla karşılaştırılmayacak sınır belirleme anlaşmalarının Lozan’dan çok önce yapılması ve Sevr’e göre çok geniş belirlenen sınırlar, bir antiemperyalist mücadele sonucu değil, emperyalist pazarlıklar sonucunda elde edilmiştir. Geriye ise, yalnızca Türk-Yunan savaşı kalmaktadır. Buna rağmen Misak-ı Milli argümanına sıkı sıkıya sarılmanın kuşkusuz önemli ideolojik işlevi vardır. Kaldı ki, “Misak-ı Milli” tanımının belirsizliği ya da içeriğinin kesin olmaması, birçok “resmî” yazar tarafından da dile getirilmektedir. Arap halklarına kendi kaderlerini belirleme hakkını tanıyan ve 28 Ocak 1920’de Meclisi Mebusan’da kabul edilen “Misak-ı Milli”, Mondros Mütarekesi sırasında işgal altında olmayan “Osmanlı-İslâm” çoğunluğunun yaşadığı toprakların “bölünmez bütünlüğünü” ilan eder. Ve:

13 Kemal Atatürk: *Nutuk* Cilt:II 1920-1927, Milli Eğitim Basımevi, 7.Baskı, 1967, s.755

“Özü bu olan Misakımilli’den, Kurtuluş Savaşı sonrasına oranla savaş sırasında pek fazla söz edilmemektedir. Kullanılan terim daha çok “hududu milliye” dir. Misakımilli teriminin asıl Lozan’a giderken yaygınlık kazandığı görülmektedir. Ondan sonra günümüze gelene dek terimin kullanımı çok yaygınlaşmış, yaygınlaştığı oranda da ne olduğu iyi bilinen kesin bir olgu olduğu kanısı gitgide yerleşmiştir. Oysa, 1918 bırakışması sınırının, yani Misakımilli sınırının neresi olup neresi olmadığı pek belli değildir.”¹⁴

Sınırdaki bu belirsizlik, sanılanın aksine, onun kullanımını daha ideolojikleştirecek şekle dönüştürmüştür. Örneğin, Musul ve Hatay bu sınırların içerisinde olmasına rağmen, emperyalist pazarlık sürecinde Misak-ı Milli’nin bu bağlamda anımsanmamış olması ilgi çekicidir! (Musul ve Hatay’ı milli sınırların dışında bırakarak ülkenin bir çakıl taşı bile kimseye vermeyiz diyenler kuşkusuz aynı ideolojiden beslenmektedirler. Ancak, “çakıl taşı” bir baskı aracı olabilirken, Hatay ya da Musul devletin bekası için zorunlu fedakarlıklar olarak sunulabilmektedir.) İlerleyen on yıllar boyunca birçok aydının “Misak-ı Milli ve devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğü” diye başlayan suçlamalarla ceza alması ise, ancak ideolojinin erk sahibi olanlar tarafından nasıl ve ne şekilde kullanıldığını örnekler. Tersine, birçok resmî “aydın”da Misak-ı Milli ve Musul Sorunu’nun nasıl “halledildiğini” bilmeksizin ya da unutarak-unutturarak, İslami örgütlenmelerden sol’a birçok konuyu gündeme getirirken, batının Türkiye üzerine oyunlarına dikkat çeker! Aşağıdaki alıntı bunu örneklerken, “verilen imtiyaz” tanımlanmasının kullanılması, ancak nedenini sorgulamaması ilgi çekici ve açıklayıcıdır:

“Birtakım suni olaylar çıkıyor. Sebep 70-80 yıldır alınan imtiyazların son yıllarda bitmesindedir. Biten bu imtiyazların uzaması, uzatılması, uzattırılması söz konusu. Ne olacak? Bir takım olaylar çıkacak. Birinci ve

14 Baskın Oran: *Atatürk Milliyetçiliği, Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme*, Bilgi Yy., 2.Baskı, 1990, s.153-154

İkinci Körfez Müdahalesi, ve İran-İrak Savaşı gibi bir takım şeyler. Bugün sadece bu müdahaleci devletlerin, İngiltere'nin, Amerika Birleşik Devletleri'nin, Fransa'nın veya İtalya'nın petrol konusundaki imtiyazlarını göz önünde bulunduracak olursak, Irak'dan aldığı savaş tazminatı, Suudi Arabistan'dan, Kuveyt'ten aldığı savaş yardımı ki... 100 yıl daha alacağı bu tazminatın faizi ile birlikte, bir yüzyıl daha devam edecek bir olayın resmen veya gayri resmî bir şekilde tekrar tescil edilmesi olayı ile karşı karşıya kalırız.”¹⁵

Yukarıda sözü edilen emperyalist pazarlık, yaklaşık seksen yıl önce başlayan bir kapişmanın devamıdır ve 1914'de Almanya ile emperyalist bir pazarlık yapılmış, bu pazarlık 1918'de karşıt emperyalist güçlerce boşa çıkarılmış ve bu durum da Mondros'ta tescil edilmiştir. İzleyen yıllar toplu pazarlığın bölgesel pazarlıklara evrilerek savaşın devam ettirildiği yıllardır. 1920'den 1923'e ya da Lozan'a ulaşana dek geçen süreyi bu bağlamda değerlendirmek olanaklıdır. Lozan'da son noktası konulacak pazarlık sürecinin -ya da savaşın- öncesinde, Anadolu'daki ya da TBMM'deki erk, pazarlık konusunda masanın karşısındakiler kadar güçlü olmadığı için, geri çekilme süreci yaşanmıştır. Bu süreç, izleyen on yıllara aktarılırken, yukarda söz ettiğimiz gibi çeşitli ideolojik argümanlar müdahalesinde dezenformasyona uğratılmış ya da daha sık kullanılan tanımlamayla tarih vülgarize edilmiştir. Bu süreci, yarım bir soruyla açmak gerekir: “Kurtuluş Savaşının” antiemperyalistliği... nereye kadar? Ve bu yarım soruyu da bir tekrarla açmak gerekir: Batıya karşı bir antiemperyalist savaş yapılmış mıdır? Yoksa bu “savaş” ya da süreç kapitalist dünyada, dünya savaşı sonrasında kurulacak olan yeni dünya düzeni içinde bir yer kapma mücadelesinden ibaret olup, savaş kısmını Türk-Yunan kapişması mı oluşturmaktadır?

Öncelikle bu süreçteki bazı dinamiklerin tekrar anımsanması gereklidir. Ermeni ve Pontus karşıtı tavır bu dinamikler içinde

15 Azmi Süslü: *Değerlendirme Oturumu, Misak-ı Milli Ve Türk dış Politikasında Musul*, Atatürk Araştırma Merkezi Yy., 1.Baskı, 1998, s.101

önemli yer tutar. Zorla göç ettirilen ve bu süreçte yüz binlerce insanın ölümüyle sonuçlanan tehcir olayı sadece, katliamcılık üzerinden gelişen milliyetçiliği beslemekle kalmamış, Müdafaa-i Hukuk ya da Kuvayı Milliye şeklinde örgütlenen yeni bir burjuva sınıfının da palazlanmasının tohumlarını atmıştır. Bu, yok edilen azınlıkların mallarına el koyarak varsıllaşan ya da “sermaye oluşturan” bir burjuvalaşma hareketidir ki, haksız varsıllığını korumak üzere savaşımaya hazırdır. Yunanlıların İzmir işgali ve 1918 sonrasında sayıları çok az (ya da azaltılmış) da olsa kalan Ermenilerin topraklarına dönme isteğinin, bu çevrelerin varsıllıklarını yitirme korkusunu körüklememiş olması düşünülemez.¹⁶

Bir diğer önemli unsur ise, TBMM'nin niteliği ile doğrudan ilgilidir. Yukarda sözü edilen ve tüzüklerinde *“İtilaf hükümet ve mümessillerine muhtıralar itaasına ve Wilson prensiplerine nazaran hukuk-u milliyemizi Sulh Konferansında müdafaa etmek üzere...”*¹⁷ gibi biat ifadeleri bulunan müdafaai hukukçular ya da Kuvayı Milliyecilerin meclis kuruluşundan itibaren iktidar mücadelesinde önemli güçleri olduğu unutulmamalıdır. Olağanüstü yetkilerle donatılan TBMM'yi bir iç savaş örgütlenmesi olarak görmek için hiç bir neden yoktur. Oysa, TBMM analizine girişen bazı Kemalist yazarlar, meclisin *“bir savaşı demokrasiyle yönetmek gibilerinden son derece netameli bir işi başarıyla tamamladığını”*¹⁸ söylerken, sanırım, 1926 yılın da geline Takrir-i Sükun'lu liberal demokrasimizi kastediyor olmalılar! Tanör “yerellik ve ulusallık” örgütlenmesi üzerinden gelişen “iki savaş biçiminin” ortak paydasını “savaş demokrasisi” olarak tanımlamakta ve *“Türkiye'nin o günkü somut koşullarında, savaşın antiempyralist ve haklı niteliği ile, onun siyasal yapısı olan ‘demokrasi’ arasında örülen bağı ifade etmek”*¹⁹ istemektedir. Ancak sonuçlar üze-

16 Ermeni “tehcirinin” yoğun olarak yaşandığı illerin bugün ırkçı-faşist örgütlenmelerin en yoğun olduğu iller olması bir rastlantı mıdır? Yalnızca bir beyin jimnastiği...!

17 Başkaya, *age*, s.301 (Mahmut Goloğlu, *Milli Mücadele Tarihi I'* den aktarım)

18 Bülent Tanör: *Kurtuluş Üzerine 10 Konferans* (Türkiye 1918-1923) Der Yy., 1.Baskı, 1995, s.162

19 Tanör, *age*, s.164

rinden bakıldığında -ya da masanın karşısından bakıldığında- yere-
relliğin konjonktürel bir taktik, ulusallığının ise, antiemperyalist-
liği oldukça tartışmalı bir stratejik hedef olduğu görülmektedir ki,
böylesine bir süreci demokrasi olarak tanımlamak özellikle “sol-
Kemalist” yazarların içine düştükleri bir açmazı göstermektedir.
Antiemperyalist savaş demokrasisinin kimi uygulamalarına baka-
lım: İngiltere ile uzlaşmanın başladığı 1921 yılının başlarındaki
Londra Konferansı ile birlikte iç savaş koşulları sertleşmiş Musta-
fa Suphi ve arkadaşlarını içine alan ve Anadolu’da Çerkez Et-
hem’e ve komünistlere dek uzanan tasfiye hareketi, her zaman so-
nucu kanlı olacak bir şekilde başlamıştır. 1921’den 1926’ya dek,
beş yıl gibi tarih için oldukça kısa olan bir sürede bu “demokrasi
meclisinde” hiçbir muhalife yer kalmamıştır. Böylece, İttihat Te-
rakki’den devralınan ve günümüze dek ulaşan “merkezi umumi”,
kontrolü dışı muhalefete tahammülsüzlük geleneğinde önemli bir
aşama kaydedilmiş olmaktadır.²⁰ Burada not edilmesi gereken, bu
aşamanın, birkaç yıl önce savaşılan batılı devletlerle masaya otur-
ma-uzlaşma sürecinin başlamasıyla birlikte hızlanarak gelişmiş
olmasıdır. Ve ulusallık hedefi, emperyalizmle uyuma ve kapita-
lizmle entegrasyon programının bir parçası olarak gelişmektedir.
Ve doğal olarak “ulusal kapitalist denen yaratığın yetişmesi için
uluslararası ortam açısından vakit çok geçtir.”²¹ Ancak vaktin
çok geç olduğunu zamanında görebilmek olanaksızdır ve bu pers-
pektif yoksunluğu, ele aldığımız süreçteki birçok girişimi doğru-
dan etkilemiştir. Fransa ve İtalya ile savaşılmaksızın uzlaşma sağlan-
mıştır. Bu uzlaşmanın sağlanmasında, salt, Fransa’nın TBMM’ye
duyduğu saygı ve sevginin (!) etkili olduğunu düşünmek ancak
safdillik olabilir. Fransa ile yapılan ve ikili savaşı sonlandıran An-
kara Anlaşması’nın ardından, Fransa’ya, kapitülasyonları aratma-
yacak bir takım imtiyazlar sağlanmış olması kuşkusuz fazlasıyla
etkili olmuştur. Örneğin, Herkit Vadisindeki demir, gümüş, krom
madenleri imtiyazı 99 seneliğine Fransa’ya devredilirken, aynı za-
manda bir bakanın Fransa’ya yazdığı mektupta maden, şimendifer,

20 Ersoy, *age*, s.12-22

21Oran, *age*, s.147

liman ve nehir imtiyazları konusunda Fransa'yı yardıma çağırması herhalde antiemperyalist bir tavır olarak değerlendirilemez ve aynı tavrın İtalya'ya da gösterilmesi ve İngiltere ile benzer arayışlara girilmesi durumu kuşkusuz açıklar nitelikte olup; Mustafa Kemal'in örnek olsun, Fransa mandası ile ilgili görüşleriyle de paralellik göstermektedir. Fransa'nın bu çağrıya yanıtı oldukça ilginçtir:

“Anadolu köylüsünü yakanların, ahaliyi katledenlerin kimler olduğu bizim için haiz-i ehemmiyet değil; unutmamalıyız ki biz Türkiye'nin en büyük dainleriyiz - alacağı olan- Tamirat hesabından başka Düyun-u Umu-miye varidatının da yüzde 63'ü Fransa'nın alacaklarına isabet ediyor.”²²

Yunanlılarla yapılan savaş süresince ise, İngiltere ile sürtüşme çıkmamasına da özen gösterilmiştir. Bu özen, daha sonra kısaca değineceğimiz gibi, ticari anlaşmalar döneminde ve batılı ülkelere Lozan sonrası gösterilen ticari kolaylıklarla da had safhaya ulaşmıştır. Ve tüm olgular bir arada ele alındığında diğer birçok yazara benzer şekilde Tanör'ün de dediği gibi *“klasik sömürgecilik çağından çok sonra doğan tekelci kapitalizm, emperyalizm ve emperyalist yeniden paylaşım savaşları aşamasında verilen ilk ve başarılı kurtuluş savaşı”²³* tanımlamasına kuşkuyla yaklaşmak gerekmektedir.

18 Eylül 1922 tarihi itibarıyla Anadolu'nun *“hiçbir yerinde tek bir Yunan eri kalmamış”* olup *“Anadolu ordumuz tarafından Yunanlılardan temizlenmiştir.”²⁴* Mudanya Anlaşması'na dek geçen sürede, böylece, TBMM hükümeti ve ordusu ile İngiltere karşı karşıya kalmış olmaktadır. Trakya ve Boğazlar'ın *“savunulması”* işlevinde yalnız kalan İngiltere ve Yunanistan, müttefiklerinin baskısı ile, ateşkesin onayı anlamına da gelen Mudanya görüşmelerine katılırlar. Ancak İngiltere'nin bu görüşmeleri ve ateşkes an-

22 Mete Tunçay: *Türkiye'de Sol Akımlar-I* (1908-1925) Belgeler 2, BDS Yy., 1.Baskı, 1991, s.371

23 Tanör, *age*, s.165

24 Ahmet Mumcu: *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri Ve Gelişimi*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yy., No:352, 3.Baskı, 1974, s.95

laşmasını 1914’de başlayıp devam eden savaşın bir aşaması olarak gördüğü düşünülmelidir. Çünkü Lozan görüşmeleri sırasında bu yaklaşımlarını açıkça dile getirmişlerdir. Bölgesel bir sorunun çözümü olarak da görülebilecek Mudanya görüşmelerine İngiltere’nin “savaşın galibi olarak” başkanlık yapmak istemesi, bu kararı güçlendiren bir olgu olarak ele alınmalıdır.²⁵ Diğer taraftan “ateşkes” ile sınırlandırılan anlaşma metni de, bağımsızlığa ait birçok sorunun bir sonraki anlaşmaya devredilmesi anlamına da geliyordu. Ve bu sorunun çözülmesi süreci, daha en başından “galip devletlerin” istediği şekilde başlayacaktı:

“Batılı bağlaşıklık devletler 27 Ekim 1922 günü TBMM hükümetine barış konferansınının 13 Kasımında İsviçre’nin Lozan şehrinde başlamasını önerdiler. Mudanya görüşmeleri sırasında, Başkomutan adına İsmet Paşa, konferansın İzmir’de yapılmasını istemişti. Bu öneri kabul edilse idi Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın konferansa katılması mümkün olur, Türk tarafı siyasal bakımdan daha güçlü bir duruma gelebilirdi. Ancak bağlaşıklar ‘tarafsız bir yerde barış görüşmeleri yapılması konusunda’ direndiler ve sonuçta Lozan (Lausanne) üzerinde karar kılındı.”²⁶

Batı ile her türlü ancak yeni argümanlarla uzlaşmaya hazır Türkiye için, antiemperyalist olduğu her zaman tartışılır bir kurtuluş savaşı sonrasında, batı ile onların tanımladığı bir şekilde masaya oturmanın da antiemperyalistlikle uzaktan yakından bir ilgisi olmayacağı açıktır. “Yenilen Almanya idi, bu nedenle biz, başarılı olduğumuz halde dünya savaşında yenilmiş sayıldık” hamasi söylemi bile, aslında, emperyalist pazarlığın bir ifadesi olarak görülmek zorundadır. Kaldı ki, sonrasında sıkça tekrarladığımız gibi, kazanan güçlerle yapılan “savaşızsız” ittifak ve uzlaşma arayışları ile, Yunanlılarla yapılan “kurtuluş savaşı” “yedi düvele karşı savaşarak kazandık” gibi ırkçı söylemleri daha ilk okumalarda tersyüz etmektedir. Lozan da, işte bu şartlar altında gidilen ve Birinci Dünya Savaşını kesin bir biçimde sonlayarak yeni dünya dü-

²⁵ Bilsel, age, s.437

²⁶ Mumcu, age, s.98

zeninin kapılarını aralayacak çok sayıdaki girişimden yalnızca birisidir. Durumu böylesine özetlemek olanaklı iken, Başkaya'nın da dediği gibi:

“...Şark sorununu nihai çözmek üzere toplanan Lozan paylaşım anlaşmasına Türkiye'nin galip devlet olarak katıldığı izlenimi bile yaratılmıştır... Alınan sonuç ortadayken bu tür bir izlenimin yaratılmış olması, birçok şeyin yanında Türkiye'nin entelektüel az gelişmişliğini de ortaya koyması bakımından düşündürücüdür... Lozan 'Barış Konferansı' fiili paylaşımına nihai noktayı koyup onaylatmak, yenik Osmanlı'ya hesap sormak üzere toplanmıştı. Oysa, Lozan Anlaşması yedi düvele karşı sonunda kazanılmış bir diplomatik zafer olarak sunulmuş gelmiştir. Belli ki, Osmanlı'nın kalıntıları üzerinde içi boş bir kabuk olarak kurulan TC'nin 'yeni yöneticilerinin' hayali zaferlere ihtiyacı vardı.”²⁷

Gerçekten de, 1922 Kasımı'nda Türkiye'nin genel görünüşü ve batıya bağımlılığın niteliği anımsanırsa, Lozan'ın daha ilk andan itibaren böyle bir zafer olarak sunulması için özel bir çaba gösterilmesine ve “onun resmî ideolojinin bir argümanı” haline getirilmesine şaşmamak gerekir. Aslında bu olgu, anılan süreçteki arayışların ve bu arayışla şekillenen gerçeğin de üstünün örtülmesini sağlıyor. Gerçeğin üstünün örtülmesi, yalnızca ideolojik argümanların desteği ile değil aynı zamanda iktidarın zor'unu bir başka şekilde kullanmasıyla da kolaylaşabiliyor. Her zaman katledilen ya da hapse tıkılan muhaliflerin, komünistlerin 1922'de yazdıkları, bu arayışın daha o günlerde net bir şekilde ortaya çıktığını da seksen yıl sonra bizlere gösteriyor:

“İşte bu surette yavaş yavaş dirilen, dirildikçe şarkı unutup gözlerini garba çeviren ve bunlarla anlaşma yollarını arayan Anadolu yararı, nihayet, Avrupa payitahtlarını dolaşmaya başlamış idi ki, Londra konferansı buna güzel bir başlangıç idi. Bu konferans yalnız Türkiye'ye acıyan Avrupalı soyguncuların arzusuyla değil, bi-

zimkilerin de bir gayreti neticesiydi. Onda çizilen planlar bir müddet sonra mevki-i tatbiki konulunca anlaşıldı ki, Anadolu vezirleri Avrupa payitahtlarında beyhude yere pabuç yürütmemişler. Nihayet pazarlık başlayıp ilk evvel Fransızlarla şerefli (!) bir muahede akdedilerek, banker Fransa'ya silah kudretiyle temin edemediği birçok hukuk ve imtiyaz bahşolunup zalim kapitalizm, beş büyük harp senesinden sonra tekrar hayat mücadelesine atılan Türk emekçilerinin cenazeleri üzerine bu kadim aşinalarıyla bir daha kadeh tokuşturduğu gün, halkın isyanı da maziye karışıp 'bir varmış bir yokmuş' hikayesine döndü.”²⁸

Bu ‘bir varmış bir yokmuş’ hikayesine yeniden dönüş süreci Lozan’la yeni bir aşamaya geçiyor. Türkiye üzerindeki emperyalist pazarlığı Lozan sürecine dek özetleyen ve Lozan görüşmelerinin hemen ilk günlerinde kaleme alınmış aynı adlı bir belgeyi ek olarak veriyoruz. Bu belgede emperyalistlerin Türkiye yağması ve kurtuluş savaşı sürecinde Fransa’nın planlarını çok özet olarak görebiliyoruz. Tabii diğer taraftan “antiemperyalist” TBMM’nin Fransa emperyalizmine yaklaşımını da... EK-1

Komünist Enternasyonalin bir başka belgesinde ise savaş sonrası yaşanan hayal kırıklığı daha gerçekçi değerlendirmelere yerini bırakır. Kurtuluş savaşı sonrası emperyalist arayışların Türk milletinin siyasî ve ekonomik kurtuluşunu tehlikeye soktuğu, yönetimin esas olarak İngiliz emperyalizminin aleti olduğu ve bu emperyalist arayışlar sonucunda Türkiyeli emekçilere ve komünistlere yoğun baskılara başlandığı bu değerlendirmeler arasında yer almakta ve sonucunda varılan nokta da ise siyaset sosyolojisi açısından katılabileceğimiz bir teze ulaşılmaktadır:

“Bu tür ülkelerin birinde ya da ötekinde burjuvaziyle feodal askeri kliğin milliyetçi devrimci mücadelenin önderliğini üstlenebileceğini, ama bir noktadan sonra bu insanların harekete mutlaka ihanet ederek karşı devrimci bir güce dönüşeceklerini kanıtlıyor.”²⁹

28 Tunçay, age, s.371

29 *Komintern Belgelerinde Türkiye Kurtuluş Savaşı*, Der:Emre Adıgüzel, Çev:Fatma Mercan, 1.Baskı, 1985, s.135

İKİNCİ BÖLÜM

TARTIŞMALAR VE ANILARDA LOZAN SÜRECİ

11 Ekim 1922 Mudanya Protokolü'nün imzalanmasından Lozan görüşmelerinin başlamasına dek geçen yaklaşık iki aylık süre, yalnızca soruna “dışarıdan” bakanlar açısından değil, sorunu “yaşayanlar” açısından da oldukça sıkıntılıydı. Bu dönemde Türk hükümetini en fazla iki konunun meşgul ettiği görülüyor: Lozan'a “ne” ile ve “kim” ile gidilecektir. Süreç, her iki sorunun da TBMM içi muhalefet hareketleri ve iktidar mücadelesi açısından önemli olduğunu ortaya çıkartmıştır. Kazanılan Türk-Yunan savaşının ardından müttefiklerle masaya oturulurken, bir taraftan yeni bir ittifak oluşumunun -ya da bağlaşıklık bulma- “sağlam temelleri” atılmalı, diğer taraftan ise, bu arayış sürecindeki zorunluluklar nedeniyle, TBMM içindeki ve dışındaki muhalefete ödün verilmeliydi. Yaşanılacak sorunların ve verilmesi zorunlu ödümlerin yaratacağı öfkenin muhalefeti güçlendireceği ortadaydı.

Bunca abartılmasına ya da sıkça tekrarladığımız gibi ideolojik bir argüman haline getirilmesine rağmen, Lozan görüşmelerine giderken Mustafa Kemal tarafından Türk tarafı başkanı İsmet Paşa'ya verilen, 14 maddelik nelerin görüşülüp nelerin görüşüleceğini içeren “direktif”, batı karşısındaki zorunlu bağımlılıktan kaynaklanan geri ya da çekinik duruşun da kanımca birer göstergesidir.³⁰

Ana metin sonunda, ekler arasında verdiğimiz bu direktif

30 Ahmet Mumcu, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 3.Baskı, 1974, s.99-100

metninin (EK-2) yorumuna geçmeden önce, Mustafa Kemal'in, Nutuk'ta geçen Lozan'la ilgili bir sözünün anımsanmasında yarar vardır. Lozan görüşmelerinde batının tutumunu yorumlayan Mustafa Kemal şöyle demektedir:

“Baylar, mirasçısı olduğumuz, Osmanlı Devleti'nin dünya gözündeki hiçbir değeri saygınlığı ve onuru kalmamıştı. Uluslararası tüzenin dışında bırakılmıştı. Sanki güdüm ve kısıtlama altına alınmış sayılıyordu. Geçmişteki yenilgularla, savsaklamalarla hiçbir ilgimiz yokken, yüzyılların birikmiş hesapları bizden sorulmamak gerekirken, bu konuda da dünya ile karşı karşıya gelmek bize düşmüştü. Ulus'u ve yurdu gerçek bağımsızlığına ve egemenliğine kavuşturmak için bu güçlüklerle katlanmak ve özverili olarak uğraşmak ta bizim üzerimize yükletilmişti. Ben, yüzde yüz olumlu sonuç alınacağına güveniyordum... Konferans masasında istediğimiz, gerçekte elde edilmiş olan hakların, yöntemine göre yazılıp onanmasından başka bir şey değildi.”³¹

Bu sözler ekte sunduğumuz metinle karşılaştırılınca, bildiğimiz tarih sunumu açısından bir taraftan çelişik, diğer taraftan oldukça açıklayıcı sonuçlara ulaşmak olanaklı. Çünkü Lozan'a gidiş, bu bağlamda yedi düvele karşı kazanılmış savaştan çok, kapitalist batı dünyasında niteliği tartışmalı bir oyuncu olma isteğini açığa çıkarıyor. Sorunun, batı ile ilişkileri gerçek bir ulusal bağımsızlığın ilkelerine göre yeniden düzenlemek değil “eskiden” kalmış ve hızla “eskiyen” bazı yükümlülük ve olumsuzluklardan kurtulmak olarak ele alındığı görülüyor. Türk tarafı, Mustafa Kemal tarafından İsmet Paşa'ya verilen 14 maddelik direktifin yalnızca iki maddesinde kendini kısıtlanmış ya da ödün vermez görmektedir.

Bunlardan sırasıyla ilkinin Ermeniler konusundaki yaklaşım oluşturur. Sevr'de gündeme gelen ve Doğu Anadolu'da bir Ermeni yurdunu dile getiren görüş kesin bir biçimde reddediliyor ve böylece Abdülhamit ve İttihat Terakki'den alınan, 1915 “zorla göç

31 Gazi M. Kemal Atatürk, *Söylev*, Cilt:I-II, Haz:Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Çağdaş Yy., 34.Bası, 1999, s.358

ettirme” ile önemli bir şekilde güçlenen (!) mirasın korunmasına özen gösterileceği bir kez daha vurgulanmış oluyor. Ve bu miras, bu şekliyle sonraki yüzyıla sarkan ırkçı-türkist resmî ideolojinin en kuvvetli argümanlarından biri haline getiriliyor. İzleyen on yıllar ve neredeyse yüzyıl boyunca hiçbir şekilde tartışılmıyor, tartışılmıyor.³²

İkinci “ödün verilmez” konu ise daha tartışılabilir (!) ve sonuçlarıyla birlikte ele alındığında oldukça çelişkili görünüyor: kapitülasyonlar. Birçok resmî tarihçi tarafından, Osmanlı Devleti’nin çöküş sebebi olarak gösterilen kapitülasyonların kaldırılması konusunda Türk tarafına atfen Mustafa Kemal, İsmet Paşa’ya “ödün vermeyin” diyor. Ve “gerekirse görüşmeler kesilebilir” diye de ekliyor.

Burada yeni bir soruyu şu şekilde formüle edebiliriz; 1920’li yıllarda kapitalizm yeniden şekillenir ve karşısında sosyalist bir sistem inşa edilirken, kapitülasyon türü uygulamaların anlamının kalıp kalmadığı ya da “jeopolitik ortaklık” açısından stratejik öneminin olup olmadığı?

Diğer taraftan, 1918’den 1923’e dek geçen sürede birçok batılı devletin, Osmanlı’da elde ettiği ya da elde etmeye çalıştığı bazı imtiyazları yeniden ve yeni şekillerle kazandığı biliniyor. Bu açıdan bakıldığında da kapitülasyonlar, bu bağlamda diğer kapitalist ülkelere, örneğin İtalya ve Fransa’ya göre biraz geri kalmış İngiliz sermayesi açısından önem kazanıyor ki, İngiliz sermaye grupları ile de TBMM hükümetlerinin çeşitli ittifaklar aradığı ve izleyen yıllarda önemli anlaşmalarla bağlaşıp hale geldiği biliniyor. Aynı kapsamda devlet borçlarından (ki birçoğu kapitülasyonların doğal sonucudur) paya düşenin kabullenilmesi ise, bir taraftan kapitülasyonların kaldırılması ile çelişirken, diğer taraftan ulusal bağımsızlığını kazanmış “yeni devlet” imajı ile de açıkça çelişiyor. Aslında, yaratılan “yeni devlet” imajının da tartışılması ge-

32 Ermeni Sorunu 1915’ten sonra böylece resmi ideolojinin en önemli argümanlarından birisi haline geliyor. Soykırımı kesinlikle reddeden bu yaklaşım yaşam alanını, aslında Ermeniler diye bir ulusun olmadığını ileri süren resmi tarihçilerle tehcirin zorunluluğunu ileri süren resmi tarihçiler arasında bir yerde buluyor ve konjonktüre göre durduğu yer bu aralıkta değişiyor.

rekiyor.* Borçları üstlenilen, bazı politikaları; örnek olsun, Ermeni ve sınır politikaları benimsenen bir “eski devlet” söz konusu. Üstelik yeni oluşumun/devletin örgütlenmesi tümüyle, İttihat Terakki tarafından temelleri 1913 darbesi ile sağlamlaştırılan “merkezi umumi” gizli örgütlenmesinden ya da onun “derin” üslubundan ilham alarak geliyor.³³

Daha önce söz ettiğimiz gibi, “direktif” Misak-ı Milli konusunda da oldukça esneyebilir gözüküyor. Esneklik, değişikliğin realizasyonunu kolaylaştıran bir unsur olabiliyor ve Irak ve Suriye sınırları konusunda İngiliz ve Fransız emperyalizmini fazla ürkütmeyecek açılımlar içeriyor. Musul petroleri ve ayrıcalıklar konusunda İngilizlere bazı iktisadi çıkarların sağlanması yaklaşımı, bu ürkütmeme politikasının birer örneği olarak verilebilir.³⁴

Bu direktifin Lozan sonucu ile uyumlu olduğu görülecektir. Ancak Lozan Anlaşması'nın açılımları ile beraber değerlendirildiği zaman, bunun bir başarı olarak değerlendirilmesinin de oldukça zor olduğu ortadadır.

Söz ettiğimiz bu belge, doğrudan başkan sıfatıyla İsmet Paşa'ya verilmiştir. Burada ikinci soruna bir soruyla geçiyoruz. Niçin İsmet Paşa'ya...?

Bu sorunun yanıtı, iki aşamalı bir tarihsel sürecin okunmasıyla verilebilir. Birinci aşamayı, artık erkini yitirmiş Osmanlı Devleti'nin eski yöneticilerinin hukuki varlıklarına son verilmesi oluşturur. Lozan'a temsilci göndermesi konusunda çağrı çıkartılan “saltanat” 1 Kasım 1922'de kaldırılır; ancak saltanata gücünü veren hilafet makamı korunarak muhalefetin dengelenmesine özen gösterilecektir. Ne var ki dengeleme politikası potansiyel olarak bir tehdit unsurunu da beraberinde taşımaktadır:

“Makamı hilafette bütün alemi İslamın ruh ve vicdanının ve imanının noktai rabitası... tecelli edecektir...’ Bundan sonra takrirler Kanuni Esasi, Adliye ve Şer’iye

* Resmî İdeoloji, cumhuriyet ve devrim gibi tanımlamalara dayanarak “yeni devlet” söylemi geliştirme çabası içindedir. Oysa bir çok unsur göz önüne alındığında “eskinin” devamı söz konusudur.

33 Daha geniş bilgi için “Muvazaa Partiler” başlıklı çalışmama bakılabilir.

34 Mumcu, *age*, s.100

müşterek encümeninde tetkik edilirken birkaç hocanın hilafetten saltanattan ayrılamayacağı iddiasına karşı Mustafa Kemal'in demeci: '...saltanat kuvvetle alınır. Şimdi de Türk milleti ... hakimiyet ve saltanatını isyan ederek kendi eline bilfiil almıştır. Bu bir emri vaki-dir...Burada içtima edenler (başka fikirde olurlarsa) yine hakikat usulü dairesinde ifade olunacaktır. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir.' 35

Saltanatın Lozan'a katılıp katılmaması şeklinde gelişen tartışma, saltanatın kaldırılmasıyla sonuçlanırken; TBMM'de bu kanaldan ilerleyen tartışmaların devam etmesi, "Lozan'a kimin gideceği" sorusunun iç dinamikler açısından önemini arttırmaktadır. Çünkü seçim, hem saltanat taraftarlarıyla yönetim, hem de daha önemlisi İttihatçıların ana kadrosu ile B grubu ittihatçılar/Kemalistler arasındaki mücadelenin de bir aşamasını oluşturmaktadır. Nitekim bu mücadele Lozan görüşmeleri süresince devam edecek ve Ali Şükrü Bey olayında olduğu gibi sonu kanlı biten tartışmalar görülecektir.

Lozan'a kimin gideceği konusundaki mücadele, Bakanlar Kurulu Başkanı (Başbakan?) Rauf Bey ile Mustafa Kemal arasında şekillenir. Rauf Bey'in hükümetinde bulunan hariciye (dış işleri) bakanı Yusuf Kemal Bey'in doğal olarak görüşmelere katılması beklenirken, müdahale başlar. Mustafa Kemal'e göre, saltanat yanlısı olan, Mondros Anlaşması'nda imzası bulunan (Buna rağmen, çelişen bir şekilde TBMM hükümetinde bakanlar kurulu başkanı/başbakanlık görevini yürüten) Rauf Bey böylesine bir görüşme süreci için yeterli değildir. Mustafa Kemal, "*Rauf Bey'in başkanlığı altında bulunacak kurulun, bizim için ölüm kalım sorunu olan bu konuda başarı kazanacağına güvenememektedir.*"³⁶ Bu nedenle "iş yapabilecek uygun bir adam" arayışına girilir. Rauf Bey gittiği taktirde "rezil olunacağı" düşünülür. Kazım Karabekir'le yaptığı bir görüşmede Mustafa Kemal:

35 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi II Mudanya Mütarekesinden 1923 Sonuna Kadar* (11 Ekim 1922-31 Aralık 1923), Türk Tarih Kurumu Yy., 1.Baskı, 1989, s.6

36 Gazi M. Kemal Atatürk, *age*, s.332

“Ben bu işi düzeltirim. Kimi yapalım ama’ dedi. ‘İsmet hepsinden münasıptır, bir Türk’tür’ dedim. Mustafa Kemal: ‘Peki ben bu işi düzeltirim’ dedi. Ayrıldık. Mustafa Kemal gitti. Bir gün sonra Yusuf Kemal’e: ‘İstifa et. İsmet hariciye vekili olacaktır’ diye telgraf çekmiş. Yusuf Kemal istifa etti. Mecliste Hariciye Vekili intihap edilecek. İkinci grup İsmet’i intihap etmek istemedi. Kara Vasıf, gurupları adına. Hariciye Vekilliğini bana teklif etti.”³⁷

Aynı dönemde Kazım Karabekir’de Lozan görüşmelerine askerlerin katılmasının uygun olmayacağını düşünerek İsmet Paşa’ya telkinde bulunmakta ve “Memlekette iş yapacak hiçbir adam yok, her şeyi biz askerler yapacağız. Böyle bir mana verilmesi son derece mahzurludur, zararlıdır diyerek, bu memlekette askerden başka kimse yok mu” diye soruyordu.^{38 39} Ancak daha sonra Kazım Karabekir erkin eğilimlerini hesaba katmış olacak ki, İsmet Paşa’yı konferansa gitmesi için destekler görünecek ya da kendisini böyle davranmaya zorunlu hissedecektir.⁴⁰

Çözüm Mustafa Kemal’in müdahalesi ile gerçekleşir:

“İşte, ondan sonra idi ki, İsmet Paşa’ya bir olup bitti biçiminde Dışişleri Bakanı olacağını, ondan sonra da Barış Konferansı’na Delegation Kurulu Başkanı olarak gideceğini söyledim. Paşa birden bire şaşırıldı. Asker olduğunu ileri sürerek özür diledi. En sonu, önerimi buyruk sayarak kabul etti.”⁴¹

Bu “buyruk sayma” işlevi, TBMM tarafından da kabul görecek ve Mustafa Kemal tarafından önerilen katılımcılar listesi, bir-

37 Rıza Nur, *Lozan Hatıraları*, Boğaziçi Yy., 4.Baskı, 1999, s.23

38 İsmet İnönü, *Hatıralar*, 2.Kitap, Bilgi Yy., 1.Baskı, 1987, s.44

39 Kazım Karabekir daha sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurucuları arasında yer alırken, bu sözlerini anımsamış olmalı. Partinin olası başarısını ve bu başarıyı pekiştirecek olan askeri rütbeler yeni bir kanunla yeniden düzenlenir ve 1924 yılında asker kimliği korunarak parti kurmak, çıkartılan bir kanunla yasaklanır.

40 İsmet İnönü, *age*, s.45

41 Gazi M.Kemal Atatürk, *age*, s.333

kaç günlük tartışmalar sonucunda onanacaktır. Meclisteki tartışmalar daha çok dayatmaya yöneliktir. Saltanatın kaldırılmasının ardından tek adam yönetimi ya da yeni bir saltanatın oluşumu olarak değerlendirilen bu tavır, sert eleştirilere neden olsa da, Mustafa Kemal'in "listesi" onaylanacak⁴² ve böylece "İsmet Paşaya karşı, bazen kıskançlık krizleri göstermek safhasına kadar varan derin ruhi tesirlerin daimi etkisi altında kalan"⁴³ Rauf Bey, bakanlar kurulu başkanı (yani başbakan), olmasına rağmen konferansa katılamayacaktır.⁴⁴ Ancak yazdıklarından paranoid form şizofreni olduğu rahatlıkla saptanabilen ve daha sonraki yıllarda Mustafa Kemal'in hastalıklı bir muhalifi olan Rıza Nur'un, konferansa "ikinci adam" olarak katılması ise trajikomik bir durum olarak değerlendirilmelidir. Mecliste bu konuda yaşanan tartışma ve eleştirilere birkaç örnek ekte verilmiştir. EK-3

Bakanlar Kurulu'nun "zorunlu" onayının ardından TBMM'de de "onaylanan" Türkiye delegasyonu şu şekilde biçimlenir: İsmet (İnönü) Dış İşleri Bakanı olarak baş delegedir. İkinci ve üçüncü isimler Rıza Nur ve Hasan Saka olarak belirlenir. (Sağlık Bakanı ve eski İktisat Bakanı) Ayrıca bir grup danışman bu üçlüye bilgi hizmetinde bulunacaktır. Bu kişiler, Celal Bayar, Zekai Apaydın, Zülfü Tigrel, Münir Ertegün, Hikmet Bayur, Tefik Bıyıklıoğlu, Tahir Taner, Şükrü Kaya gibi birçok milletvekili, asker ve akade-

42 Meclis zabıtları da incelendiğinde bu listenin bir dayatma olduğu görülecektir. Bu yöntem aynı zamanda 1930'lu yılların sonuna dek yaşanan "seçimlerinde" de uygulanmıştır. Liste seçimlerden birkaç gün önce Mustafa Kemal ve arkadaşları tarafından hazırlanmakta ve bu şekilde hazırlanan liste daha sonra onaylatılmaktadır. Hemen hemen aynı yöntemin "çok partili demokrasimizde de" benimsendiğini görüyoruz.

43 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal*, 3.Cilt, 1922-1938, Remzi Kitabevi, 5.Baskı, 1975, s.45

44 Saltanatçı olmakla suçlandığı günlerde hükümet başkanlığı yapan Rauf Bey (Orbay) etkin bir muhalif olarak görülmüştür. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurucularından olan Rauf Orbay İzmir suikastı davasında gıyaben yargılanmış ve 10 yıl ağır hapis cezasına çarptırılmıştır. 1935'de Türkiye'ye dönen Rauf Orbay af edilerek "itibarını iade edilmiş" ve milletvekili ve bakan olarak hizmetlerine devam etmiştir. Bu durumda af, düzene hizmetin sınırlarını çok genişleten bir olgu olmalı.

45 Daha geniş bilgi için, Tolga Ersoy, *Türkiye Tıp Tarihi İçin Materyalist Notlar*, Sorun Yy., 1.Baskı, s.75-85

misyenden oluşurken, birçok “uzmanın da” bu ekipte yer almasına özen gösterilecektir.^{46 47} Bu seçim tarzı üzerinde de düşünülmesi gerekir. 1923’te ilk meclisin feshedilmesinden sonra kurulan tüm meclislerde bu tür bir demokrasi geleneğinin yeşertilmesine çalışılacak ve atanmış vekillerle gelişen demokrasi geleneği (!) çeşitli şekil ve düzeylerde izlerini iki binli yıllarda dahi sürdürebilecektir. Diğer taraftan, Lozan “ekibi” ile ilgili olarak bir parantez açıp, bu ekip hakkında daha sonradan dile getirilen ya da getirilmeyen ve resmî yazında fazlaca yer verilmeyen söylentileri bir iki örnekle kısaca aktarmak gerekiyor. Bu gerekliliğin, yukarıda söz ettiğimiz türden bir “geleneğin”, izleyen yıllarda da benzer şekillerde kendisini tekrarladığını ve sonuçların da benzer olduğunun gösterilmesi açısından da önemli olduğunu düşünüyorum. Örneğin, ikinci isim olarak konferansa katılan Rıza Nur’un yasaklı anılarında, kendisi tarafından oluşturulan “kalem” görevindeki Nihat Reşat, verilen görevleri yerine getirmeyen, çoğu kez “zamanını kadın peşinde koşarak” harcayan ve yabancı tüccarlara imtiyaz sağlanması için aracılık yapan ve bu yolla para kazanmayı düşünen bir adam olarak tanımlanırken, diğer “kalem” Ruşen Eşref’in de, Rıza Nur’a göre ondan farkı yoktur. Nur’a göre, sürekli içki içen ve iş yapmak yerine gezmeyi tercih eden “bir adamdır” Ruşen Eşref.⁴⁸

Bir diğer ilginç örneği ise, katip Suat Efendi oluşturur. Ve daha konferansın ilk gününde, başbakan Hüseyin Rauf Bey, İsmet Paşa’ya bir telgraf çekerek “Suat Efendi’nin Batum Türk Komünist Partisi Genel Sekreteri Sedat Reşat ile yakınlığı olduğunu” söyleyerek uyaracaktır.⁴⁹ Daha sonra kısaca söz edeceğimiz gibi, birçok spekülasyon de bu ekipte yer almakta ve görüşmelerin seyri üzerinden bilgi sızdırarak borsalardan para kazanmayı ummaktadırlar.

46 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi II, Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti’ne*, Bilgi Yy., 1.Baskı, 1992, s.283

47 M. Cemil Bilsel, *Lozan*, 2.Cilt, Sosyal Yy., tıpkı basım, s.3-4

48 Rıza Nur, *age*, s.55-61

49 Bilal Şimşir, *Lozan Telgrafları I (1922-1923)*, Türk Tarih Kurumu Yy., 1.Baskı, 1990, s.118-119

Rıza Nur'dan yapacağımız aşağıdaki alıntı ise, Türk ekibinin konferanstaki psikolojik durumunu ve “batılı” karşısındaki konumunu göstermesi açısından ilginçtir:

“Celse başladı. Ben korkuyorum. ‘Bu adamlar çok yüksektir’ diyorum. Bunlar ile karşılaşmaktan, müzakereden fena çekiniyorum. Beş on gün müşahede ile geçirdim. Şahısları birer birer tetkik ettim. Bana cesaret geldi. Doğrusu evvelce bu frenklerden çok korkuyordum. Kendimi onlara nispetle hakir görüyordum. Vakıa, Rusya’da böyle müzakerelere alışmış idim. Ama burada Avrupa’nın seçme diplomatları vardı. Mesaiyi tanzim etmek lazım. Biz de buna karışmak istedik.”⁵⁰

“Zorlu geçen görüşmeler” , “oldukça zorlu geçen Lozan görüşmeleri sonucu İsmet İnönü liderliğindeki Türk heyetinin kazandığı diplomatik zafer” vs...; Lozan’la ilgili hemen tüm tarih kitaplarında bu veya oldukça benzer anlatımlara sıkça rastlanılır. Bir “zafer” olup olmadığını, izleyen bölümlerde irdelemeye çalışacağız, ancak görüşmelerin oldukça zorlu geçtiği, özellikle de Türk tarafının oldukça zorlandığı gerek anılar, gerekse tarih anlatımlarında ortaya çıkıyor ve sonuçlarıyla birlikte bu süreç ele alındığında, bu “zorlu” olma durumunun nedeni de açıkça görülüyor.

Lozan’la ilgili olarak resmî tarih okumalarında bile dikkati çeken en önemli unsurun, görüşmelerin eşit taraflar arasında değil de, emperyalist galipler ile savaş kaybetmiş Türkler arasında geçtiği yaklaşımı olduğu görülecektir. Diplomatik ilişkilerden ve görüşmelerdeki genel üsluptan satır aralarına sızan bu durum, neredeyse daha ilk andan itibaren başat bir olgu olarak karşımızda durmaktadır. Öyle ki, İsmet Paşa, Lozan’a görüşmeler için gittiğinde, konferans tarihi önceden belirlenmiş olmasına rağmen, karşısında kimseyi bulamaz. Kapitalist dünyanın egemenlerinin söyleminde “diplomatik skandal” olarak nitelendirilecek bu aşağılayıcı tutum, eşdeğerler düzeyinde değil, ancak bir basın toplantısı şeklinde protesto edilmekle birlikte, toplantıyı etkileyebilecek cesaretli bir tavır da sergilenemeyecek ve gelenekselleşecek bir eğilim olarak bu

çekinik tavır ve hareket, konferansın başlayamamasının nedeni olarak, güçlü ülkelerin siyasi sorunları gösterilerek aklanmaya çalışılacaktır. İnönü'nün anılarından şu sözler bu tavrı açık bir şekilde göstermektedir:

“Müttefiklerden hiç kimse, hiçbir heyet İsviçre'ye gelmemişti. Yalnız biz gitmiş bulunuyorduk... Gerek İstanbul'da gerek İstanbul'dan ayrıldıktan sonra yolda veya herhangi bir yerde konferansın bize söylendiği gibi ayın 13'ünde toplanmayacağını, bir hafta tevhür edeceğini bildirmemişlerdi. Bu durumdan çok sıkıldım. Bizi ayın 13'ü için buraya çağırdılar. Geldik, yoktular. Eee... niçin yoksunuz? Bari onu söyleyin.”⁵¹

Bu şartlar altında başlayan ya da daha doğrusu başlayamayan toplantı, “müttefiklerin” bildirmediği gibi bir hafta sonrasında başladığında da, doğal “eşitsizlik” olgusu daha ilk andan itibaren kendisini hissettirecektir. Konferansın gidişinin bir organizasyonu olan komisyonların kuruluşu, buna bir diğer önemli örnek olarak verilebilir. “Yakındoğu anlaşmazlıklarına son verecek bir barış konferansı” sunusu ile başlayan Lozan Konferansı'nın İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya'nın çağrısı ile başladığı ve Türkiye'nin bu konferansa “görüşmeci” sıfatı ile çağrıldığı unutulmamalıdır.⁵²

Dolayısıyla, oluşturulan komisyon başkanlıkları da, doğal olarak, çağrı yapan Avrupa devletleri arasında paylaşılacak ve Türkiye, ancak onların belirlediği gündemde söz hakkına sahip olabileceği, gündemi belirleme ve gündemi yönlendirme inisiyatifine sahip olamayacaktır. Kuşkusuz bu yaklaşım, siyasileşmiş-ideolojik bir söylem haline getirilmiş “Lozan zaferi” söylemiyle en baştan çelişen bir durum oluşturmaktadır. *“Biz davetçi devletler olarak sorumluyuz, o sıfatla bunu yapıyoruz, komisyonların başkanlıklarını da ifa etmek zorundayız”⁵³* yaklaşımı sonucunda oluşturulan üç komisyon şöyle şekillendirilecektir: 1) Toprakların-sınırların belirlenmesi, askerlik, boğazların statüsü konularında görüşmeler yapacak komisyon 2) Azınlıklar komisyonu 3) Mali, ekonomik ve

51 İsmet İnönü, *age*, s.50

52 Turan, *age*, s.284

53 İnönü, *age*, s.62

hukuki işler komisyonu.⁵⁴

Doğrudan bağımsızlık ve egemenlik hakkını ilgilendiren konuların üç ayrı başlığa bölünerek pazarlık konusu yapılması dahi, kânimca yeni şekliyle emperyalist yayılmacılığın ipuçlarını vermesi açısından önemlidir. Daha sonraki bölümlerde göreceğimiz gibi, toprak konusundaki küçük hediyeler büyük ödünlerin habercisi olurken, işlevini neredeyse tümüyle yitirmiş ve daha önceki İttihat Terakki hükümeti tarafından, Alman bağlaşıklığının verdiği güvenle savaş zamanında kaldırılmış olan kapitülasyonlar konusundaki pazarlığın şekil değiştirerek ödüne dönüşmesi, “Yakın Doğu” üzerindeki emperyalist hegemonyanın dünya savaşı sonrasında yeni dünya düzeninde sürdüğünü göstermesi açısından önemlidir. Bu koşullar altında başlayan Lozan, ödün pazarlıklarının oldukça zorlu geçmesi nedeniyle aylarca sürecektir. Trakya sınırlarının konuşulmasıyla başlayan görüşmeler, boğazların statüsü üzerine tartışmalarla devam edecek, ardından emperyalizm için oldukça önemli “Musul Sorunu” tartışılmaya başlanacaktır. Azınlıklar sorununun ardından kapitülasyonlar ve Osmanlı borçları/Düyün-ı Umumiye gündeme gelecektir. 21 Kasım 1922’de başlayan konferansta, iki ayı aşkın süre geçmesine rağmen bir sonuç alınamaması, Türk tarafı ile, konferansın belirleyicisi ya da başat devletler, İngiltere ve Fransa arasında bunalım doğması ile sonuçlanacak ve bir savaş olasılığı Türklerin önüne tehdit unsuru olarak getirilebilecektir. İngiltere adına görüşmeci Lord Curzon, Fransa adına ise Poincaré’dir ve Curzon’un aşağıdaki sözleri tıpkı konferansın başlangıcında olduğu gibi, kuşkusuz diplomatik nezaket sınırlarının çok ötesinde bir egemenlik ilişkisini yansıtmaktadır:

“Vatanınızı kurtarmak için yalnız yarım saatiniz var. Ümit ederim ki İsmet Paşa, umduğumdan daha fazla fedakârlık yaptığının farkındasınız... Savaş olabilir... Kabul etmenizi istirham ederim.” ⁵⁵

Salt bu söylem bile, “yedi düvele karşı savaş” retoriğini hiçleştirilebilecek açılımlara sahiptir. Bir aktarım alıntı ise, bu sözlerin

54 Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam 1.Cilt*, 1884-1938, Remzi Kitabevi, 4.Baskı, 1976, s.228

55 Jaeschke, *age*, s.23

doğrudan İsmet Paşa'ya söylendiğini doğrulamaktadır:

“İsmet rahatsız ve canı sıkkın. Oturmakta olduğu koltuğa adeta gömülmüş. Alnı (yüzü) kıpırıyor. Mendilini sık sık dudaklarına götürüyor. Çok rahatsız ve sinirli.

Gürzon koltuğunda azametle kurulmuş, oturuyor. Ben onun hemen arkasında oturuyorum ve not alıyorum. Bompard güzel konuşuyor. Garoni ise gayet kötü. Sonra Marki (Gürzon) söze başlıyor. Emsalsiz denecek kadar güzel konuşuyor. Tatsızlık, ümitsizlik, korkutma, otorite...

-İsmet Paşa, diyor, unutma ki mümkün olandan fazlasını verdim. (Bu bir yalandır. Mümkün olandan fazlasını kazanmıştı. Bu ihtiyar tilki bunu biliyordu.) Ve bütün bunları sulh uğruna verdim. Sulh... sulh... Mr. Bompard'ın da dediği gibi sulh sizin elinizdedir. Eğer önümüzdeki iki saat içinde sulh akdetmezsek, ondan sonra artık sulh olmayacaktır. Belki de harp olacaktır İsmet Paşa! Harp!”⁵⁶

Bu konferansta İsmet Paşa'nın yaşayacağı ilk “çöküntü” değildir ve bir emperyalist buyurgan tavırlarla istediklerini elde etmeye çalışırken diğeri, Fransa ise “Türkiye'nin zaferi Fransa'nın zaferidir.” demektedir;

“Çünkü, Lozan Konferansı uyanmakta olan Doğunun karşısına dünya kapitalizminin birleşik cephesinin nasıl dikileceğini açıkça gösterecektir. Fransa, Doğuda, Almanya'nın savaştan önce burada oynadığı rolü oynamak istemektedir”⁵⁷

Ancak, 1920 yılından itibaren verilen imtiyazlar, kurulan diplomatik ilişki ya da Chester ile örneklenebilecek “imtiyazın sınırları” gibi unsurlar göz önüne alındığında, Amerika'ya da aynı şekilde verilen maden imtiyazları, diplomatik ilişki ile savaşın Ankara Anlaşması ile sona erdirilmesine rağmen, Fransa, henüz Tür-

⁵⁶ Aydemir, *İkinci Adam...* age, s.242

⁵⁷ Komintern Belgelerinde *Türkiye Kurtuluş Savaşı*, Çev:Fatma Mercan, Kaynak Yy., 1.Baskı, 1985, s.148 / Karl Radek: *Doğu Meselesi Üzerine Tartışma*

kiye'nin iç ve dış politikasının ve ekonomik yapılanmasının belirlenmesi için, İngiltere kadar önemli ya da öncelikli değildir. Bu nedenlerle gerek Curzon'un, gerekse diğer katılımcıların tavırları görmemeziğe gelmekte ve İngiltere ile uzlaşmanın sağlanması için yoğun bir çaba gösterilmektedir. Uzlaşmanın olmaması tüm katılımcılar üzerinde yoğun bir psikolojik baskı yaratmaktadır ki, bu da taraflar arasındaki eşitsizliğin ve hegemonik ilişkinin bir diğer göstergesi olarak değerlendirilebilir. Rıza Nur, İngiltere'ye ayrı bir barış anlaşması önerirken, geline savaş noktası, İsmet Paşa'yı yemeden içmeden kesmektedir!^{58 59}

İngiltere'nin savaşla tehdit etmekte hiçbir sakınca görmediği anlaşmazlık konuları ise, kapitülasyonların adli maddelerinin devamı, borçların ödenmesi konusu ve Trakya'da kalacak askeri birliklerdir ki, her üç konu da emperyalist devletlerin dünya savaşı mağlubu Türklere başlıca dayatmalarını içermektedir.⁶⁰ Özellikle ilk iki konu, izleyen yıllara yönelik olarak İngiltere'nin bölge politikasının ipuçlarını da vermektedir. Bu tehditle karışık dayatmalar, tüm görüşmeler boyunca, Türk tarafını, çeşitli şekillerde dayatmayı yapanları memnun edecek önlemleri almaya zorlamıştır. Örneğin yabancılardan alınan vergilerle ilgili düzenlemeler yapılmış ya da basın, Fransa'ya karşı ölçülü bir dil kullanmasına özen gösterilmiştir.⁶¹ Örnekleri çoğaltmak olanaklıdır ve bu yaklaşımların 2000'li yıllarda da devam ettiğini görmek hiç de şaşırtıcı değildir. Sorun emperyalist dünya ile her ne şekilde olursa olsun yakınlık kurabilmektir! Ve yabancı olmadığımız bir diğer yaklaşım şekliyle, ukala ve aşağılayıcı tavırları ile konuyla ilgili tüm kitaplarda adından söz edilen Lord Curzon'a İsmet Paşa'nın yaklaşımıdır. Curzon'un fiziki yapısından ve tavırlarından hayranlıkla söz eden İnönü, zamanla kendisini ona yakın hissettiğini dile getirmekte bir sakınca görmeyecektir:

“Fakat, inkıtidan sonra, konferans tekrar başladığı zaman, Lord Curzon'u artık karşımızda bizimle düşman

58 Jaeschke, *age*, s.23

59 Rıza Nur, *age*, s.111

60 Aydemir, *İkinci Adam... age*, s.247

61 Şimşir, *age*, s.234-235

gibi uğraşan bir uzaklıkta görmedim, herkesin her arzusunun mutlaka temin etmek için canla başla çalışan bir uzaklıkta gördüm... Lord Curzon'un benim hakkımda ne düşündüğünü bilmem. Buna dair bir vesika okumadım. Fakat bende kalan, bir sevgi ve saygı hissidir. Beraber çalıştık, çok mücadele ettik. Ama karşılıklı aradığımız neticeye el birliği ile vardığımızı zannediyorum.”⁶²

Söz konusu olan ulusal egemenlik ve tam bağımsızlık olduğunda, kabul edilmelidir ki, emperyalist İngiltere ile antiemperyalist olduğunu vurgulayan Türkiye arasında varılan “ortak netice” tanımlamasını anlayabilmek oldukça zordur. Diğer taraftan İsmet İnönü, bu satırlarıyla, ezilen ulusun bağımlı politikacısı için iyi bir tipoloji oluşturmaktadır.

Böylesine bir ortamda Lozan görüşmelerine 4 Şubat 1923'de ara verilir ve İsmet Paşa başkanlığındaki ekip Ankara'ya döner. Görüşmelerin kesilmesinde karşılıklı restleşme olarak gösterilen tartışmaların rolü olduğu ileri sürülür. İngiltere, Fransa ve İtalya'dan oluşan müttefikler, kendi görüşlerine uygun bir “barış önergesi” hazırlamışlar ve önergenin imzalanmasını tarih sınırı koyarak, Türk heyetinin önüne getirmişlerdir. Türk heyetinin önergeyi imzalamaması üzerine de konferansı terk etmişlerdir.⁶³ Kuşkusuz bu tavır bile, başlarda andığımız eşitsizliğin ya da eşit sayılmamanın bir göstergesidir.

İnönü, bu tarihteki durumu anlatırken, aslında, “yeni devletin” ele aldığımız bağlamda çaresizliğini de ortaya sermektedir:

“Heyeti Vekile bizi asla tatmin etmeyen bu muahedenin reddolunması ile konferansın kesileceğini öngörmüştür. Bu kesinti barış olanağını bertaraf ve savaş halini getirebilir. Bunun yerine barış olanağını aramak için başvurulacak bir yöntem ve önlem var mıdır? Bunu inceledik. Böyle bir önlem aramak için, büyük sorunlardan, söz geli-

62 İnönü, *Hatıralar... age*, s.75-76

63 Ahmet Şükrü Esmer, *Türk Diplomasisi (1920-1955)*, Yeni Türkiye derleme, Nebioğlu Yy., 1.Baskı, 1959, s.74

mi arazi, mali, iktisadi ve idari sorunlardan, hangilerinden bağıtlı devletlerine uygun bir tutum izleyebiliriz.”⁶⁴

Ve Hamitoğulları'nın tümüyle katıldığı yorumuyla devam edersek, İsmet Paşa “*bağıtlı devletlerin bazı istemlerini doyurmanın ‘tek koşul’ olduğuna dikkatleri çekmiştir.*”⁶⁵ Burada asıl sorun, bu istemlerin ne olduğu sınırı ya da onların hangi ölçülerde doyurulduğudur. Ve “bu istemleri doyurma” düşüncesi, hiç de azımsanmayacak bir bilanço ile karşımıza çıkmaktadır.

Görüşme süreci, “halledilmesi gereken bir sorun olarak” muhalefetin sesini yükseltmesine neden olmuştur. Lozan görüşmelerinin birinci bölümünün değerlendirildiği meclis oturumları, 21 Şubat-7 Mart 1923 tarihleri arasında gizli olarak yapılır. Yoğun ve oldukça etkili eleştiriler görüşmelerin gerginleşmesine ve giderek sertleşmesine yol açacaktır. Lozan görüşmeleriyle açığa çıkan muhalefet, Lozan’a gidecek heyetin seçilmesi sürecinde kendisini gösterdiyse de, etkin ve “örgütlü” konumunu bu gizli oturumlarda daha açık bir şekilde ortaya koymuştur. “İkinci Grup” olarak adlandırılan ve İsmet İnönü tarafından “*bütün milli mücadele esnasında vakit vakit tedavi edilmesi imkânsız olarak görülmüş olan geçimsizliğin takipçileri*” olarak tanımlanan⁶⁶ -ve yargılanan- İttihatçıların bir bölümü ile “saltanatçıları” bir araya getiren bu muhalefet, aynı zamanda anılan süreç dikkate alındığında bir diğer İttihatçı gruba, Mustafa Kemal ve yandaşlarına karşı da en etkin muhalefet odağını oluşturmaktadır. Bu muhalefetin tasfiyesi ya da susturulması, Lozan’ın Kemalist iç siyasete bir katkısı olarak değerlendirilebilir.⁶⁷

64 Beşir Hamitoğulları, *İktisadi Sistemimizin Oluşmasında Lozan Andlaşmasının Etkileri*, Lozan’ın 50. Yıl Armağanı, derleme, Fakülteler Matbaası, 1.Baskı, 1978, s.175

65 Hamitoğulları, *age*, s.175

66 İnönü, *Hatıralar... age*, s.100

67 Bu arada, söz ettiğimiz yıllarda meclis içindeki en etkin muhalefet grubunu “İkinci Grup” olarak adlandırılan ve aslında heterojen olmayı “grubun” oluşturduğunu anımsatmakta yarar görüyorum. Tam adı İkinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu olan bu grup, İttihatçılıktan gelen yönetim üslubuna ve İttihatçı tarzda merkeziliğe karşı çıkmaktaydı. Lozan sürecindeki etkin muhalefeti sonucu grubun üyelerinden Ali Şükrü Bey’in öldürülmesiyle başlayan İkinci Grubun tasfiye süreci, bu gruptaki isimlerin yenilenen meclise sokulmamalarıyla tamamlanacak, kişisel hesaplaşma ise, zamana yayılacaktır.

Diğer taraftan, muhalif sesini pek yükseltmeyen Rauf Bey hükümeti ise Mustafa Kemal iktidarına karşı suskun kalarak güçsüzleşmekte ve bu iktidar çatışmasının sonucu olarak gelişen hegomonik zayıflık nedeniyle “*Türk delegasyonun başkanı olan İsmet, birçok kere Ankara’ daki Rauf (Orbay) hükümetinin isteklerine aykırı hareket etmekte*” bir sakınca görmemektedir.⁶⁸ Lozan’ın tamamlanmasından sonra Rauf’un hükümetten istifasıyla sonuçlanacak olan bu çekiniklik, öncelikle, meclis görüşmeleri sırasında da kendisini göstermekte ve muhalefet etme görevi ikinci grup olarak adlandırılanların sözcülerine düşmektedir.

Eleştiriler başlıca iki noktada toplanmaktadır. Bunlardan ilkinin; barışın olmamasının ve yeniden savaş konusunun gündeme gelmesinin, heyetin, özellikle de İsmet Bey’in hatası olarak görülmesi oluşturmuyordu. İkinci grup eleştiriler ise, Lozan’da ödün verildiği şekilde geliyordu ve bu konudaki en sert söylem, Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey’den geliyordu. Ali Şükrü Bey’in eleştirileri yine onun sözleriyle “*Mehmetçiğin süngüsü ile kazanılan muazzam zafer Lozan’da heba edilmiştir*” şeklinde özetlenebilir.⁶⁹ (Ali Şükrü Bey’in meclis tutanaklarındaki eleştirilerinden kısa örnekler ek olarak verilmiştir. EK-4)

Bu eleştiriler ve gittikçe sertleşen ortam, İnönü tarafından iktidara ve doğrudan Atatürk’ün kişiliğine yönelik saldırı olarak değerlendirilmektedir.⁷⁰ Ortamın sertliğine ilişkin benzer değerlendirmenin Mustafa Kemal tarafından da yapıldığı, anılar ve tartışmalar okunduğunda açığa çıkıyor:

“Meclisin havası gittikçe sertleşiyordu. İşte bu fırtına içindedir ki, Şükrü Bey’in sesi gittikçe yükseliyordu: ‘Ben de söyleyeceğim, ben de söz isterim...’ Fakat Gazi’de hiddetliydi. Bir taraftan Şükrü Bey’e ‘Bir haftadır söylüyorsunuz, artık memlekete zarar veriyorsunuz’ diye bağırırken, diğer taraftan ellerini cebine sokarak bir-

68 Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, Çev:Nüzhet Salihoğlu, Bağlam Yy., 1.Baskı, 1987, s.243

69 Aydemir, *Tek Adam... age*, s.84

70 İnönü, *Hatıralar... age*, s.98

den sert, şiddetli adımlarla Ali Şükrü Beyin üzerine yürüdü. Birinci ve İkinci Grup mebusları Meclisin ortasında artık karşı karşıya gelmişlerdi. Bir dögüşme havası başlamıştı. Ali Şükrü Bey: ‘Kimseyi itham etmeye hakkınız yoktur’ diye bağıırıyordu. Sinop mebusu Hakkı Hami Bey: ‘Mecliste emniyet yok mudur?’ diye feryat ediyordu.”⁷¹

Kuşkusuz mecliste emniyetin olup olmadığı sorusunun yanıtı, iktidar kuralları içinde kısa zamanda verilecekti.

“Ben de başından sonuna değin tartışmalara katılmak zorunda kaldım. Karşıcılar, sanki ne istediklerini bilmez bir durumdaydılar. Meclis, olumlu ya da olumsuz bir karar veremeyecek duruma geldi. Bizim açıkça anladığımız şu idi ki; Karşıcılar, barış konusunu Meclis’te kendi tutkularının gerçekleşmesinde kullanmak istiyorlardı. Baylar, bir kısım basın da bu tutkuları şaşılasi bir biçimde, ateşli olarak candan körüklüyordu. Bu ruh durumu içinde bulunan meclis ile barış sorununu sonuçlandırmanın güç olacağını görmek doğal, ama üzüntü verici idi.”⁷²

Sonrası, söz ettiğimiz gibi iktidar yasalarınca gelişecektir. “Meclisin en sert bir üyesi ve özellikle Atatürk’e karşı son derece insafsız ve kırıcı ifadeler ve hakaretlerle muhalif eden bir unsur olan” Ali Şükrü Bey “bir gün ansızın ortadan kaybolur.”⁷³ Bu olay, “faili meçhul” ya da “kayıp” geleneğimizin ne ilk ne de son örneği olacaktır. Nitekim Ali Şükrü Bey’in cesedi birkaç gün sonra bulunduğunda “Atatürk meselenin silahla halline emir verecektir.”⁷⁴ Cinayeti işleyen Giresunlu ünlü İttihatçı çeteci Topal Osman’dır. Topal Osman’ın “eski” bir İttihatçı olmasının yanında TBMM hükümetine bağlı Muhafız Kıtasi Komutanı olduğu da unutulmamalıdır. “Çok şey bilen adam” konumundaki Topal Os-

71 Aydemir, *Tek Adam... age*, s.85

72 Gazi M. Kemal Atatürk, *age*, s.359-360

73 İnönü, *Hatıralar... age*, s.103

74 *age*, s.103

man, verilen emir üzerine bir kuşatma sonucunda öldürülecektir. Bu olayın gelişimi ve ilişkilerin niteliğinin gözden geçirilmesi tarihten ve günümüze ait birçok olayın da anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.^{75 76}

Diğer taraftan, muhalefet üzerindeki siyasi baskı, farklı yollarla da (!) devam etmektedir; Meclis kapatılarak yeni bir meclis oluşturma kararı alınır:⁷⁷

“Neticede Meclis, murahhaslar heyetinin hareketini ve hükümetin siyasetini tasvip etmiş oldu, ama harbi yapan Gazi, Meclisin sulhu yapamayacağı ve Meclisin günlerinin sayılı olduğu da artık meydana çıktı.”⁷⁸

Yazarın bozuk diline rağmen, anlaşılan odur ki, hükümetin ya da iktidarın siyaseti onansa bile, içerdiği muhalefet potansiyeli açısından, meclisin yenilenmesi erkin sorunsuz sürdürülebilmesi için zorunlu hale gelmiştir. Yenileme kararı, “Atatürk’ün koyduğu ilkelere göre yapılan seçimle oluşan ikinci meclisin” ortaya

75 Ünlü bir İttihatçı tetikçi olan Topal Osman, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Doğu Karadeniz’i Pontuslulardan “temizleme” işini üstlenmiş ve bu arada Ankara’nın tetikçiliğine devam etmiştir. Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Anadolu’ya geçişlerinde öldürülmelerini, aldığı “bir emirle” planlayan ve bu işi Yahya Kahya’ya yaptıran Topal Osman, daha sonra Yahya Kahya’yı Enver Paşa’nın Anadolu’ya geçişini planladığı -ya da çok şey bildiği- için öldürtür. Topal Osman daha sonra Muhafız Alayı Komutalığı yapar, muhalif Ali Şükrü Bey’i öldürür ve tüm tetikçiler gibi susturulur. Topal Osman’ı öldüren İsmail Hakkı, Muhafız Alayı Komutanlığına getirilerek ödüllendirilir. Katliamcılığı ve katilliği ile anımsanan Topal Osman’ı Giresunlular kahraman sayarak heykelini dikmişlerdir. (Günümüzde yaşanan ve skandal olarak tanımlansa da devlet bekası için hepten olumsuzlanmamasına dikkat edilen bazı olayları anımsatıyor!)

76 Tolga Ersoy, *Osmanlı’da Oyun Çok, Türkiye’de Darbeler ve Provokasyonlar*, derleme, Öteki Yy., Özgür Üniversite Kitaplığı:6, 1.Baskı, 1998, s.56-63

77 1908’le birlikte meşrutileştirilen otoriter yönetimlerimiz için “meclis kapatma” geleneği ayrı bir inceleme konusudur. Bu arada sol muhalefete baskının da bildiğimiz yollarla devam ettiği anımsanmalıdır. Sovyetler Birliği ile ilişkiler Lozan’da bir koz olarak kullanılırken, içte gelişen sol muhalefet tutuklama da dahil çeşitli baskılara uğramaktadır. Bu dönemde ilk tutuklamanın Lozan görüşmelerinin ikinci turunun hemen başına rastlaması ve Mayıs 1923’te Aydınlık çevresinin tutuklanması rastlantı değildir.

78 Aydemir, *İkinci Adam... age*, s.254

çıkmasına yol açar.⁷⁹ Daha sonraki yıllarda da sıkça görüleceği gibi “seçim” göstermeliktir, ve iktidar odağının kafasında şekillenen listenin zor altında onanmasından başka bir anlam ifade etmemektedir. Bu koşullar altında yapılan seçimleri ve bu şekilde oluşan meclisleri demokratik saymak için, kuşkusuz, fazlasıyla “resmî/maaşlı tarihçi” olmak gerekir ki, burada konuyu bu bağlamda tartışmayacağız. Ancak bu şekilde oluşan ve 2 Ağustos 1923’te yani Lozan Anlaşması’nın imzalandığı günden sonra açılan yeni mecliste, birinci meclisin muhalefet grubundan kimsenin seçilememiş olması anlamlıdır.⁸⁰ İkinci meclisi anlamlı kılan bir diğer konu ise, birinci meclisin tüm bu tartışmaların sonunda, kapanmadan önce çıkardığı “Hıyanet-i Vataniye” kanunudur. Bu kanuna göre, “1922 tarihine kadar tekamül etmiş (gelişmiş, biçimlenmiş) olan devlet şekline, her ne suretle olursa olsun karşı gelenlerin vatan hayini sayılmaları” kabul edilmiş oluyor ve böylece Lozan’ında içinde bulunduğu birçok sorun, tartışılmadan geleceğe bırakılıyordu.⁸¹ ⁸² Yeni meclisin ilk görevi de, herhangi bir tartışmaya girişmeksizin, Lozan’ın kabulü olacaktır.

Birinci meclisin feshi ve Vatana Hıyanet Kanunu’nun kabulünün hemen ardından, Lozan görüşmelerinin ikinci turuna başlamak üzere yenilenmiş heyet, İsviçre’ye gider:

“23 Nisan 1923’te bizi tekrar Lozan’a çağırdılar. İsmet katibi umumi olarak bu sefer Tevfik Kamil’i aldı. Tevfik Kamil dirayetli bir insan. Lozan’da anladım ve severim. Müşavirlerden Yahya Kemal, Nihad Reşat, Seniyüddin, Veli, Ruşen Eşref gibi bir takımlarını çıkardı. Bu sefer daha az ve daha iyi gittik. Kemiyyet az, keyfiyyet yüksekti. Yola çıktık.” ⁸³

Üç ay süren görüşmeler sonucunda 24 Temmuz 1923’te anlaşma imzalanır. Hemen hemen tüm resmî yazında-anılarda oldukça

79 Gazi M. Kemal Atatürk, *age*, s.365

80 Aydemir, *İkinci Adam... age*, s.256

81 Aydemir, *Tek Adam... age*, s.91

82 12 Eylül rejiminin benzer uygulamaları anımsanmalıdır.

83 Rıza Nur, *age*, s.233

kısa bir biçimde geçirilen bu sürecin de gerçekte oldukça sorunlu geliştiği anlaşılıyor. Bir taraftan, emperyalistlerin pazarlık gücünü arttırdıkları dikkat çekerken, iç siyasette Rauf Bey ve çevresiyle olan sürtüşme de görüşmelerin ilerleyişini engellemekte ve çokça söz edilmeyen itirazlar, imzanın gecikmesine neden olmaktadır. Satır aralarından sızan bir diğer ilginç konu da Ankara ile bağlantılı “spekülatörlerin” varlığıdır. Ankara’dan haber alıp aleyhte kullanan bu kişiler arasında daha sonra idam edilecek olan İttihatçıların Maliye Bakanı Cavit Bey ile önce cezalandırılıp sonradan biat edeceği için ödüllendirilecek olan Hüseyin Cahit Bey’in adı geçmektedir.⁸⁴ Bu, iktidar muhalefet ilişkilerinin yol-suzluk bağlamında nasıl şekillendiğini gösteren bir örnek olarak değerlendirilebilir.

İlk olarak değindiğimiz soruna, dördüncü bölümde “Lozan’da ne imzalandı” sorusuna yanıt ararken değinilecek ve bu bölümde görüşmelerin ana konular üzerinden nasıl geliştiği özetlenecektir.

İç siyasetteki sorun ise; muhalefetin tasfiyesine rağmen, muhalif tavrın engelleyici bir şekilde sürdüğüdür. Hızla “tek adam” yönetimine giden ülkede bu muhalif duruşa yanıtın ne olacağını, konumuz bağlamında, Mustafa Kemal’in Rauf Bey’e söylediği şu sözlerle anlamak olanaklıdır:

“Konferans esnasında İsmet haksız yere seni çok kızdırdı. Büyük sabır tahammül gösterdin. O zamanki hakemliğimden memnun kaldığını sanıyorum. Ama İsmet’in o hareketleri, yalnız sana değil hepimize karşı idi. Bunda devam ederse, o gün olduğu gibi bugün de onu yola getiririm.”⁸⁵

Bir iç savaş ortamında “yola getirme” işlevi, içeride, bu şekilde ve söz ettiğimiz yöntemlerle gelişirken, dış politik arayışın hedefi Sovyetlerle kurulan göreceli yakınlığa rağmen, batı ile entegrasyonun geliştirilmesi hedefine yöneliktir.

84 Aydemir, *İkinci Adam... age*, s.258-259 dipnot

85 Aydemir, *Tek Adam... age*, s.142

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

4300 KERE 40 KİLOMETRE HARIÇ ANTIEMPERYALİZM: CHESTER !

Amerikalı Amiral Colby M. Chester'in adıyla anılan ve Anadolu'da demiryolu ve çevresindeki madenleri işletme imtiyazını içeren bir projenin adıdır Chester. Amerikan emperyalizminin Anadolu ile ilgilenmeye başladığı yıllarda, 1911'de gündeme getirilen proje, Doğu Anadolu'da Sivas'tan Van'a uzanan ve yan hatlarla da Musul-Kerkük'e ve Adana-Yumurtalık'a bağlanan bölgede demiryolu yapımını öneriyor, karşılığında da demiryolu çevresindeki alanlarda petrol dahil tüm madenleri işletme ayrıcalığını almayı talep ediyordu. Bazı yönetim kademelerinde ilgi görmesine rağmen, Meclis-i Mebusan'da reddedilen proje, araya dünya savaşının girmesi ve İngiltere'nin Musul petroleri üzerinde doğrudan egemenlik iddia etmesiyle birlikte gündemden düştü.

Kuşkusuz sömürgeleştirmekte iletişim ve ulaşım, tıpkı 2001 yılında olduğu gibi, 1900'lerin başında da en ucuz, en kolay, ancak bir o kadar da fazla getirisi olan bir alandı ve Nisan 1923'de ikinci tur Lozan görüşmelerinin başlamasından birkaç gün önce TBMM'de kabul edilen oğul Chester'in benzer yeni projesi, daha geniş imtiyaz alanı elde etmiş gibi görünüyordu. Yapılan sözleşmelere göre, Doğu Anadolu'da yaklaşık olarak uzunluğu 4300 kilometre olan demiryolu hattı döşenecek ve bu hat elde edilemeyeceği o günlerde net bir şekilde anlaşılan Musul'u da içine alacaktı. Proje, demiryollarına işlerlik kazandıracak, Karadeniz ve Akdeniz kıyısındaki Samsun, İskenderun gibi bazı önemli limanları da içeriyordu. -Limanlar konusunun daha "kurtuluş savaşı" günle-

rinde batılı devletler tarafından imtiyazlar bağlamında sıkça gündeme getirildiği ve hükümetler tarafından kendilerine sözler verildiği anımsanmalıdır.- Buna karşılık, Chester şirketi demiryollarının iki yanında toplam kırk kilometrelik alandaki tüm madenlerin işletme haklarına sahip oluyor ve egemenliği böylesine zedeleyecek bu hakla birlikte, gerekli görüldüğü takdirde gündeme getirilecek olan yeni demiryollarını yapma ve işletme hakkını da elde ediyordu. Bu hak 99 seneliğine Chester şirketine veriliyordu; ve bu süre sonunda -ancak 99 sene sonra !- tüm haklar ve değerler ilgili tüm imtiyazlarla birlikte Türk Hükümeti'ne devredilecekti.

Uygulama olanağı bulamayan ve İngiltere'nin Musul'u elde etmesiyle göreceli olarak önemsizleşen ve hükümet tarafından 25 Kasım 1923'ten sonra geçersiz sayılan bu proje, Anadolu'ya ulaşım-iletişim sektörü üzerinden hakim olma eğilimindeki emperyalizmin ne ilk, ne de son girişimi olacaktır. 19.yüzyılın ortalarından itibaren kapitalist sistemin işleyişi için önem kazanan petrol ile sömürgeciliğin olmazsa olmaz yayılma şekillerinden birisi olan ulaşım-demiryollarının çakıştığı alan olan Anadolu ve Ortadoğu'da, başta İngiltere ve Fransa olmak üzere "batılı" devletler, "proje" önerileriyle bu hedeflerine ulaşmaya çalıştılar. Önerilen tüm projeler, bölgedeki emperyalist yağmayı daha da derinleştirecek şekilde planlanıyordu. Bu iki devlete daha sonraları Osmanlı'nın bağlaştığı konumuna gelecek olan ve emperyalist yayılmacılıkta diğerlerine göre daha geri kalmış olan Almanya da eklenecektir.

1898 yılında Anadolu'da, İngiltere 440 km., Fransa 1266 km., Almanya ise 1020 km.lik demiryolu hattına sahip olup, bu hatlar üzerinden çeşitli ticaret imtiyazlarını elde etmiş konumdadırlar.⁸⁶ Amerika'nın bölgeye ilgisi ise, petrolün önem kazanmasıyla başlar ve 20.yüzyılın başlarından itibaren giderek artar.

Yirminci yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı yönetimi ya da İttihat Terakki örgütlenmesi içindeki Almancı-İngilizci çekişmesinin, Almancılar lehine gelişmesi, aslında Abdülhamit zamanından beri izlenen ülkeler arası çelişkilerden yararlanarak zaman kazan-

⁸⁶ Bilmez Bülent Can, *Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1.Baskı, 2000, s.64-65

maya çalışan ve geri kalmış-yoksul ülke psikolojisinin yansıması olan pragmatik ve dengeli dış politik anlayışın birer uzantısı olarak da değerlendirilebilir. Chester kadar ve hatta ondan daha çok bilinen ve Alman emperyalizminin bölgedeki simgelerinden biri olarak anılmaya hak kazanan Berlin-Bağdat demiryolu projesi de, yalnızca Chester projesini incelemekle kalmaz, bu ve benzeri projelerin sömürgeci yayılma hedeflerini de net bir şekilde ortaya çıkarır. Bu proje çerçevesinde yapılan demiryolları daha sonra “milleştirilerek” Almanya’ya sermaye aktarımı yapılacaktır. Bu nedenlerle kısaca bu projenin neleri içerdiğinin özetlenmesi gerekir.

Berlin-Bağdat Demiryolu, sadece Osmanlı toprakları üzerinde egemenlik kurma anlamına gelmiyor, aynı zamanda askeri işbirliği görüntüsü altında Osmanlı Ordusunun Almanlaştırılması ve Osmanlı silah ticaretine müdahaleyi de içeriyordu.⁸⁷ 1870’li yıllardan itibaren genişleyen Almanya ile silah ticareti, tıpkı 1930’lu yılların devletleştirme adı verilen sermaye aktarımı operasyonlarında olduğu gibi, Almanya’daki silah sanayi birimlerini iflastan kurtaracaktı.⁸⁸ Osmanlı’nın, egemenlik hakkını böylesine kısıtlayan bir anlaşmadan çıkarını ise, “sultanlığın doğudaki feodaller üzerinde baskı kurabilmesinin demiryolları ile daha kolay olabileceği” gibi oldukça gerici bir düşüncede aramak gerekir. Osmanlıcılık düşüncesinin geçerliliğinin uluslaşma akımları ile geç de olsa görülmesi, İslâmcılık ideolojisinin etkinliğini arttırmış olmakla beraber, hızla gidilen çöküşün doğuda yeni sorunlara yol açabilme olasılığı, emperyalist yayılma politikalarından bu şekilde bir çıkar sağlama düşüncesinin ortaya çıkmasına neden olmuş olabilir.

Almanya projenin gerçekleşmesi için Deutsche Bank ve diplomasi aracılığıyla “*Babiali karşısında rüşvet, entrika, tehdit ve diplomatik belgelerin çalınması gibi*” yabancısı olmadığımız her türlü yöntem başvuruyordu; bunun sonucunda ise:

“Tekelci Alman sermayesi, demiryolları yapımına ve Prusyalı danışmanların Osmanlı ordusunda yaptığı ça-

87 Lothar Rathmann, *Berlin-Bağdat Alman Emperyalizminin Türkiye’ye Girişi*, Haz:Ragıp Zarakolu, Belge Yy., 2.Baskı, 1982, s.21-25

88 Rathmann, *age*, s.30

lışmalara dayanarak, Asya Türkiye'sindeki önemli noktaları denetiminde bulunduruyordu, bunlar yoğun bir yayılma siyasetinin yürütülebilmesini mümkün kılacaktı.”⁸⁹

Ancak, demiryolu işletme imtiyazı, hat boyunca Alman ve Hıristiyan unsurların yerleşeceği kolonilerin kurulması gibi konular gündeme geldiğinde, saray çevresi, diğer devletlerin, özellikle de İngiltere ve Rusya'nın kışkırtma ve telkinleriyle projeye soğuk davranıyor ve projenin ilerleyişi yavaşlayarak durma noktasına gelebiliyordu.⁹⁰ Diğer bir sorunu ise Berlin-Bağdat Demiryollarının mali teminatları oluşturuyordu. Çünkü,

“Güçlükler özellikle Osmanlı hükümetinin kuruluş sermayesi için göstereceği teminatların sağlanmasıyla ilgiliydi, Düyun-i Umumiye İdaresi'nin halk yığınlarının iliğini kemiğini sömürerek sağladığı vergiler uzun süredir yabancı emperyalistlerce rehin alınmıştı.”⁹¹

Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne, “demiryolu projesi” üzerinden yaptığı sermaye aktarımı sonucunda, 20.yüzyıl başlarında hızlanan demiryolu yapımı diğer birçok alanda da sömürünün kendisini hızla geliştirmesine neden oluyordu. Ve bu süreç, emperyalizmin doğası gereği, zaten oldukça geri olan Osmanlı sanayisinin daha da gerilemesine yol açmaktaydı. (EK-5)

“Bütün diğer emperyalizmler gibi Alman emperyalizmi de, yalnızca sömürge ve yarı sömürgelerde ulusal sanayilerin kurulmasına karşı çıkmakla kalmamakla, çok kez kendi meta ve sermaye ihtiyaçları nedeniyle yerli imalatı yıkmakta, üretici glerin gelişmesini yavaşlatmakta ve Türkiye'nin bağımsız ekonomik gelişmesi için varolan koşulları ortadan kaldırmaktaydı. Alman tekellerince yürütülen bu sermaye ihracı, hiçbir biçimde Almanya'nın ulusal çıkarlarına da hizmet etmiyordu; çünkü ülke önemli bir araçtan yoksun kalıyor, böylece

89 *age*, s.47-63

90 Can, *age*, s.98

91 Rathmann, *age*, s.77

üretici güçlerin, çağdaş sanayiinin ve tarımın, bilim ve tekniğin, kültürün gelişmesi engelleniyordu. Doğu politikasını yürüten Alman şovenistlerin şişinerek ilan ettikleri, Almanya'nın Türkiye'deki 'endüstriyel öncülüğü' sloganını doğuran salt tekellerin kâr hırsıydı.”⁹²

Bu satırlar, küreselleşme olgusunun daha yirminci yüzyılın başından itibaren tekelci kapitalizmin zorunlu bir projesi olduğunu göstermekte ve kâr hırsının, ezilenleri nitelik olarak eşitlediğini de, örneğimiz üzerinden açığa çıkarmaktadır. Söz edilen bu kâr hırsı, araya petrolün girmesiyle daha da alevlendi. Ve alanın kârlılığının, verimliliğinin net bir şekilde görülmesinin sonucunda, 1908'den itibaren Amerika'nın bölgeye ilgisi gittikçe artmaya başladı ve Amerikan emperyalizmi de, tıpkı Almanlarda olduğu gibi, hedeflerine “ulaşım sektörüne” müdahale ederek ulaşmaya çalıştı:

“Büyük petrol şirketleri ve emperyalist devletler, petrol imtiyazını elde etmek çabasıındaydılar. Ön planda İngilizler ve Almanlar çarpışmaktaydı. Sonradan Amerikalılar da kervana katıldı. 'İmtiyaz almak için yapılan müzakerelere şimdi Amerikalılar da iştirak etmeye başlamışlardı. Ermeniler Yardım Teşkilatı'nda vazife almak üzere Amerika'dan gelmiş olan bir hayır işleri misyonu reisi, Ermeni piskoposların rapor ve tavsiyeleri üzerine Mezopotamya petrol kuyularına karşı büyük bir alaka göstermişti.' Chester'in ortaya çıkışı bu ilginin ifadesidir.”⁹³

Bundan sonrası bildik senaryoların tekrarlanması şeklindedir: Amerikalılarla askeri “iyi niyet jestleri”, Amerikan başkanının projeye ilgisini bizzat açıklaması, bölgedeki emperyalist yayılma projeleriyle ünlü Dış İşleri Bakanı Wilson'un İstanbul'u ziyareti...^{94 95}

92 *age*, s.111

93 *Can, age*, s.113

94 *age*, s.134

95 Wilson'un Ortadoğu ve Anadolu'daki “barış” ilkelerini şekillendirdiği ünlü prensiplerin, aslında, emperyalist bir planın ileri görüşlü parçası olduğu anımsanmalıdır.

Amerika'nın petrol üzerinden bölge denetimini ele geçirme planları, kuşkusuz diğer emperyalist ülkelerin dikkatini çekmiştir. Saraya yapılan karşı öneriler ise, imtiyazların ne şekilde alınacağı ile ilgili olup, kesinlikle pazarlık söz konusu dahi yapılmamaktadır. Ancak daha önce de söz ettiğimiz gibi, İttihat Terakki içinde gittikçe güçlenen Almancı klik, seçimini, Alman emperyalizminden yana yaptığı için, Berlin-Bağdat eksenli imtiyazlara devam edildi. Ardından başlayan emperyalist savaş ve bu savaşta taraf olması ise, diğer ülkelerin şansının şimdilik kaydıyla ortadan kalkmasına neden olmuştu.

Savaş sonrasında Alman ittifakının yenilgisi⁹⁶ ile Anadolu'daki ve Ortadoğu'daki paylaşım yeniden gündeme geldiğinde, yenilmiş taraf olarak karşılarında bu kez TBMM hükümetini bulacaktı. 1920'li yıllardan itibaren bölgede Almanya'nın etkisi doğal olarak azalmış, ancak, İngiltere en güçlü aday olmakla beraber, yerini kimin dolduracağı henüz kesinleşmemişti. Devlette hükümet etme işlevinin İstanbul'dan Ankara'ya TBMM'ye geçmesi ile birlikte ilişki kurulacak -biat edilecek- emperyalist ya da bağlaşıklık arama işi de TBMM ve hükümetleri tarafından üstlenilecekti. Daha önce Sivas Kongresi'ndekine benzer bir çağrı bu sefer yeni dünya düzeninin koşullarına uygun bir şekilde tekrarlanacaktır:

“Amerika'nın dostluğundan yararlanmayı kuvvetle arzu etmekteyiz. Amerikan milleti ile hiçbir zaman kendimizi harp halinde addetmedik ve şimdiye kadar Amerikan milletinin bizimle hâlâ normal diplomatik ilişkiler kurmuş olmasına hayret ediyoruz... Ekonomik kalkınmamızı kolaylaştırmaya matuf her türlü yardım taktirle kabul edilecektir. Amerika Birleşik Devletleri'nin vatanımızın herhangi bir kısmı üzerinde hiçbir zaman toprak emelleri beslememiş olması hesabıyla Amerikan teknisyenlerinin katkısı bizi daha ziyade memnun edecektir.”⁹⁷

96 Resmi tarih söylemi bunu “Almanya yenilince bizde yenilmiş sayıldık “ şeklinde dile getirmeye özen gösterir. Buradaki “bizde” tanımlaması da ayrıca tartışılmaya değer!

97 Can, *age*, s.214

Bu durum, yarışta İngiltere'nin geriye düşmesi anlamına gel- se de, Musul'un İngiliz egemenliğinde bulunması, daha önce söz ettiğimiz gibi, inisiyatifin her zamanki gibi emperyalistlerin elinde olduğu gerçeğini açığa çıkarmaktadır. Bununla birlikte, Amerikan firmalarına Chester aracılığıyla davetler gönderilmekten geri du- rulmaz.⁹⁸ Chester projesi 1922 yılında yeniden gündeme geldiğin- de ya da getirildiğinde, ülkenin egemenlik hakkını kısıtlayan tüm imtiyazlar aynen korunmakla kalınmamış, daha da genişletilmiştir. İskenderun ve Musul üzerinden İran sınırına ya da Samsun'dan yi- ne Musul üzerinden İran sınırına uzanan iki alternatif hattan birini üstlenecek olan firma, demiryolunun her iki tarafında 20 kilometre olmak üzere toplam 40 kilometrelik bir alandaki maden kaynakla- rını, petrolü ve hidroelektrik santrallerini tek başına işletme hakkı- na sahip olacaktır.⁹⁹ Hatların önemli maden yataklarının ve akarsu havzalarının yanından geçtiği düşünülürse, anlaşmanın niteliği da- ha kolay anlaşılabilir. Böylesine bir noktaya ulaşan imtiyaz ya da egemenlik hakkının devri ise, 1923 yılında düzenlenen İzmir İkti- sat Kongresi'nde dış sermayeye gösterilen ilginin övünülecek yanı olarak dile getirilebilmektedir. Dönemin Maliye Bakanı Mahmut Esat Bey bu övünmeyi şu sözleriyle yapabilmektedir:

*“Efendiler! Atina ajansı ve İngiltere havadisi ecnebi sermayesine karşı bugz ve adavetten (düşmanlık, hınç, kin) bahsediyorlar. Chester projesi, Türkiye'nin ecnebi sermayesine, ne kadar müsaade göstermiş olduğunu ifa- de edebilecek bir şahittir. Yeniden yaptığımız alet ve ede- vat mukavelesi (ki on milyon liralık bir şirketle akdedil- miştir), bunu tekzibe şahittir diyorum.”*¹⁰⁰

Chester Projesi tüm Lozan görüşmeleri süresince gündemde kalacak ve görüşmeleri doğrudan etkileyebilecektir. Lozan'dan, İsmet Paşa tarafından başbakanlığa çekilen ilk telgrafta “Ameri-

98 *age*, s.218

99 *age*, s.218

100 Beşir Hamitoğulları, *İktisadi Sistemimizin Oluşmasında Lozan Antlaşma- sının Etkileri*, -Lozan'ın 50.Yıl Armağanı derleme- Fakülteler Matbaası, 1.Baskı, 1978, s.181

ka'dan borç para alınması ve bu paranın Türkiye için öneminin vurgulanması" bugün şaşkınlıkla karşılanabilecek bir durum değildir!¹⁰¹ Sorun bu borca karşılık Amerika'ya ne verileceğidir? Chester görüşmelerinin ise, bu süreçte, hem Lozan'da hem de TBMM hükümeti ile Amerikan temsilcileri arasında doğrudan ya da dolaylı olarak sürdüğünün tekrar anımsatılmasında yarar var. Proje görüşmelerinin sürüyor olması, bir taraftan Lozan heyetini zor durumda bırakırken, diğer taraftan, görüşmeler sırasında pazarlık gücünü arttırabilmek için bir koz olarak kullanma yoluna da gidilmektedir. Zorluk, Amerika'nın imtiyazlar konusunu ve projenin gelişimi ve onaylanmasındaki sorunları, görüşmeler sürerken sıkça dile getirmesinden yatmaktadır.¹⁰² Öyle ki, başbakanlık, Chester projesinin görüşülmesinin meclise götürülüp götürülmesinin zamanlaması konusunda Lozan'daki İsmet Paşa'ya danışma gereği duyabilmektedir.¹⁰³ ¹⁰⁴ Ancak, gerek Chester, gerekse onunla birlikte yürütülen imtiyaz görüşmelerinin tümünde dikkati çeken en önemli nokta, ABD temsilcileri ile ilişkilerin eşitsiz bir biçimde sürdürülüyor olmasıdır. Burada kendisini hissettiren eşitsizliğin diğer emperyalist ülkelerle kurulan ilişkilerde görülen eşitsizlikten bir farkı yoktur. İngiltere'nin, Türk-Yunan çatışması sürecindeki tutumunu Chester Projesinin gerçekleşmesi için kolaylaştırıcı bir unsur olarak gören Türk politikacıları, her an dostluğa dönüştürmeye hazır oldukları İngiliz düşmanlığını iç politikada kullanmaktan çekinmezken, bu yaklaşımları dış politikada beklenenin aksine sonuçlar doğurabilmekte ve bu durum da masada eşit güçler olarak oturulmadığını örnekleyebilmektedir.* Her ne kadar Chester projesinin gündeme getirilmesi kimi zamanlarda politikacılar tarafından "*daha saldırgan kabul edilen Avrupa-*

101 Bilal N.Şimşir, *Lozan Telgrafları I* (1922-1923), Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1.Baskı, 1990, s.101-102

102 *age*, s.239-245

103 *age*, s.437

104 Bu okumalar yapılırken 2001 yılında "Telekom" özelleştirilmesi sürecinde yaşananlar anımsanmalıdır; ABD başkanının araması, dış baskılar, verilecek yüksek faizli borcun bu satışa bağlanması vd... Stefanos Yerasimos, *Tek Parti Dönemi*, Çev:Aydın Pesen, Belge Yayınları -Geçiş Sürecinde Türkiye -derleme-3.Baskı, 1998, s.85

* 20'li yıllarda İngiltere ile olan ilişkiler Türk hükümetinin komünist muhalefete yaklaşımında belirleyici olmuş, yakınlaşma komünistlere baskının artması sonucunu doğurmuştur.

lı müttefiklerin emellerine karşı çıkmak gibi taktik hesap” olarak sunulsa da,¹⁰⁵ bu taktik hesapları gerçekleştirebilecek politik yeteneğin olmayışı, ters ve onur kırıcı durumların ortaya çıkmasına yol açabiliyordu.

*“Eskiden beri alışkanlık durumuna gelen tepkiye göre, bu imtiyazın diplomatik sonucu öbür müttefiklerinde Lozan’da buna karşılık pay isteminde ve daha çok istekte bulunmaları oldu. Konferansın yeniden kesintiye uğramasından ve kendi çıkarlarına zarar verebilecek olan askeri çatışmaların yeniden başlamasından korkan Amerikalılar ise, Türk kurulunun her şeye boyun eğmesi için, aslında öbür devletlerden gelen baskıya bir de kendi baskılarını eklediler. Lozan’daki Amerikan gözlemcisi, Türk kurulu başkanı İsmet Paşa’yla yedi saat süren bir görüşme yaptı. Bu öyle bir görüşmeydi ki, Lozan’da bulunan başka bir diplomatın deyişiyle ‘Harlem’deki bir kenar mahalle karakolunda yapılan şenlikli bir sorgu, bunun yanında kibar bir ziyafet kalırdı.”*¹⁰⁶

Amerika’nın İsviçre orta elçisi Joseph Grew’in konferans gözlemcisi olarak hukuki olmayan statüsüyle İsmet Paşa’ya 1923 yılındaki tavrı budur. “Bağımsız ve galip” bir devletin Dış İşleri Bakanı, tıpkı faşist Amerikan polisinin Harlem Mahallesi’nde yaşayan siyah ırktan birine uyguladığına benzer bir şekilde sorgulanabilmektedir. Bu duruma karşı geliştirilen politik tavır ise, oldukça sinik olup, “İngiltere’de Türkiye’ye karşı Amerika gibi bir yaklaşım gösterirse, benzer imtiyazlardan neden o da yararlanmasın” şeklinde özetlenebilir ki, ne olursa olsun bunun antiemperyalist bir yaklaşım olduğunu söyleyebilmek tümüyle olanaksızdır.¹⁰⁷ Kaldı ki, Chester’a benzer imtiyazlar konusu gerek İngiltere, gerekse Fransa ile Lozan sürecinde sıkça gündeme gelmiştir. Bu arada taraf tüm emperyalist ülkeler arasında da Anadolu ve Ortadoğu’daki Chester ve benzeri projeler ve paylaşımlar konusundaki

105 Stefanos Yerasimos, *Tek Parti Dönemi*, Çev:Aydın Pesen, Belge Yayınları Geçiş Sürecinde Türkiye -derleme-3.Baskı, 1998, s.85

106 Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye Bizans’tan 1971’e*, Çev:Babür Kuzucu, Gözlem Yy, 3.Baskı, 1980, s.655

107 Can, *age*, s.248

görüşmelerde Lozan'a verilen arada devam etmekte, TBMM'nin temsil edilmediği -ya da buna gerek duyulmadığı- ortamlarda emperyalist devletler aralarında bölgeyi nasıl paylaşacaklarını tartışmaya devam etmektedirler.¹⁰⁸

Chester Anlaşması 9 Nisan 1923'de TBMM'de onanır. Lozan'ın ikinci tur görüşmelerinin başlamasının hemen ardından 29 Nisan 1923'de de anlaşma Ankara'da, 9 Haziran 1923'de ise New York'ta taraflar arasında imzalanacaktır.^{109 110} Anlaşmanın ardından Amerika ile ziraat projeleri ve ziraat makinelerinin alınması, şehircilik (Ankara'nın şehirleşmesi) gibi birçok konuda da anlaşma, ticaret ya da imtiyaz arayışları başlar ve en son telekom özelleştirmesi -sömürge valisine benzer bir konumda olan- Derviş programında karşımıza çıkan yabancıyı olmadığı bir kültürel dayatma yaşanır:

*"...En fakir kundura boyacısına varıncaya kadar herkes, sadece bu imtiyaz hakkında bilgi sahibi olmakla kalmıyor, aynı zamanda onu, Türkiye'nin gelişmesi ve zenginleşmesi için şaşmaz bir ilaç sayıyor... Chester imtiyazcılarının, bir ekonomik dönüşümü gerçekleştirecekleri yolunda, körcesine ve adeta insanın içine dokunan bir inanç var."*¹¹¹

*"Anadolu'daki her tüccar ve köylü, bir bütün olarak Amerikan ulusunun arkasında olduğuna inanarak Chester projesine mutlak bir güvenle bağlandı. Üç yıl içinde yeni demiryollarının açılacağı, her çiftlikte yeni tarım makinaları bulunacağı ve bütün ülkeye refahın egemen olacağı bekleniyordu. Sağlıksız bir aşırı iyimserlik ülkeye hakim görünüyordu."*¹¹²

108 age, s.252

109 age, s.261

110 Jaeschke, age, s.35

111 Can, age, s.275 (Ergun Özbudun: Bir Yabancı Gazetecinin Ankara Yolculuğu ve Atatürk İle Görüşmesi, 1984, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisinden aktarım)

112 Can, age, s.275 (James Gordon, American Relations with Turkey, 1932, Univ. Of Pensilvania'dan aktarım)

Ancak Musul sorunu ya da Musul'un artık İngiltere'nin ege-
menliği altında olduğu gerçeği, Türkiye dahil tüm taraflarca bili-
nen, de facto kabul edilen bir konu olarak, bu ve benzeri projele-
rin oluşumunda ve geliştirilmesinde Türkiye'nin inisiyatiflerini sı-
nırlandırmakta ve giderek hiçe indirgemekteydi. Perde arkasında
yapılan görüşmelerde Bağdat demiryolları hisselerinin İngilte-
re'ye satılmasıyla Türkiye, İngiltere'den yeniden borçlanma yap-
ma "hakkını" elde ediyor ve görünürde sürmesine rağmen Musul
sorununun çözümü için önemlice bir adım atılıyordu! Chester'in
Amerika'nın gözünde Musul'suz bir anlamı olmayacağı gerçeği
ise, sadece Amerika'yı değil, bir bağlaşık arayışındaki Türkiye'yi
de telaşlandırıyordu. Ankara'nın bu telaşının izlerini gösteren
telgraf dizisinin kısa özeti ek olarak verilmiştir. (EK-6)

Türk Hükümeti'nin ve çeşitli resmî görevlilerin, "hükümetle-
rinin prestiji söz konusu olduğu için" projenin devam etmesini is-
temelerine ve bunun için de çeşitli şekillerde Amerikan sermaye-
sine davetiye çıkarmalarına rağmen, bu "prestij sorunu" Amerika-
lıları pek ilgilendirmemiş ve Musul başta olmak üzere çeşitli ve-
rimlilik sorunları nedeniyle Chester Projesi, onanması ve imzalan-
masının hemen ardından neredeyse önemini yitirmiştir.¹¹³ Bunun-
la birlikte, Türk tarafında projenin dirileceğine dair aşırı iyimser-
lik hali (nitelik olarak köylüsüne benzer bir şekilde) bir süre daha
devam edecektir.¹¹⁴ Ancak aradan geçen altı ay içinde hiçbir gi-
rişimin olmaması, getirdiği derin hayal kırıklığı ile beraber, proje-
nin iptali sonucunu doğuracak ve Türk Hükümeti 25 Kasım
1923'ten itibaren Chester Projesi'nin hükümsüz olduğunu açıkla-
yacaktır.¹¹⁵

Burada söz edilmesi gereken konu, böyle bir projeye onay ve-
ren yönetim anlayışının antiemperyalistliğinin niteliğidir. Eğer
emperyalizmi salt toprak işgali olarak ele alırsak, doğal olarak da
bu sürecin tümüyle antiemperyalist olduğunu söyleyebiliriz. An-

113 Can, *age*, s.318-320

114 Kuşkusuz Anadolu köylüsünden kendi vergilerini ABD'ye aktaracak bir
projeye karşı çıkmasını beklemek -sosyalist düşüncelerin de böylesine sus-
turulduğu bir ortamda- fazlasıyla safdillik olacaktır.

115 Jaeschke, *age*, s.48

çak, öncesinde olduğu (ve sonrasında da olacağı gibi) ve Lozan'da görüldüğü gibi bir antiemperyalist tavırdan söz etmek oldukça zordur ve Chester Projesi de bu zorluğu kanıtlayan örneklerden biridir. Bir yandan batı işgalini reddedip, diğer yandan batıya açılma adına onun sermayesinin imtiyazlar karşılığında ülkeye girmesinin yolunu açmak, yeni devleti eskisinden farklı kılacak bir yaklaşım değildir. Daha önce sık sık tekrarladığımız gibi yeni dünya düzeninin şekillenışı ile ilgili bir konudur. Üstelik söz edilen imtiyazlar, ülkedeki ulaşım ve maden hakları gibi çok önemli değerlerin batı kapitalizmine sunulması ve vergi kontrolü vb. konularla, emeğin pazarlanmasını içermesinin yanında, doğrudan egemenlik hakkına da müdahaleyi içerir. Çakıldaş edebiyatıyla aslında birebir örtüşen şekilde, demiryolunun sağlı sollu kırk kilometrelik alanı, (yaklaşık olarak 4300 kilometrelik bir demiryolu projesinin söz konusu olduğu anımsanırsa verilen toprak parçasının büyüklüğü daha net anlaşılabilir) sermaye uğruna -ki burada sermayenin işlevi her zaman olduğu gibi doğrudan sömürüdür- yabancı devletin egemenliğine bırakılmaktadır. Ve bu imtiyaz, dönemin bir çok yazarınca, örneğin Ahmet Emin Yalman tarafından, oldukça mütevazı bulunabilmektedir.¹¹⁶ Aslında Sivas Kongresi'nde söz edilen manda hezeyanı, Chester'la bir kez daha gündeme gelmiş ancak verimli ve kârlı bir yatırım olmadığı için, Türk hükümetinin değil, Amerikan sermayesinin kararıyla uygulanmaya -şimdilik kaydıyla!- sokulmamıştır. Ve Ahmet Emin Yalman'ın söyleyişiyle “*en karanlık günlerde gönüllere ferahlık veren ve yurdun kısa zamanda Amerika'nın yardımıyla cennete çevrilmesi ümidi ile ilgisi olan çok tatlı bir rüya söner.*”¹¹⁷

Burada sorulması gereken diğer bir soru ise, kapitalizme karşı olmadan, emperyalizme karşı olunup olunamayacağıdır? Lozan ve Chester örneği üzerinden bu soruya kısa bir yanıt verdiğimi düşünüyorum. Dış sermaye bağımlı bir karşıtlık, sınırlarının belirsizliği gibi bir tartışmanın ötesinde, karşıtlıktan çok bir bağımlılığı gösterir. Chester Projesinin Lozan'da Türk tarafı tarafından kullanılan bir koz olduğu söylenerek, imtiyazların çok ötesinde yönetimin emperyalist ilişkilere yaklaşımı gizlenmeye çalışılabilir. Ne var ki bu ve benzeri iddiaları çü-

116 Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler 2 1908-1978*, Tekin Yy., 2.Baskı, 1984, s.116

117 *age*, s.162

rütecek en önemli unsur, daha bu projenin “hayal kırıklığı” geçmeden ülkenin, imtiyazlı yabancı sermayeye pazar alanına dönüştürülmesinin adımlarının atılması ve az gelişmişliğin kapitalizme biat ettiğiidir:

“1923 yılında İstanbul’da tramvay, telefon su elektrik şirketleri ve Aydın Demiryolu Şirketi gibi bazı yabancı şirketlerle, bunların Osmanlı hükümetlerinden almış olduğu ayrıcalıkları onaylayan yeni sözleşmeler imzalandı. 1924 yılında, yabancılara Türkiye’de belediye sınırları içinde taşınmaz mal edinmelerini sınırlayan yasal engeller kaldırıldı. 1925’te Osmanlı Bankası’nın ayrıcalığı, Bankanın hükümete açtığı kredi karşılığında uzatıldı.”¹¹⁸

Bunlar Chester’in ve Lozan’ın birer devamı olup, Türkiye hükümetlerinin emperyalizme ve onun içerdeki işbirlikçilerine teslim olmasının küçük birer örneğidir. Bu durumda bir antiemperyalizm söylemi geliştirmek amaçlı değilse ancak safdillik olup, kanımca bu safdillik emperyalizm ile kapitalizm arasındaki zorunlu ilişkinin anlaşılmasının ya da çözümlenememesinin bir sonucudur. Bu çözümleyememe durumuna örnek olarak kendini “resmî olmayan tarihçi” diye tanımlayan Baskın Oran verilebilir. Oran’a göre böylesine bir savaş sonrası ortamında Mustafa Kemal, 99 yıl sonra torunlarına ya da memleket evlatlarına güzel bir demiryolu bırakmak istemiş ve/veya bu fırsatı da, Lozan’da diğer emperyalist ülkelere karşı pazarlık kozu olarak değerlendirmeyi düşünmüştür. Oran’ın sözleri seksen yıllık resmî tarihin konuya yaklaşımını da özetlemektedir.¹¹⁹

Kapitalizmin emperyalizme bağımlılığı, niteliği ya da niceliği ne olursa olsun, her ikisinin etken ya da edilgen, olmazsa olmaz birlikteliği tartışması Chester üzerinden Türkiye örneğinde de yürütülebilir. Görülmüştür ki, kapitalizm yalnızca sınıflar arası değil, ülkeler arası eşitsizliğe de bağımlı durumdadır (az gelişmişlik çok gelişmişliğin nedeni ve az gelişmişliğin sürekliliği de bu bağlamda çok gelişmişliğin garantisidir); çünkü kârını arttırmanın en önemli yolu, geri kalmış ülkeler öncelikli olmak üzere, diğer ülkelere sermaye aktarımından ge-

118 Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi* (1923-1950), Tarih Vakfı Yurt Yy., 3.Baskı, 1994, s.194

119 Baskın Oran, *Atatürk Milliyetçiliği Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme*, Bilgi Yy, 2.Baskı, 1990, s.150

çer ve böylece az gelişmişliğin sürekliliği ile emperyalizm kendisini yeniler. Az gelişmiş ülkelere yapılan yatırımların, bu ülkelerde insandan hammaddeye, emekten yaşama her şeyin çok ucuz olmasıyla ilgisi vardır. Böyle bir ortamda ulaşım ve iletişim pazarının, ucuzluğun kolaylıklarından yararlanılarak ele geçirilmesi, az gelişmiş ülkeyi yalnızca emperyalizme doğrudan bağımlı kılmayacak, aynı zamanda ülkedeki kapitalist entegrasyonun ya da yeni dünya düzenine uyumun hızlanmasını sağlayarak bu bağımlılık sürecine kapitalist egemenlik ilişkileri açısından “olumlu” müdahalede bulunacaktır. Ve kuşkusuz bu “müdahale” borçlandırma yoluyla desteklenecektir. (Burada anımsanması gereken önemli bir konu da, borç veren ülkenin, borç verdiği ülkeden beklediği “siyasi istikrar” konusudur. Ve Türkiye bu “istikrarı” her ne yolla olursa olsun sağlamasını -en azından 2002 yılına kadar sağlamasını bilmiştir!)

Borçlandırma, bir süre sonra, ancak faizlerin ödenebilmesi için yeniden borçlanmayı zorunlu kılacak düzeye geldiğinde, bu bağımlılık hemen hemen tamamlanmış olacaktır. Bugün Türkiye’de yaşanan budur, seksen yıl önce adım atılan yolun ya da yapılan tercihin şekli de budur. Almanya ile başlayan ulaşım üzerinden bağımlılık macerası gelişerek bugünkü duruma ulaşmıştır. Chester burada sadece bir ara durak ve niyetin yönetenler tarafından tescil edilmesidir. Ve yeniden o yıllara dönersek:

*“Kapitalizmin bu günkü aşaması bize gösteriyor ki, kapitalist gruplar arasında, dünyanın ekonomik yönden paylaşılması esasına dayanan bazı ilişkiler doğmakta, buna koşut ve bağlı olarak da, siyasal gruplar, devletler arasında, dünyanın toprak bakımından paylaşılması, sömürge savaşı, ‘ekonomik önem taşıyan topraklar için savaşım’ esasına dayanan bir takım ilişkiler kurulmaktadır.”*¹²⁰

Türkiye’nin 1923 yılındaki tercihi, “bu ilişkiler ağında tutunabilmek” şeklinde olmuştur.¹²¹

120 V.İ.Lenin, Emperyalizm Kapitalizmin En Yüksek Aşaması, Çev:Cemal Süreya, Sol Yy., 7.Baskı, 1979, s..91

121 Burada 2001 yılında yapılan tercihler hakkında bir kez daha düşünülmesi gerektiğini düşünüyorum. Emperyalistler açısından 1923 yılında verimsiz görülenin verimli hale gelmesi ve benzer sömürü argümanlarının neredeyse birebir kopyalanarak devamı söz konusu. Tabii ki tüm bunlar tam bağımsız hükümetler tarafından garanti altına alınıyor!

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
İZMİR İKTİSAT KONGRESİ;
İMTİYAZLI, SINIFLI...

I-İzmir İktisat Kongresi'ne Nasıl Gelindi:

Ekonomik Duruma Genel Bakış

1923 yılında ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durum, 20'lerin başından sonuna dek geçen süredeki siyasi arayışla birebir çakıştırılabilir. Sözümlü ettiğimiz “siyasal arayış” bu ekonomik durumu onamaya, realize etmeye ve var olan ekonomik durumdan devlet müdahalesi ile bir sınıf yaratmaya yöneliktir. Ve bu şekliyle “arayış”, bir restorasyon olarak da tanımlanabilir. Bu açıdan bakıldığında, siyasi süreç bir kesintiye değil, devamlılığı göstermektedir ve “yeni” siyasi erkin “kesinti” diye bir sorunu yoktur. Sorun yalnızca retorik oluşturabilmekte yatar ki, ülkenin entelektüel kapasitesi düşünüldüğünde bunun da bir sorun olmayacağı rahatlıkla görülecektir.¹²²

Devletin devamlılığının sağlanması, kuşkusuz her devlet yönetimi için olmazsa olmaz bir koşuldur. Türkiye örneğinde bu, çökmüş Osmanlı'nın bir başka isimle devamı şeklinde ortaya çıkmıştır. Devamlılık, hemen hemen tüm kurumları içine alan bir özellik içermektedir. Devamlılığı sağlayacak “yeni” otoritenin nasıl oluştuğu ise kuşkusuz bu bağlamda önemli değildir. Süreklilik bu anlamda, bir otorite devrinden ibarettir. Otoritenin güvencesini ise,

¹²² Bu entelektüel sığınağa İzmir İktisat Kongresi başkanlığını da yapmış olan Kazım Karabekir örnek olarak verilebilir. Karabekir'in yazıları okunduğunda görülecektir ki hemen hemen her konuda fikir sahibi olmasına ya da bir şeyler söylüyormuş gibi görünmesine rağmen yazdıklarında ya da söylediklerinde akılcı, mantıklı ve gerçekçi yanlar bulabilmek ya da bilginin izlerine rastlamak oldukça zordur. Bu bağlamda politikacılarımız için bir prototip oluşturmaktadır.

bir nüans vurgusu olarak siyasi erk oluştururken, onu garantileyen, ekonomik yönelim ve onun toplumsal yansıması sınıflardır.

Osmanlı'nın dar alana sıkışmış sınıfsal yapısı, batıda, kapitalizmin gelişmesi ile bozulmaya başlamış ve bu bozulma, doğal olarak, ekonomik durumun bozulma sürecini de hızlandırmıştır. 16.yüzyıldan itibaren bu bozulmanın giderilmesi için, gelişen batı ile entegrasyon programları arayışı başlamıştır. "Kapitülasyonları" resmî tarihin sunduğu paradigmalara aksine bu tür bir entegrasyon arayış programı olarak değerlendirmek, sömürgeleşmeyi anlamamızı kolaylaştıracaktır. Ve:

*"Osmanlı yöneticileri 'bozulmanın nedenlerini eskide ve içerde arama yaklaşımını uzun süre devam ettiremeyeceklerdi. Kapitalizmin baskısı onların özel bilincine galebe çalacak ve istemeye istemeye de olsa, kadim yöntemlerden azar azar uzaklaşacaklardı. Artık eski yaklaşımların, eski yöntem ve araçların işe yaramadığı düşüncesi, zamanla Osmanlı egemen sınıfının adamlarının bilincine kazınacaktı. Ama ne yaparlarsa kerhen yapacaklar ve yapılanlarda son tahlilde sömürgeleşmenin yolunu açmaktan başka bir işe yaramayacaktı. Başka türlü ifade etmek istersek, Osmanlı yönetici-egemen sınıfı, çelişik olarak 'iktidarını' ancak sömürgeleşerek koruyacaktı."*¹²³

Kapitülasyon dönemecinin ardından gelişen süreçte, 19.yüzyıldan itibaren bağımlılığın tüm argümanları peş peşe ortaya çıkacaktır. Bunlar aynı zamanda az gelişmişliğin sürekliliğinin de göstergeleridir. Ancak unutulmaması gereken nokta, kapitülasyon programının 19.yüzyıldan itibaren anlamını, gelişen kapitalizm için kaybetmeye başladığı ve "yeni programlarla" sömürgeleşmenin desteklediğidir. Kapitalizme bağımlı az gelişmişliğin kısır döngüsünü sağlayan bu destekleme programlarının, tarihsel süreç göz önüne alındığında, 2000'li yıllara dek devam eden tamamlayıcı kesintisizliğini görmemek olanaksızdır. Bu nedenle Lozan'da,

123 Fikret Başkaya, *Yediyüz -Osmanlı Beyliğinden 28 Şubata: Bir Devlet Geleneğinin Anatomisi*, Ütopya Yy., 1.baskı, 1999, s.162

daha sonra da göreceğimiz gibi, kapitülasyonların kaldırılıyor olması, yeni bağımlılık biçimlerini gizlemekten başka bir işe yaramayacaktır. Mustafa Kemal, 1 Mart 1922’de meclisi açarken “*artık özgür ve bağımsız yaşama atılan Türkiye için iktisat hayatını boğmakta olan kapitülasyonlar yoktur ve olamaz*”¹²⁴ demesine rağmen, yeni bağımlılık şekilleri çoktan yerini almış ya da almak üzere sırasını beklemektedir ve bu bir zorunluluktur. Turan, bu aktarımı yaptığı kitabında “Osmanlı ekonomisini çökerten ve maliyeyi yabancıların denetimi altına sokan kapitülasyonlar kaldırılmadan ekonomik bağımsızlıktan söz edilemezdi” derken, yeni bağımlılık anlaşmalarını gizlemekte ve bağımsızlığı, neredeyse 400 yıllık bir anlaşmanın ortadan kaldırılmasına bağlamaktadır.¹²⁵ Cumhuriyet tarihinin bir yazımı da, tüm liberal ekonomistlerin bu işi-bağımlılığı gizleme manipülasyonları ile ortaya çıkmıştır. Oysa Tanzimat’tan Cumhuriyet’e uzanan tarihsel süreçteki tüm siyasi yenileşme hareketleri ve bu hareketlerin getirdiği sözde dönüşümler, süre giden sömürgeleşmecî ekonomik programların da yenilenmesi-yinelenmesi anlamını taşımaktadır.

Bulutoğlu, “*Osmanlı Devleti’nin Avrupa sermaye piyasalarında borçlanmaya başlaması, merkeziyetçi bir vergi devleti kuramayışından ileri gelmiştir*” demektedir; ancak planlı bir vergi devleti kurmanın ilk aşaması olan ve programının tümü “yabancılar” tarafından yazılan Tanzimat Fermanı’ndan hemen önce İngiltere ile yapılan ve Osmanlı pazarlarını herhangi bir gümrük vergisi olmaksızın tümüyle batı sermayesine açan 1838 ticaret anlaşması ile de görülüyor ki, bağımlılık, “yeni devlet” kurgusu arayışlarına rağmen devam edici özellikler içermektedir.¹²⁶ Nitekim;

“1838 anlaşması gibi, Tanzimat reformları da İngiltere tarafından empoze edilmiştir. Söz konusu reformlar, Osmanlı toplumunun girmekte olduğu işbölümünün gerektirdiği yönetsel, siyasal, mali ve kültürel düzenlemeleri içermek-

124 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi II Yeni Türkiye’nin Oluşumu* (Birinci Bölüm) (1923-1938), Bilgi Yy, 1.Baskı, 1995, s.252

125 Turan, *age*, s.252

126 Kenan Bulutoğlu, *100 Soruda Türkiye’de Yabancı Sermaye*, Gerçek Yy., 1.Baskı, 1970, s.65-68

*tedir. Bu tür bir yapı içinde dünya sistemi ile bütünleşme, beraberinde dış borçlanmayı da getirmektedir.”*¹²⁷

20.yüzyıl Türkiye tarihi okumalarımız, Hegel’in “tarih tekrardan ibarettir” aforizmasını yetersiz kılıyor. “Bağımlık tarihi”, tekrarları değil sürekliliği anlatıyor; 1840 yıllarından itibaren başlayan borçlanma artarak sürüyor ve “*Osmanlı Devlet tahvillerine karşı beslenen güvensizlik*” nedeniyle borçlanma yüksek faizle yapılıyor.^{128 129}

Tarihin 2002’ye kadar tekrarı, az gelişmişliğin ve sömürgeleşmeci bağımlılığın sürekliliğini gösteriyor. Faizlerin ödenebilmesi için borç almak zorunlu hale geldiğinde, borçların geri ödenemeyeceğine karşı gelişen güvensizlik duygusu üzerine, 1879 yılında İngiltere askeri tehditle hükümeti değiştirerek, Maliye Bakanlığına adamını getiriyor ve devamında yapılan Rüşumu Sitte Anlaşması uyarınca, Osmanlı Devleti’nin vergi toplama işi alacaklılar tarafından yönetilmeye başlıyor.^{130 131} Ve ardından, alacaklıların kurduğu Düyun-ı Umumiye İdaresi devletin borçlarını ödemekle yükümlü kılınıyor. İngiliz, Fransız, Alman, İtalyan, Avusturya-Macaristan, Osmanlı ve Galatalı bankerlerin yönetimini oluşturduğu, Lozan’la sonraki kuşaklara devredilen Düyun-ı Umumiye işte böylesine bir tam bağımsızlığı yansıtıyor!

Bu tür bir bağımlılığın formüle edilmesiyle birlikte yabancı sermaye akımı da daha güvenli bir şekilde gelişecektir. Alınan borçların kamu giderleri dışındaki harcama kalemini, yabancı sermaye ortaklıklarının yaptıkları yatırımlar oluşturmakta, böylece ödenen paranın önemli bir kısmı yatırım adı altında “sözde” yatırımcılara geri dönerken, sömürü de katmerleşerek artmaktadır.

127 Haldun Gülalp, *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*, Yurt Yy., 1.Baskı, 1983, s.19

128 Bulutoğlu, *age*, s.70

129Burada IMF’nin Türkiye’ye yüksek faizle yardım yaptığı (!) anımsanmalıdır. Herhangi bir kapitalist ülkeye verilen borçlarda faiz %3-4’lerde kalırken, bu oran Türkiye’ye yapılan yardımlarda (!) %9-12’lere çıkabilmektedir.

130 Bulutoğlu, *age*, s.78

131 Burada bir kez daha Kemal Derviş’i ve geriye doğru gidersek Özal ve Karaosmanoğlu’nu anımsatacağız!

Özellikle demiryolu projeleri yabancı ortaklı yatırımlarda açık farkla ilk sıralarda yer almaktadır ki, bu da, emperyalizmin o dönemdeki başlıca yayılma stratejisini oluşturmaktadır.¹³² Yabancı sermayenin dağılımında yaklaşık %58'lik oranla demiryolu ulaşımı ilk sırayı alırken, %11.6 ile sanayi, %9.8'le bankacılık ve sigortacılık bunu izlemektedir. Yabancı sermayenin bulunduğu diğer alanlar ise madenler, limanlar, elektrik-su-gaz-tramvay gibi alt yapı hizmetleri ve ticarettir.¹³³

Kısacası, birçok yazarın da söylediği gibi, Düyun-ı Umumiye İdaresi, Osmanlı'da, emperyalizmin bir ajanı olarak çalışmıştır.

1908'e gelindiğinde Osmanlı'da ekonomik durumun temel göstergesini borç sarmalı ile artan yoksulluk oluşturur. Bu ortam İttihat ve Terakki'nin ulusal burjuva yaratma ve yaratılan sınıf üzerinden iktidar erkini sağlamlaştırma düşüncesi ile çatışan zorunlulukları ortaya çıkarmaktadır. Bununla birlikte, yerli sermayeye verilen kısıtlı destekler de bu politikanın başlangıçtaki bir aşaması olarak ele alınmalıdır.

Tarımsal üretim artışı ise, ihracat-ithalat dengesini rahatlatacak ölçüde değildir ve 1915 sayımına göre Osmanlı sanayisinin %80'inden fazlasını gıda ve dokuma sanayii oluşturmaktadır. *“Osmanlı ekonomisi buğday, ırmik, sebze, tütün gibi ilgili oldukları sanayi ile hammaddeleri sağlayan tarımsal bir topluluktur.”* ve *“sermaye emek miktarının ancak %15'i Türklerin elindedir. Diğerleri azınlık ve yabancı girişimlerdir.”*¹³⁴ Ayrıca Osmanlı ekonomisinin bu haliyle bile, tümüyle ordusunun hizmetinde olduğunun da anımsanması gerekir. Savaş öncesi ve sonrası yılların bir tablosunu veren Karabekir, gıda üzerinden ilginç bir karşılaştırma yaparken, yalnızca 1913 yılının değil, 2013 yılının da tablosunu çizmektedir:

132 Zafer Toprak, *Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, Tarih Vakfı Yurt Yy., 1.Baskı, 1995, s.184-195

133 Ulaş Kıpıl-Özgür Uyanık, *Türkiye Milli İktisat Tarihi* (Devletçilik), Kaynak Yy, 1.Baskı, 2001, s.30

134 *Türkiye'de Toplumsal Ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1.Baskı, 1973, s..142-143

“1913’te yani Harbi Umumiden evvel yetmiş beş fabrikamızda 4281 işçi varken iki sene sonra adetleri 3916’ya düşmüştür. Gıda olarak memleketimizde 162.911.003 kuruşluk ithalat vaki olmuş, ihracatımız ise 15.083.734 kuruş olmuştur. Şayan-ı teessüftür ki, memleketimiz zürra (ziraat, çiftçi) memleketi olduğu halde, takriben bir buçuk milyon liralık un girmiştir. Buna mukabil un olarak altı bin liralık kadar harice satış yapmışızdır”¹³⁵

Bu şartlar altında Osmanlı, sıkça tekrarladığımız söylemle “yeni bağımlılık ilişkileri” geliştirmek için ya da yeni bir emperyalist role soyunarak bu tablodan kurtulmak gibi hiç de geçerliliği olmayan bir düşünce ile, doğrudan taraf olarak Almanya ile birlikte emperyalist yağma savaşına katılır. Savaşın başlaması, Osmanlı üzerindeki hakim batı emperyalizminin (İngiltere, Fransa, İtalya) savaş sonrasına kadar hesaplarını rölantide tutmaları sonucunu doğuracak ve hesaplar bu tarih itibariyle Lozan’da yeniden ele alınacaktır.¹³⁶

Diğer taraftan bu savaşın Osmanlı ekonomisi üzerinde olumlu etkileri olacağını düşünenler ve buna uygun örgütlenmelere gidenlere de rastlanılacaktır ki, bu, söz ettiğimiz ulusal burjuva yaratma projeleri için önemli bir süreci göstermektedir. Daha savaş tüm şiddetiyle sürerken, Tanin gazetesinde yayınlanan ve aşağıya aktardığım yazı bu heyecanı göstermektedir:

“Bu harbin... bizim için birçok fena tarafları olduğu gibi birçok iyilikleri de olmuştur. Muharebe ile beraber bizi tazyike başlamış olan ihtiyacat ve bilhassa harbin milli gayeleri hakkında uyanan yeni idrak, aramızda teşebbüs fikirlerinin birdenbire uyanmasına ve müsait bir saha üzerinde süratle feyz ve inkişaf bulmasına sebep olmuştur. Birkaç sene evveline gelinceye kadar memleketin bütün iktisadi faaliyetleri gayr-i milli eller içinde ol-

¹³⁵ Kazım Karabekir, *İktisat Esaslarımız -Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi-* Emre Yy., 1.Baskı, s.156

¹³⁶ Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye Bizans’tan 1971’e*, Gözlem Yy., Çev:Babür Kuzucu, 3.Baskı, 1980, s.659

duğu halde şu bir iki seneden beri doğrudan doğruya milli olan teşebbüsat büyük bir vüsat kesbetmiş bulunuyor... Yine harbin süratle icra ettiği tesirlerin neticesidir ki memuriyetlerini bırakıp ticarete intisap edenlerin bu suretle küçükten başladıkları bir işi süratle ileri götürebildikleri görüldüğü gibi ticaret ve teşebbüs fikrinin hayat itibariyle ne iyi bir şey olduğu artık herkesin zihninde kati bir akide halinde yerleşmiş olduğunu anlıyoruz... Harbin milli ticaret ve milli tüccarlar nokta-i nazarından icra ettiği bu faideli tesirlerden dolayı ne kadar memnun olsak azdır.”¹³⁷

Kapitalizm tüm topraklarda kendine özel (!) etik anlayışı ile birlikte gelişiyor. Milyonlarca insanın ölümüne ve daha fazlasının sefalete düşmesine neden olan savaş olgusu, yeni bir sınıfın gelişimine aracılık ettiği için, memnuniyet duyularak olumlu bağlamda değerlendiriliyor. Kuşkusuz savaş yalnızca “milli uyanışa” hizmet etmiyor, azınlık malları üzerinden de zenginleşmeye de aracılık yapıyordu.¹³⁸

“Savaş yıllarının bilinçli zenginleştirme politikalarından en çok nasibini alan grup, tabiatıyla, siyasi iktidarla yakın bağlar kurmayı başarmış Müslüman ticaret burjuvazisi idi. Burjuvazinin bu kesiminin, özellikle İstanbullu Türk tüccarın, Milli Mücadele katarına atlamakta gecikmesinden doğan handikap”

ise daha sonra telafi edilecektir.¹³⁹ Ancak telafi edilemeyen, halkın yoksulluğudur. Diğer taraftan, savaştan, özellikle azınlık malları üzerinden beklenen kârlar elde edilmekle birlikte, ulusal burjuvazi gelişirken var olan sanayi tümüyle çökmüş ve tarımsal üretim düzeyi düşmüştür.

137 Toprak, age, s.222-223

138 Ermeni ve Pontus “tehcirinin” ardından oluşan yağma ve el koymalar sermaye oluşturmada ciddi etkilerde bulunuyordu.

139 Korkut Boratav, Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985, Gerçek Yy, 1.Baskı, 1988, s.27

“Birinci Dünya Savaşı döneminde en güçlenen kesim ticaret burjuvazisidir. Savaşın yarattığı kıtlık ortamı savaşın finansmanı ile başvurulan enflasyonist politika ile birleşince, karaborsacılık ve spekülasyon çok ileri boyutlara vararak önemli bir ticaret sermayesi birikimine yol açmıştır. (Bu burjuvazi) azınlık kökenli ticaret burjuvazisinin yerini devralmaya adaydır. Geleneksel yapının diğer egemen sınıfı olan eşraf da yitirilme tehdidi altındaki topraklarını koruma amacındadır. Büyük çoğunluğunu köylülüğün oluşturduğu ‘halk’ ise, Kurtuluş Savaşı’na gönüllü olarak katılıyor değildir.”^{140 141}

Diğer taraftan, “kurtuluş savaşı” sürecinde de yeni sınıf arayışlarının devam ettiği ve bu arayış çerçevesinde çeşitli örgütlenmelere gidildiği görülmektedir. Bu örgütlenmeler, aynı zamanda bu savaşın finans kadrosunu da oluşturmakta, ancak bu süreç doğal olarak insanlık tarihi açısından birçok acı olayı içermektedir. Azınlık esaretinden kurtulma retoriği, 1920’li yıllarda çökmüş ekonomik ortamda sınıf yaratmanın genel söylemini oluşturmaktadır:

*“Kurtuluş Savaşı başlarken, genel olarak, ‘abani sarıklı ve ayağı çarıklı’ olarak tanımlanan Müslüman-Türk Anadolu tüccarı, yabancı ve/veya azınlık tüccar ile rekabet etmek, yabancı ve azınlıkların ‘ribka-i esaretinden (esaret kemendinden)’ şirketler halinde örgütlenme çabası içindedir.”*¹⁴²

Bu çaba, işgal altında olsun olmasın tüm bölgelerde çeşitli şekillerde sürmektedir. Burada bir kez daha hatırlatılması zorunlu

140 Gülalp, *age*, s.21-22

141 Bu yazım “Kurtuluş Savaşı” retoriği ile çelişmektedir. Gerçekten birçok okuma, bu savaşa halkın gönüllü katılımını yadsımakta ve savaştan kaçanlara yönelik mahkemelerden söz etmektedir. Öyle ki, asker kaçağı olduğu gerekçesiyle mahkemeye verilenlerin sayısının savaşta ölenlerden fazla olduğu dahi söylenebilmektedir. O halde burada bir soruyu tekrar şekillendirmek gerekmektedir: Bu savaş kimin savaşıdır ? Kimler katılmıştır? Katılımcıların beklentisi nedir?

142 Gündüz Ökçün, *İktisat Tarihi Yazıları*, Sermaye Piyasası Kurulu, 1.Baskı, 1997, s.269

olan konu, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ile “bu çabaların” birebir ilişkisidir. Konjonktür göz önüne alındığında, bu ilişki kolaylıkla savunulabilir ne var ki, böylesine ekonomik ortamda bir sınıf yaratmak bazı “fedakârlıkların” göze alınması anlamına gelmektedir. Ve göze alınan fedakârlığın az gelişmişliğin ve bağımlılığın sürdürülmesi olduğunun görülmesi için fazla zaman geçmeyecektir. Bu süreç ise Anadolu’daki ve İstanbul’daki zayıf sanayinin ve toprak ağalığının desteklenmesi şeklinde biçimlenecektir.

1920’li yıllara gelindiğinde, uzun süren savaşlar ve doğal olarak gelişen salgın hastalıklar ve yoksulluğun yol açtığı kırımların yanında, özellikle Anadolu’da yapılan “etnik müdahaleler” sonucunda nüfus azalmış, bu durum sonucunda da başlıca dayanak olarak görülen ve nüfusun %75’inin istihdam edildiği tarım sektörü çöküntü içine girmişti. Örneğin hayvan varlığı 1913’den 1922’ye dek geçen sürede yarı yarıya azalmıştı. “Ağalık kurumu” her türlü iktidar mekanizmasını etkileyecek kadar gelişmişti. Köy nüfusunun %5’i ekilebilir toprakların %65’ini elinde tutuyordu ve köylü nüfusun %70’e yakın bir kısmı işlenebilen toprakların ancak %5-10’una sahipti ve savaş-yoksulluk ortamında bu oran, daha sonradan milletin efendisi olarak ilan edilecek “ağaların” lehine gün geçtikçe artıyor ve bu süreç vergiler ve tefecilik kurumunun neredeyse hukukileştirilmesiyle destekleniyordu.¹⁴³

Sanayi ise, İstanbul dışında, daha çok bir iki kişinin çalıştığı tarım, dokuma, dericilik gibi küçük işletmeler biçiminde gelişmişti ve çoğu yabancı sermayenin elinde olan ya da büyük hisseli ortaklık şeklinde oluşturulmuş madenler dışında ağır sanayi denilebilecek bir yatırıma rastlanması olanaksızdı. Ve var olan sanayiye destekleyecek altyapı da, en az onun kadar olumsuz koşullarda bulunmaktaydı.^{144 145} Global bir bakışla, ekonominin önemli bir bölümünde yabancı sermaye egemenliği bağımlılık ilişkilerini bi-

143 Fikret Başkaya, *Paradigmanın İflası* (Resmi İdeolojinin Eleştirisine Giriş), Doz Yy., 1.Baskı, 1991, s.124

144 Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi* (1923-1950), Yurt Yy., 1.Baskı, 1982, s.92-95

145 *Türkiye’de Toplumsal ve... , age*, s.46-147

rebir yansıtır şekilde ağırlıkta ve kapsayıcıydı. Önemli sanayi dallarında, kısmen yabancı ortaklıklarla olmak üzere yabancı sermaye doğrudan egemenlik kurmuş ve devleti kendisine bağımlı kılmıştı.

*“1920’lerin başında Türkiye’de ekonominin para-piyasa ve ücret-emek ilişkilerinin yaygınlaşabildiği bölümlerinde önemli bir yer tutan yabancı yatırımcı şirketlerin ülkedeki öz varlıklarının değeri 63 milyon sterlin yöresindeydi. Bunun %45’i Alman, %26’sı Fransız, %17’si İngiliz, %4’ü Belçikalı ve %2’si Amerikalı kapitalistlere aitti...Yabancı kapitalistler daha çok bu az gelişmiş alanın dünya piyasalarıyla ticaret ilişkilerini kolaylaştıracak alanlara yatırım yapmış bulunmaktaydı. Ancak, madencilik ve imalat sanayi kesimlerinde yabancı yatırımların değeri toplam yabancı sermaye içinde küçük bir yer kaplasa da, her iki sektörün kendi içinde birikmiş sermaye toplamına göre önemli bir yer tutmaktaydı.”*¹⁴⁶

Yine benzer şekilde, bu tabloyu tamamlayan bir diğer alan, ticaret ve bankacılık da, yabancıların ya da onların yerli temsilcilerinin elinde yoğunlaşmıştı.

*“Özetlemek istersek, sanayi; dış pazarın güdümünde ve onun koyduğu sınırlar içinde faaliyet gösteren son derece geri, kendi içinde bütünlüğünü ve tamamlayıcılığını yitirmiş, iç pazara yönelik fakat, iç pazarın bile gereksinmesinin çok küçük bir bölümünü sağlayan, küçük meta üretimi niteliğini büyük ölçüde koruyan, yabancı sermaye egemenliğinin önemli olduğu, dış pazara dönük maddelerin dış pazara satımını sağlayacak kadar dönüşüme uğratan, insan emeği dışında fazla mekanik motor gücü kullanmayan, küçük aile işletmelerinin çoğunlukta olduğu, yarı-sömürge bir ülke sanayisinin tipik örneğini oluşturuyordu.”*¹⁴⁷

Bu ekonomik şartlarla bağımlılık, az gelişmişliğin dışsal zorlamasıyla birleşince yeni iktidar sahiplerine kalan, bir tercih yap-

146 Tezel, *age*, s.96-97

147 Başkaya, *age*, s.129

mak olacaktı. Doğal olarak tercih, eski ilişkilerin yeni bir kurgu ile sürdürülmesini sağlamaktan başka bir şey içermiyordu.

Mustafa Kemal;

*“Türk halkının büyük bir çoğunluğu rençper ve çobandır. Bizde zanaatkârlar ve küçük kasaba tüccarları vardır. Pek tabii olarak biz, bunların çıkarlarını savunmak zorundayız. Nasıl köylü sorununda büyük toprak sahiplerini hatırlamak zorunda isek, tüccar meselesinde de büyük kapital sahibi tüccarlarda akla gelmektedir. Yurdumuzda büyük kapitalistler yoktur, bunun için biz onların düşmanı değiliz. Hatta biz yurdumuzda milyonerlerin, hatta milyarderlerin türemesine çaba göstereceğiz...”*¹⁴⁸

derken, bu “çabanın” gösterilmeye başladığı tarihlerde İsmet Paşa, dışsal baskıyı tanımlıyor ve batı kapitalizmin arazi, mali, iktisadi ve idari sorunlarla ilgili dayatmalarını yerine getirmenin “bağımsızlığı kurtarabilmek için” tek koşul olduğuna dikkat çekiyordu.¹⁴⁹

*“Devrim yönetimi bu hazin durumu kökten düzeltmek zorunda idi. Bu amaçla, daha Cumhuriyet ilan edilmeden, 18 Şubat 1923 tarihinde İzmir’de büyük bir ‘Türkiye İktisat Kongresi’ topladı.”*¹⁵⁰ Ne var ki, “kökten çözüm” daha öncede söz ettiğimiz gibi, bağımlılığın bir kez daha tescil edilmesinden başka bir şey değildi. Sorun olup biteni “yeni imiş gibi” sunabilmekte yatıyordu ki, bu olgu, kitabın alanının dışına çıkıp, ideolojik müdahalelerin araştırılmasını gerektirmektedir.

II-Kongre

Lozan görüşmelerinin tıkanmaya doğru gidişi ile kapitalistlerin Türkiye’nin yeni yönetimi hakkındaki kuşkuları birleşince, bu

148 S.İ.Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları*, Birey Toplum Yy., 2.Baskı, 1985, s.172

149 Beşir Hamitoğulları, *İktisadi Sistemimizin Oluşmasında Lozan Antlaşmasının Etkileri*, Lozan’ın 50.Yıl Armağanı, Fakülteler Matbaası, 1978, s.175

150 Ahmet Mumcu, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, AÜ Hukuk Fakültesi Yy, 3.Baskı, 1974, s.169

kuşkların giderilmesi gereği ortaya çıkar. Yeni Türkiye Devleti hakkındaki kuşkların giderilmesi için batıya verilecek güvence-lerden en önemlisini, yeni devletin, sistem içinde kalacağına dair verilecek olan fiili ve hukuki yanıtlar oluşturacaktır. Fiili ilk yanıt, “bir iktisat kongresi” şeklinde verilir.

Gerçekten de İzmir iktisat Kongresi'nin zamanlaması oldukça anlamlıdır ve Lozan'la birlikte anılmayı ve incelenmeyi hak etmektedir. Lozan görüşmelerinin 4 Şubatta kesilmesinden on beş gün sonra İzmir'de yeni yönetimin iktisadi tavrının belirleneceği bir kongrenin düzenleniyor olması çok önemlidir. Kongrenin başlıca önemi, Lozan sürecindeki zamanlamasından ileri gelmektedir. Kısa bir inceleme dahi kongrenin işlevsellik, bütünlük, kapsayıcılık gibi birçok sorunu beraberinde taşıdığını gösterecektir. Öncelikle bu kongrenin tüm Anadolu'yu ya da “Misak-ı Milli sınırları içersindeki vatan parçasını” temsil etmediği, zaten böyle bir beklentinin, amacın olmadığı kolaylıkla kabul edilebilir. Her şeyden önce niceliksel bir sorun vardır ve bu sorun kongreye katılımı ilgilidir. TBMM'nin bile haberi olmadan, neredeyse birkaç kişinin düşüncesinin eseri olarak alelacele toplanmasına karar verilen kongreye Misak-ı Milli hudutları içinde kalan 375 ilçeden (kazadan) seçilmiş meslek temsilcilerinden katılımı öngörülmekte ve yaklaşık 3500 kişilik bir katılım beklenmekteydi. Ancak, daha ilk anda bile beklentinin söylemsel mi, gerçek mi olduğu kuşkuludur ya da tartışılmalıdır. Katılımın şekline gelince, her kazadan 1 tüccar, 1 sanatkâr, 1 işçi, 1 şirket, 1 banka ve 3 çiftçi temsilcisi (buradaki çiftçi temsilcisi söyleminin bir aldatmaca olduğunun vurgulanması gerekmektedir. Çiftçi olarak söz edilenler, katılımcılarda incelendiğinde görülecektir ki toprak ağalarıdır) olmak üzere, sekiz kişinin seçilmesi olarak öngörülmektedir. İlginç olan bir nokta ise, bu “seçim işinin” çoğu kez devlet görevlileri tarafından yapılacak olması idi ve böylece olası “bazı sakıncalı durumların” önüne geçilmiş olunacaktı! Tüm şartlar göz önüne alındığında doğal olarak katılım sayısı beklentinin ancak 1/3'ine ulaşarak 1135'de kalmış ve katılım daha çok Batı Anadolu ve İstanbul çevresinden gerçekleş-

miştir. Milletvekilleri de dahil olmak üzere Ankara'nın doğusundan ise katılım, neredeyse yoktur denilebilir.¹⁵¹ ¹⁵² Özetle Ankara'nın doğusu İzmir İktisat Kongresi'nde temsil edilmemiş ve bu temsil noksanlığı amaçla çelişmediği için bir sorun olarak görülmemiştir.

Bugün, 2002 kışında bile “mevsim şartlarının” ulaşımı ne hale getirdiğini anımsayınız. Bundan seksen yıl önce, örnek olsun Sivas'tan, Kars'tan ya da Urfa'dan İzmir'e kış ortasında ulaşmanın zorluğu tahmin etmek hiç de zor olmayacaktır.

Diğer taraftan, kongrenin hazırlıksız yapılarak bir oldu bittiye getirilmiş olması katılımı etkileyen bir diğer önemli bir unsur olarak ele alınmalıdır. Bu da, yönetimin kongreye karşı tavrını ve onun sonuçlarıyla ilgili gerçek beklentilerini bir kez daha sorgulamamız için bir gerekçe oluşturur.

Kongre ile ilgili çalışmalar incelendiğinde, katılım sorununun çok da fazla gündeme getirilmediği, katılımın değil, yazdırılacak kararların ve verilecek mesajların önemsendiği görülecektir. Bu şekliyle kongrede ya da genel olarak yürütme-yönetme anlayışında, dış politika için ya da dışarıdan umulan kazanımlar için iç politikanın kullanıldığı ortaya çıkmaktadır.¹⁵³

Çok önemli olduğu her fırsatta dile getirilen kongrenin, bu şekilde aceleye getirilmesinin anlamı tekrar tekrar sorulmak zorundadır. Söz konusu soruların yanıtları verilmeye başlandığında görülecektir ki, kongrenin tek sorunu nicelik değildir; ondan çok daha ciddi bir nitelik sorunu bulunmaktadır ki, bu “sorun” aslında amacı da açıklar niteliktedir. Gülalp'in dediği gibi:

“Yeni devletin daha kurulma sürecinde iken topladığı İzmir İktisat Kongresi... yeniden inşa sürecinin nasıl olması gerektiğini saptamayı amaçlamaktadır. Kongre-

151 Kazım Karabekir, *age*, s.189

152 Gündüz Ökçün, *1923 İzmir İktisat Kongresi Haberler-Belgeler-Yorumlar*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No:262, 1.Baskı, s.185-204

153 Benzer durumun 12 Eylül faşist cuntasının hemen ardından Turgut Özal tarafından düzenlenen İzmir İktisat Kongresi'nde de tekrarlandığını görüyoruz. Bu seferki acelecilik ise, neo-liberalizm olarak adlandırılan saldırgan yeni dünya düzeninden pay kapma nedeniyledi. .

nin dikkat çekici bir yönü, toplantı tarihidir. Lozan görüşmelerinin kesildiği bir zaman aralığında bu toplantının yapılarak alınan kararların açıklanması, yeni devletin niteliği konusunda Batı'ya fikir vermek gibi bir amacın varlığını düşündürmektedir.”¹⁵⁴

Verilecek “fikir” bugünün söylemiyle “yeni bir uyum programı”ndan başka bir şey değildir. Ve her ne kadar meclisin haberi olmasa da -ya da meclis yok sayılsa da- bu fikir, kongreden önce çeşitli şekillerde dile getirilmiş ve benzer görüşler kongrede ısrarla tekrarlanmıştır. Israrın iki ana nedeni vardır: birincisi; yabancı sermayeyi olumlamak, ona düşman değil, mecbur olduğunun altını çizmek, ikincisi ise, birincisinden ayrı düşünülmecek bir biçimde, yaratılmaya çalışılan sınıfa-burjuvaziye güvence vermek. Her iki yaklaşım da daha önce vurguladığımız gibi, içe olduğu kadar dışa da mesaj içerir ve bu mesaj yeni dünya düzenine bağımlılığın bir kez daha güçlü bir şekilde fiili ve hukuki olarak dile getirilmesi şeklinde değerlendirilmelidir. (Burada daha önce sorduğumuz bir sorunun tekrar sorulması zorunlu hale gelmektedir: Kapitalizme karşı olmadan antiemperyalist olunabilir mi? Ya da kapitalist uyum tavrı ile antiemperyalist tavır bağdaşır mı?) Mesaj çabası aslında bir arayışın politik argümanını oluşturmaktadır. Tümüyle katıldığım ve aşağıya aktardığım iki alıntıda yer alan satırlar bu uzlaşmanın zamanlamasıyla ilgili sorularımızı da bir kez daha yanıtlar niteliktedir:

“Kongre, başta emperyalist devletler olmak üzere, yerli “burjuvaziye” özellikle de İstanbul tüccarlarına güvence vermeyi amaçlıyordu. Böylece bir yandan İstanbul’un kozmopolit “iş çevreleri” yle ittifak pekiştirilirken, onların aracılığıyla da emperyalistlere güvence verilmek isteniyordu. Kongreye davet edilenlerin kompozisyonu milli mücadele sürecinde oluşan sınıfsal ittifakının da belirgin bir yansımasıydı... kongrede toprak ağaları sekizde üçlük bir temsil hakkına sahiptiler. İşçilerin temsili sembolik, göstermelikti.”¹⁵⁵

154 Gülalp, *age*, s.22

155 Başkaya, *age*, s.130

*“Kongre’ nin amacı uygulamaya konacak iktisat politikası önlemleri hakkında hükümet kadroları ile toprak sahipleri, tüccarlar ve birkaç sanayici arasında bir uzlaşma sağlamaktı. Bir başka deyişle, Kongre, yönetici asker-bürokrat kadronun, toplumun varlıklı sınıflarıyla etkili bir siyasal-sosyal iletişim kurma isteğini gerçekleştirdiği bir zemin olmuştu.”*¹⁵⁶

Ve Kongre’de bu “amaçlara” ulaşmak için her fırsat değerlendirilmiştir. Örneğin “basın” her zaman olduğu gibi haber vermek, yorumlamak ve durumu sorgulamak görevini bir yana bırakıp, resmî görevlerini yerine getirme çabası içindedir. İkdam gazetesi, kongre ile düşmanların “yabancı sermaye düşmanlığı ile ilgili” olumsuz propagandalarına yanıt verileceğini yazarken; Akşam gazetesi 7 Şubat 1923 sayısında Chester’ı örnek vererek, yabancı sermayeye düşman olunmadığını vurgulama çabası içindedir. Yöneticilerin benzer demeçleri de gazete sayfalarında sıkça yer almaktadır: *“Bazı ecnebi ve ezcümle Yunan gazete ve ajansları Kongre aleyhine propaganda yapıyor ve bizim ecnebi sermayesine düşman olduğumuzu iddia ediyorlar. Bunlar külliye yalan ve iftiradır!”*¹⁵⁷ Aynı sözlerin meclis tartışmalarında da kullanıldığı görülecektir.

Diğer taraftan kongre “teknik heyeti” de yönetimin bu tavrını destekleyen kararlar ve metinlerle kongreye katılmaktadır. O güne dek süren yabancı sermaye/kapitalizm ilişkilerinin sömürgeleştirici olumsuzlukları sıralandıktan sonra yeni sömürgeleşme programının temelleri atılmaktadır:

“Ecnebi kredi ve sermayesine elbette muhtaç bulunan memleketimiz bundan sonraki teşebbüsat-ı ümranperveranesinde o kredi ve o sermayeden yine istifade etmekte devam eyleyecektir” denildikten sonra kredi -borç- unsuru övülmekte, sanayinin ve ticaretin gelişebilmesi için batıdan gelecek kredilerin zorunluluğuna dikkat çekilmekte ve ziraat alanından bankalara, iktisadi hayatımızın yeniden şekle girebilmesi için batıdan gelecek kredilere gerek-

156 Tezel, *age*, s.135

157 Ökçün, *age*, s.6-10

sinimin zorunluluğu dile getirilebilmektedir.¹⁵⁸ Bunlar bugünde yabancıları olmadığımız sözlerdir ve sonuçları açıkça görülmüştür.

Ticaretin millileştirilmesi amacıyla kurulan Milli Türk Ticaret Birliği ise, sınıfsal çıkarları net bir şekilde tanımlayan ve iyi hazırlanıldığı belli olan önerileriyle kongreye katılır. Ticaret Birliği, kongreye sunduğu raporda, yabancı sermayeye karşı olmadığını ancak tekelleşmenin önlenmesi gerektiğini dile getirir. “*Memleketin imarı ve inkişaf-ı iktisadimizin temini için ecnebi sermayesinden müstağni kalamayacağımız aşikardır*” denildikten sonra bir program önerisi sunulur, yabancı sermayeye açılacak alanların altı çizilmeye çalışılır. Ve bu çabanın yanlış anlaşılması için de önerilerin, yabancı sermayenin güvencesi düşünülerek yapıldığına dikkat çekilmektedir.¹⁵⁹ Milli Türk Ticaret Birliği”nin yabancı sermaye ile ilgili önerilerinden bir bölüm ek olarak verilmiştir. (EK-7)

Kongre’de birçok grup benzer kararlarla sonucu desteklemeye çalışmıştır. Tarihimizde “teknokrat” tavrın ya da bağımlı kişilik davranışının hiç değişmediğini görmek üzücü, ancak yeni rejimin özelliklerini anlayabilmek için de bir o kadar açıklayıcıdır.

Kongre’nin açılışında konuşan Mustafa Kemal de benzer görüşleri tekrarlayacaktır. Mustafa Kemal, daha önce çıktığı uzun yurt gezisinde kongrenin ideolojik hazırlığı olarak değerlendirilebilecek konuşmalarla sermayeye güvence verme çabası içine girmiştir. Örneğin 16 Ocak 1923’te İzmit’te yaptığı dört günlük konuşmada “yeni devletin” izleyeceği ekonomik politikaları açıklarken “*Türkiye devleti, bir devlet-i iktisadiye (Ekonomik Devlet) olacaktır*” demektedir ve sözlerini:

“İstiklal ve hakimiyet-i milliyemize hürmetkar milletlerin, emniyetle hükümetimizle temas eylemeleri ve kanunlarımız dahilinde anlaşmalar ile faaliyete geçeceklerini söylemeye hacet görmüyorum. Memleketimizi az bir zamanda mamur etmek için milletimizin yetersiz kaldığı işlerde yabancı sermayesinden, vesaitinden, ihtisasından istifade etmek, hakiki menfaatımız iktizasındandır”

158 age, s.68-69

159 age, s.147-152

şeklinde sürdürmektedir. Ve Şevket Süreyya Aydemir'in biraz da safiyane sayılabilecek eklemesiyle *"bu sözlerin, Lozan'daki tartışmalarda kendi sermaye ve menfaatlerinin emniyetinden başka bir şey düşünmeyen karşı devletler mümessillerine bir borç olması da mümkündür."*¹⁶⁰

Mustafa Kemal, kongrede yaptığı açılış konuşmasında da bu görüşünü devam ettirir. Osmanlı'nın borçlanmasını değil, alınan borcun kullanılmasını ve bu süreçte batılı devletlerin haklarının alanının genişlemesini bir sorun olarak gören Mustafa Kemal, *"milletin duçar olduğu bu hazin hal ve bu sefaletin esbabını (nedenlerini) doğrudan devlet mefhumunda bulmaktadır."*¹⁶¹ Ancak alınan borçla, hak ve hukuki alan genişliğinin birbirine bağımlı olduğu görmezden gelinmekte ya da bilinmemektedir. Osmanlı böylece bir sömürge haline gelmiştir ve yeni kurulacak devletin özgürlüğü iktisadi bağımsızlıkla sağlanacaktır, ancak:

*"İktisadiyet sahasında düşünür ve konuşurken zan-nolunmasın ki, ecnebi sermayesine hasımız (düşmanız); hayır, bizim memleketimiz vasi'dir (geniştir). Çok sa'y (emek) ve sermayeye ihtiyacımız vardır. Kanunlarımıza riayet şartı ile, ecnebi sermayelerine lazım gelen teminatı vermeye her zaman hazırız. Ecnebi sermayesi bizim sa'yimize (çalışmamıza) inzimam etsin (eklensin) ve bizim ile onlar için faideli neticeler versin."*¹⁶²

Mustafa Kemal'in, bu sözlerinin ardından Lozan'a değinmesi ve Lozan'da özgürlükten vazgeçilmeyeceğini söylemesi ilginçtir.

İktisat Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) Bey'in de, açılıştaki konuşması ve yaklaşımı doğal olarak farklı olmayacaktır. İlginç olan ise, Lozan'a ara verildiği günlerde "tanınma arzusunun" yabancı sermaye bağlamında dile getirilmiş olmasıdır:

"Biz Türkiye'yi, iktisadiyatını bir esirler ülkesi halinde ecnebi sermayesinin eline terk ve tevdi edemeyiz;

160 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal 1922-1938*, 3.Cilt, Remzi Kitabevi, 5.Baskı, 1975, s.75-76

161 Karabekir, *age*, s.108-109

162 *age*, s.118-120

*fakat, memleketimizde meşru bir surette kazanmak ve yaşamak isteyen yabancı sermayesine, kanun ve nizamlarımıza tabii olmak üzere, Türkiyelilerden fazla bir imtiyaz, bir hile ardında koşmamak şartı ile memleketimizde her türlü teshilatı (kolaylığı), hatta diğer milletlerin gösterdiği teshilattan fazla kolaylıkları irae etmeye (göstermeye) her zaman hazırız. Yalnız yabancıların bizi asri ve medeni bir millet olarak tanımaları ve ona göre bize karşı vaz'-ı hakikatlerini (gerçek vaziyetlerini) almaları lazımdır.”*¹⁶³

Tanınma arzusunun açıklanması kadar, tanınma olgusunun ekonomik bağımlılıkla beraber dile getirilmesi, yeniden okumalarda şaşırtıcı olmayan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁶⁴

Kongre bu sözlerle açılır ve planlandığı şekilde seçilmiş -ya da atanmış- temsilcilerin yerlerine oturmaları sağlanır. Plana göre tüccarlar sağa işçiler ise sola oturtulur. Ortanın solu sanayiciye, ortanın sağı ise toprak ağalarına verilir.¹⁶⁵ Kongre başkanlığına ise, asker olmasının yanlışı yaklaşımlara yol açacağını düşündüğünden, bu görev için sivil bir elbise diktiren Kazım Karabekir seçilir!¹⁶⁶ Kuşkusuz bu seçim, kongre gidişatına erkin bir müdahalesi olarak da ele alınabilir. Diğer taraftan kongre ile birlikte bir sergi açılmış ve kongre İzmir'in ekonomik hayatında enflasyonist bir baskıya da neden olmuştur. Birçok görüşme ve raporların sunumunun yanında, derdini yetkili bir kişiye anlatma çabasının da, kongre günlüğünde önemli bir yer tuttuğu görülmektedir.¹⁶⁷ Bu şartlar altında beklendiğinden uzun süren kongre, açılışından on altı gün sonra, 4 Mart 1923'de “Misak-ı İktisadi”nin açıklanmasıyla sona erer.

163 *age*, s.135-136

164 Çalışmadaki okumalarım sırasında birçok ismin olduğu gibi Karabekir'in de entelektüel sığılığı ile kapitalizm hakkında hiçbir bilgisi olmamasına şaşırdım. Ya da kapitalizmi çok iyi tanımaları gerektiği sonucuna varılması gerektiğini düşündüm. Ancak satırlardan sızan cehaletleri, bu sonucu her zaman tartışılır kılmakta idi.

165 Ökçün, *age*, s.231-232

166 Karabekir, *age*, s.176-180

167 Ökçün, *age*, s.284-287

Misak-1 Milli romantizminden esinlenerek hazırlanan “Misak-1 İktisadi”, kongre sonuç bildirgesi olarak ele alınabilir. Bunun yanında kongreye katılan işçi, tüccar, sanayici ve toprak ağası gruplarının ayrı ayrı sundukları metinler ele alınmış ve ancak tavsiye niteliği anlamında olan bu kararlar çoğunlukla onaylanarak “sonuca” yazılmışlardır. Genel sonucu on iki maddelik “Misak-1 İktisadi” özetler. Grupların önerileri ise yeni hükümete bir tavsiye niteliğindedir ve hangisine uyulup hangisine uyulmayacağına karar vermek, siyasî erkin elindedir.

Misak-1 İktisadî'nin ilk iki maddesi bağımsızlığı tanımlar, üçüncü madde ise, iktisaden yükselmek gereğini ifade eder. Dördüncü madde Türk halkının çalışkanlığını överken, bir sonraki maddede yurdun zenginliği anlatılmaktadır. İzleyen maddeler “Türkiye halkının” hırsızlıktan dürüstlüğe, dine-milliyete bağlılıktan çalışkanlığa birçok konuda olumlu özelliklerinin övülmesine ayrılmıştır. Bu söylemler arasına ise, 9.maddede “ecnebi sermayesine aleyhtar *olunmadığı*”nın adeta sıkıştırılması ise, ilginç ve bir o kadar da açıklayıcıdır. Son maddede ise, çocuklarımızın bu esaslara göre yetiştirilmesinden bahsedilmektedir.¹⁶⁸ (EK-8)

Misak-1 İktisadî okunduğunda, içeriğinin ancak 70'li yıllarda üretilen ahlak kitaplarına giriş oluşturabilecek bir düzeye sahip olduğu görülecektir ve onu bu haliyle, toplantının efsaneleştirilmeye çalışılan önemiyle bağdaştırmak neredeyse olanaksızdır. Daha sonraları, erke biat edecek Hüseyin Cahit Yalçın'ın da dediği gibi, “*ne güzel, ne munis, ve ne hoş bir mana, fakat boş bir hülya*” dan ibarettir.¹⁶⁹ İçinde ülkenin izleyeceği ekonomik politikalara ilişkin elle tutulabilir herhangi bir şey yoktur. Bu da, onun, bir politik araç olarak ve oldukça ilkel bir biçimde düzenlendiğinin ya da kullanıldığının bir göstergesi olarak ele alınabileceğinin bir kanıtıdır. Sonuçta bu bildiri ile sonlanan kongre, Suphi Nuri İleri'nin de dediği gibi “*İzmir Kongresi iktisadi siyasetimizi kavrayamadı, taktir edemedi, bulamadı, tesbit eyleyemedi. İktisadi faaliyetimiz dün ne ise yarın da odur.*”¹⁷⁰

2002 yılında, Suphi Nuri'nin iki satırlık sözlerinin, İzmir İkti-

168 *age*, s.387-389

169 *age*, s.367

170 *age*, s.371

sat Kongresi'nin sonuç bildirgesinden daha iyi saptama yaptığını söylersek abartmış olmayız. Ancak kongre sadece bu bildiri ile tamamlanmamıştır. Söz ettiğimiz gibi, kongreye katılan dört grubun ayrı ayrı hazırlayıp oylamaya sundukları “iktisadi esaslar” vardır. Bu “esasların” ve oylama sonuçları ile yönetimin bu “tavsiyelere” yaklaşımının incelenmesi ile kongrenin, içe dönük amacını da daha açık bir şekilde anlamak olanaklı olacaktır. Çünkü, sunulan esaslar ya da grupların istekleriyle, diğer grupların bu isteklere karşı tavırları, primitif bir şekilde sınıfsal farklılığın ve açık bir şekilde sınıfsal tercihlerin belirtilerini göstermektedir.

Çiftçi grubunun iktisadi esasları, tekelsizliğe karşı çıkışla başlar, eğitim ve “asayiş sorunlarına” çözüm önerileriyle devam eder. Banka, yollar, orman sorunları, ziraatta makinalaşma gibi konular oybirliği ile kabul edilirken; aşar vergisinin kaldırılmasında sorun yaşanmıştır. İşçi grubu, aşarın yerine yeni bir vergi getirilmesi önerisine karşı çıkmıştır. Çiftçilerin ya da toprak ağalarının temsilcilerinin hazırladığı bu raporda dikkati çeken en önemli unsur, köylülüğe ya da toprak emekçilerine ve onların sorunlarına hiç yer verilmemesidir. Neredeyse tüm kongre boyunca toprak işçiliği-ırgatlık yok sayılmıştır. Eski düzenin, sınıf lehine birtakım iyileştirmeler ve desteklerle devam etmesi istenmektedir ki, izleyen yıllarda yönetimlerin genel tavrına sıradan bir bakış bile, bu isteklerin tümüyle kabul edildiğini ve uygulamaya konulduğunu gösterecektir.¹⁷¹

Milli Türk Ticaret Birliği'nin etkisi altında şekillenen tüccar grubunun esasları da benzer şekilde, iyileştirme önerilerinden oluşmakta ve devlet himayesinde ve desteğinde tüccar “sınıfının” gelişmesine yönelik öneriler sıralanmaktadır. Önerilerin ağırlığını, ticaretle ilgili kanunların yeni dünya düzenine uyarlanması oluşturmaktadır. Her dönem istenen ve her istendiğinde verilen kredi kolaylıkları konusunun bir kez daha gündeme gelmesi ise, şaşırtıcı değildir. Şirketlerin oluşumu ve hisselerin paylaşımı ile ilgili kararlarda ise tartışma çıktığı anlaşılmaktadır. İşçiler çalıştıkları iş yerlerinde söz sahibi olmak istemişler ve bu “esaslara” red oyu vererek sınıfsal tepkilerini göstermişlerdir.¹⁷²

171 Karabekir, *age*, s.35-56

172 *age*, s.57-86

Öte yandan sanayi grubunun iktisat esasları, gümrüklerde hi-maye istemi ile başlayıp, sanayii teşvik kanunundaki değişiklik önerileriyle devam eder. İstemler kapitalist sınıfın doğal taleplerinden olan “vergi muafiyeti” gibi yabancı olmadığı başlıklar şeklinde sıralanmaktadır. Sanayii teşvik için bankalar kurulması, lonca örgütlenmesinin desteklenmesi gibi o gün için bile “gerici” sayılabilecek öneriler ise, yalnızca işçiler tarafından reddedilmiş, doğal olarak yönetimle birlikte herkesin onayını ve izleyen yıllarda da desteğini almıştır.¹⁷³

Diğer taraftan, kongre ve sonrasında gözlemleyebileceğimiz bir olgu da gerek gruplar arası, gerekse gruplar ile hükümet arasındaki sınıfsal yakınlaşmadır. Ve bu sınıfsal yakınlaşma, “sınıf bilinci” ile birleşince, yabancı sermaye bağımlılığının gelişmesi doğal bir zorunluluk haline gelmektedir. Ve sonuç olarak:

“Kurtuluş Savaşı Türkiye’sinin iktisadi ve toplumsal yapısını oluşturan sınıf ve tabakalarda, savaşın acı izlerine rağmen, yabancı sermaye ile olan çıkar çatışmalarından soyutlanmış, sabit fikir niteliğinde bir yabancı sermaye düşmanlığı görülmemektedir. Çıkar çatışmasının bulunmadığı ve özellikle çıkar birliğinin mevcut olduğu uğraşı alanlarında ise, yabancı sermaye ile işbirliği söz konusudur.”¹⁷⁴

Çıkar birliği ilkesi örneğin Ticaret Birliği’nin sunuşunda öyle bir noktadadır ki, güçsüz Türk burjuvazisinin uğraş alanı dışındaki tüm güçlü alanların yabancı sermayeye %50’den fazla oranlarda teslim edilmesi önerilebilmektedir. Milli Türk Ticaret Birliği, ulaşım ve maden sektörlerinin yabancı sermayenin egemenliğine girmesinde sakınca görmemekte ve bu gibi öneriler, diğer kaynaşmış sınıflar tarafından da kabul görmektedir. Düyun-ı Umumiye’ye bağımlılık, geleneksel ve hastalıklı bir ilişkiye dönmüş gibidir.

173 age, s.87-92

174 Gündüz Ökçün, 1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye, A.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:324, 1.Baskı, 1971, s.8

“Diğer alanlarda ise, yerli sermaye yabancı sermayenin belirli oranlar dahilinde -%25’ten %69’a kadar Türk şirketlerinde yer almasında herhangi bir sakınca görmemektedir. Maden ve büyük demiryolu şirketleri ile sermayesi 5.000.000 TL.ndan fazla olan büyük şirketlerde, yabancı sermaye hisselerinin %50’den fazlasına sahip olabilme imkânını tanıma teklifi ilgi çekicidir. Bu teklif, kendisini yeteri kadar güçlü hissetmeyen yerli sermayenin, böyle büyük işlerde yabancı sermayenin hakimiyetini önceden kabul etme eğilimini göstermektedir. Bu şartlar altında yabancı sermaye ile işbirliği yapmaya hazır olduğunu belirten yerli sermaye, yabancı sermayenin ekonominin büyük sermayeyi gerektiren alanlarına hakim olma ihtimalini görmezlikten gelmektedir. Profesör Kenan Bulutoğlu’nun deyişiyle ‘asıl tabii tekele elverişli olan konularda (maden, demiryolu) yabancı sermayeden daha çok çekinmek gerekirken, bu konuda serbest davranıldığı görülmektedir.”¹⁷⁵

“Bizim halkımızın menfaatleri yek-diğerinden ayrılır sınıflar halinde değil, bilakis mevcudiyetleri ve mesailerinin bileşkesi yek-diğerine lazım olan sınıflardan ibarettir” şeklindeki sözleriyle kongreyi açan Mustafa Kemal,¹⁷⁶ aynı zamanda *“imtiyazsız sınıfsız kaynaşmış bir kütleyiz’* efsanesinin başlangıcını” da ilan ediyordu.¹⁷⁷ Kongreye bakıldığında bir tarafta tüccar, toprak ağası, sanayici gibi hakim sınıflar, diğer tarafta ise işçiler yer almaktaydı. Alınan kararlarla birlikte, kongre öncesindeki ve kongre anındaki yaklaşımlar aslında yönetenlerin sınıfsal tavrını da çok önceden koymuş olduklarını gösteriyordu ve *“sosyal ve ekonomik uyum içinde devlet eliyle özel girişimci yaratılması Kemalist düzen için ekonomik bir kural oluyordu.”¹⁷⁸*

¹⁷⁵ age, s.9

¹⁷⁶ Karabekir, age, s.123

¹⁷⁷Gündüz Ökçün, *1923 yılında İzmir’de Toplanan Türkiye İktisat Kongresi’nde Kabul Edilen Esaslar*, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, 1.Baskı, Yayın No:58, 1997, s.287

¹⁷⁸ Ahmet Yücekök, *100 Soruda Türk Devrim Tarihi*, Gerçek yayınevi, 1.Baskı, 1984, s.94-95

Bu bağlamda işçi grubunun iktisat esaslarını ve bu grubun kongredeki konumlanışını daha ayrıntılı incelemek gerekir. Çünkü “farklı” bir sınıf özelliği göstermektedir. Dizgeyi bozmamak için önce grubun esaslarını özetleyip, ardından emekçilerin kongre öncesi ve sonrasındaki konumlarına çok kısa bir şekilde değinelim.

Öncelikle belirtilmesi gerekir ki, diğer grupların aksine, işçi grubunun sunduğu esasların önemli bir bölümü diğer gruplar tarafından reddedilmiştir. Örneğin, işçi sağlığı için bir vergi alınması, işçi temsilciliği gibi öneriler bunlar arasında sayılabilir. Kabul edilen öneriler arasında ağır işlerde yaş sınırlaması, gündelik ödenmesi, kadın işçilerin doğum izinleri, hafta tatili gibi konular yer almaktadır. Ancak çalışma saatlerinin yevmiye düzenlemesi, ücretli yıllık izin, sağlık yardımı gibi konularda sınıfsal farklılıklar ya da sınıf çıkarları etkisini göstermekte ve diğer grupların muhalefetiyle karşılaşılmaktadır. Diğer yandan, işçi grubu tarafından dile getirilen, imtiyazlı yabancı işletmelerin devletleştirilmesi önerisinin diğer üç grup tarafından oybirliği ile reddedilmesi, burjuvazinin bağımsızlık anlayışının görülmesi açısından önemli bir noktadır. Bu derece ilginç olan bir diğer karar ise, sendika kurma ve grev yapma hakkının diğer gruplar tarafından kabul görmesidir.¹⁷⁹

Ancak burada erk devreye girmekte, diğer grupların istemleri zaman içinde kabul edilirken, ilerleyen süreçte işçilerin kabul edilen birçok istemiyle birlikte sendika kurma ve grev hakları da yasaklanmaktadır.¹⁸⁰ Kapitalizmin istediği “siyasal istikrar” için böylece önemli bir adım atılmış olmaktadır!

Aslında kongre öncesinden kongre sıralarına dek işçilere farklı bir tavırla yaklaşmış olduğunu bir kez daha anımsatmak zorunludur. Daha öncede belirttiğimiz gibi, kongre katılımları tayinle, atamayla olmuş, katılımcılar çoğu kez bölgelerdeki işçilere danışılmadan, valilerin inisiyatifi ile -sözde- seçilmişlerdir. Seçilenler arasında işçi sorunları ile ilgili olmayan kişilerin bulunması bu seçimlerin niteliğini göstermekte ve amacı ortaya çıkarmaktadır.

179 Karabekir, *age*, s.93-99

180 Tezel, *age*, s.123

Öyle ki:

*“Amele işleri ile az veya çok alakası olan bazı kişiler istimzaç edilmeksizin, reyleri sorulmaksızın, İstanbul’ dan İktisat Kongresine amele murahhasları tayin olunmuştur. Ciddiyetle kabil-i telif olmayan bu hareketin amele üzerinde yaptığı pek fena tesirden sarf-ı nazar, bu sözde amele murahhaslarının, vaziyeti tetkik edip amele temayülatını anlamalarına ve edinecekleri fikre göre teklifat ve müdafaatta bulunmak için hazırlanmalarına bile imkân bırakılmamıştır.”*¹⁸¹

Diğer taraftan kongreye katılım için harcanacak paranın bile sorun olduğu ve işçilerin temsilcilerini aralarında para toplayarak kongreye göndermeleri gibi, doğal olarak diğer grupların tartışmadığı konular gündeme gelebilmektedir.¹⁸²

Katılımcı işçilerin, işçi sorunları üzerine bilgisizliği ve kongreye katılım zorlukları önemli bir sorun olarak ortaya çıkmış ve bazı sosyalist çevrelerin müdahalesine yol açmıştır. Özellikle Şefik Hüsnü’nün Aydınlık Gazetesi’ndeki konuya ilişkin yazı ve önerileri dikkat çekicidir. Toprak işçiliğinin-köylülüğünde gündeme getirildiği bu öneriler arasında büyük çiftliklerin kamulaştırılması, çıraklık zorunluluğu,, köy-üretim kooperatifleri, köylülere ortak toprak verilmesi, yabancı sermayeye yönelik kısıtlamalar, çalışma saatlerine yönelik öneriler gibi radikal yaklaşımlar vardır.¹⁸³ Bu önerilerin bir kısmı İşçi Grubu Esasları içinde yer almış ancak bekleneceği gibi muhalefete karşılanmıştır.¹⁸⁴

İşçi temsilcilerinin söz konusu muhalefete karşı çıkışı ise, kongre ile ilgili anılarından anlaşıldığına göre, kongre anında başlayan -ve kongreden sonrada on yıllarca devam edecek olan- zor ögesi ile bastırılmıştır. Ve böylece bir askerin kongre başkanı olmasının da yararları görülmüş olmaktadır:

181 Ökçün, 1923 İzmir..., age, s.48

182 age, s.48-50

183 age, s.167-175

184 Tuncay, age, s.173-174, 211-212

“İşçi grubu yok yere bir mesele çıkardılar ve sonunda da, ‘Mademki dediklerimizi dinlemiyorlar, kongreye ne lüzum var ?!’ diye ayağa kaktılar ve gitmeye koyuldular. Solumda, en son yanda bulunan bu grubun benim hizama gelmesine kadar ses çıkarmadım ve tam önümden geçerken ben de ayağa kalktım ve kürsüye şiddetli bir yumruk indirerek yüksek sesle bir kumanda verdim: ‘duur!... Bir adım daha atan vatan hainidir!’

Hepsi yerinde durakaldı. Derhal ikinci bir emir verdim: ‘Geri dönün ve yerlerinize oturun’ Sanki askeri bir kına imiş gibi hepsi geri döndü ve yerlerine oturdular. Üye ve seyircilerden oluşan binlerce halkın alkış tufanı ve taktirli haykırıışları arasında ben de oturdum ve müzakereye devam ettik. Bir daha da münasebetsizlik olmadı.” 185

Oyun benzer biçimde tekrarlanıyor. Devletin planlanmış bekasını tehlikeye düşürecek her hareket ve düşünce emirle durdurulurken, seyircilerin alkışı ile karşılanıyor ve bir antiemperyalizm masalı yazılmaya devam ediliyor.

Şimdi bu şartlar altında devam eden ve sonlanan kongrenin neler getirdiğini(!) kısaca özetleyelim.

III-Kongrenin Tercihleri ya da Kongre Neler Getirdi...?

Bir uyum arayışı ve aynı zamanda Lozan katılımcılarına bir jestten ibaret olan kongre kuşkusuz bu bağlamda işlevini yerine getirmiş, içteki ve dıştaki arayışlar için uygun bir kapının açılması sağlanmıştır. Kongre, salt bu nedenle önemlidir. Çünkü Kongrede hakim olan bakış tarzı ve yaklaşımların, Türkiye Cumhuriyeti’nin ekonomik politikasının uzun yıllar boyunca belirlenmesinde başat rol oynadığını görüyoruz. Kongre salt bu açıdan önemlidir, çünkü o kapitalizmle uyum programının gereğince sömüren sömürülen ya da ezen ezilen ilişkisinin, popülist olmayan söylemle dile getirirsek, sınıflar arası ilişkinin korunması için gerekli açılımların yapılmasını sağlamıştır. Ve gene popülist söylemimize dönersek, bir burjuva sınıfı yaratma ve var olanı koruma uğruna

“yoksulluğa devam” kararı almıştır ve çok iyi bilindiği gibi, yalnızca bu kararın etkileri bile yıllarca-günümüze dek sürmüştür.

Kongrenin neler getirdiği sorusuna verilecek yanıtlardan ilkinin “yabancı sermaye düşmanlığının yapılmayacağına dair güvenenin verilmiş olması” oluşturur. Burada, “kime” sorusu yersiz ve fazladır, ancak buna rağmen soruda ısrar ediliyorsa yanıtımız, “Lozan katılımcıları” şeklinde olacaktır. Ve “*Kongre’de, Türkiye’nin emperyalist sistem içinde kalmaya devam edeceği açıkça ilan edilmektedir.*”¹⁸⁶ Bu, borçların ödenmesi, imtiyazlı yabancı sermayenin korunması, “gerektiğinde yapılacak millileştirmelerin bir sermaye aktarımından ibaret olacağı, yasalar önünde yabancı sermayeye eşitlik sağlanacağı anlamına da gelmekteydi. “*Bu, eşit olmayanlar arasındaki yasal eşitlik değil midir?*” diye soruyor Başkaya ve kompradorlaşma için bir adımın da kongrede böylece atılmış olduğuna dikkat çekiyor:

*“Cıvız yerli sermayenin emperyalist sermaye ile eşit koşullarda faaliyet göstermesi, ister istemez emperyalist sermayenin güdümüne girmesiyle sonuçlanabilirdi... Ne ki, emperyalizmin yapısal bunalımı yüzünden yabancı sermayenin Türkiye ekonomisini biçimlendirip, şartlandırması sınırlı kaldı.”*¹⁸⁷

Bu duraklama en kısa zamanda giderilecek ve emperyalist sermayenin belirleyiciliği kendisini göstermeye devam edecektir. Lozan ve kongrenin uzun süreli etkisi böylece görülecektir. Tekrarlarsak, kongre bu süreçte bir ayrıntı ve bir uzlaşma platformu olarak işlevini yerine getirmiştir. Daha önce de söylediğimiz gibi bir taraftan “*yeni devletin niteliği konusunda Batı’ya bir fikir veriliyor*”,¹⁸⁸ bir taraftan da, sınıf arayışının, sınıfı geliştirmenin ve gerekirse yeni bir sınıf yaratmak için gerekli müdahaleleri yapmanın yolları açılıyordu. Üst yapının alt yapıya bağımlılığı, yöneticilerin kendilerine bir sınıf tabanı aramaları sonucunu doğal olarak ortaya çıkarıyordu;

186 Başkaya, *age*, s.131

187 *age*, s.131

188 Gülalp, *age*, s.22

“Dolayısıyla ayakta bir tek, eski başkentin büyük ve orta burjuvazisi kalıyordu. Üstelik yeni yönetici kadro toplumsal kökenleri ve yakınlıkları dolayısıyla bu sınıfın çekim alanı içindeydi. Aynı zamanda bu sınıftan gelen önerilerde daha çekiciydi. Bağımsızlık savaşının galipleri, ülkedeki burjuvaziye var oluşunu ve refahını sürdürecektir araçları sağlamak koşuluyla, yönetici kadro olarak kalacaktı. Bütün her şey, Türk halkını ve Türk ulusunu batı uygarlık düzeyine yükseltme teranesi içinde yerini alacaktı.

*Böylece tercih önceden yapılmış veya daha doğrusu, emperyalistlerle doğrudan doğruya ilişkiye giren ve Lozan barış konferansına etkide bulunan büyük burjuvazinin zoruyla önceden kabul edilmişti. Hükümet İzmir İktisat Kongresini toplamakla bir bakıma bu duruma, resmîlik kazandırmayı kararlaştırmış oldu.”*¹⁸⁹

Kongrenin bu koşullarda istediği, “tam bir uyum” olsa gerek ve mutlaka “birlik ve beraberliğe muhtaç olduğumuz...” ya da “devletin ülkesi ve milleti...” gibi başlayan, artık kanıksadığımız ara konuşmalar yapılmıştır. Uyum, kongre sırasında ve sonrasında emekçiler oyalanarak, yok sayılarak ya da reddedilerek başarıyla sağlanmıştır! Türkiye Cumhuriyeti yöneticileri için her devirde sorunu, egemen sınıflar arasındaki uyumun korunması ve bunun yabancı sermaye ile desteklenmesi oluşturmakta ve bu sorun kongre ile konjonktürel olarak giderilmektedir. Boratav bu “sorun giderme” işlevini şöyle özetlemektedir:

“Genel olarak kalkınmacı, yerli ve yabancı sermayeyi ve piyasaya dönük çiftçiyi özendirici, ekonomik hayatın denetiminin ‘milli’ unsurlara geçmesini kolaylaştırıcı ve ılımlı bir korumacılığı öngören tezlerin ön plana çıktığı ve Kongre’ye İstanbul tüccarlarının sürüklediği ticaret burjuvazisi ile toprak unsurlarının egemen olduğu söylenebilir. Yeni rejimin izlemesi istenen iktisadi yol

*konusunda, egemen ekonomik güçler birbirleriyle çatışmaya düşmeden ortak mesajlarını siyasi kadrolara etkili bir biçimde iletiler. Kongre’de oluşan genel felsefenin, gümrük politikasındaki zorunlu sınırlamalar türünden istisnalar dışında yedi yıl boyunca genç Türkiye Cumhuriyeti’nin iktisat politikalarına da egemen olacağı gözlenecektir.”*¹⁹⁰

Doğal olarak böylesine bir uzlaşmada işçinin ya da geniş halk yığınlarının yeri yoktur ve bir resmî tarih yazarının da belirttiği gibi,

*“...bir program niteliğinde olmasa bile, öneriler, ulusal ekonomi damgasını¹⁹¹ taşıyordu. Ayrıca, tümüyle liberal ya da devletçi bir anlayışın ürünü de değildi... devlet ve özel girişimciliğine açık bir ‘karma ekonomi’ nin izlerini taşıyordu.”*¹⁹²

resmî yazın, olguları “diğerlerinden” soyutlayarak gizleme işlevi ile yükümlü olduğundan, İzmir İktisat Kongresi ile Lozan arasında, ele aldığımız bağlamdaki ilişkiyi de gizlemek için çaba göstermektedir. Oysa Lozan kesintisinin bu bağlamda Kongre üzerindeki etkisi yadsınamaz. İzleyen yıllarda ülkeye yabancı sermayenin dikkati çekecek ölçülerde girmesinin rastlantısal olduğu düşünülemez.¹⁹³ (EK-9)

Kuşkusuz bu hareket artışının başlıca uyarıları Lozan ve Kongre’dir. Bununla birlikte resmî tarihin gizlemeye çalıştığı bir diğer unsur, masanın karşı tarafındakiler için kongrenin neler getirdiği, oluşturmaktadır.

Kabul edilmelidir ki, kapitalizmi benimseyen ve az gelişmiş bir ülkede kapitalist yapılanmanın sağlanması için emperyalist ya-

¹⁹⁰ Boratav, *age*, s.34

¹⁹¹ Kapitalizme biat etme anlamında kongre programlarının da “ulusal program” olarak değerlendirilmesi doğaldır. Şubat 2001 krizinden sonra IMF’ye kayıtsız şartsız egemenliği devretme programının uygulayıcıları da “ulusal program” söylemini geliştirmeye ve bu retorik üzerinden aktif propaganda yapmaya özen göstermişlerdir.

¹⁹² Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi II Yeni Türkiye’nin Oluşumu* 1.Bölüm (1923-1938) Bilgi Yayınları, 1.Baskı, 1995, s.260

¹⁹³ Kenan Bulutoğlu, *100 Soruda Türkiye’de Yabancı Sermaye*, Gerçek Yayınevi, 1.Baskı, 1970, s.100-101

yılma argümanlarına boyun eğen bir yönetim anlayışının, doğru-
dan bu kurgunun karşısında yer alan “sınıfa” hoşgörülü davranma-
sı beklenemez. “Biz sınıfsız bir milletiz” ya da “bütün sınıflar bir-
birine muhtaçtır” gibi oyalamaca-kandırmacalar, sahte bir hoşgö-
rü maskesinin dahi oluşmasını sağlamaktan alabildiğine uzaktır.
Bu süreçte yaratılmaya çalışılan “imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış
bir millet olma” masalının gerçekliği, daha ilk andan itibaren tar-
tışılmaya açık özellikler içerir. Aşar vergisinin kaldırılması, mede-
ni kanunun kabulü ile özel mülkiyet hukukunun getirilmesi, İş
Bankası ve Sanayi Bankası’nın kurulması, sanayii teşvik kanununun
çıkartılması ile birlikte kapitalist gelişmeye çeşitli desteklerin su-
nulmasının yanında yabancı sermaye akışının hızlanması imtiyaz-
lı olan sınıfı ve tercihleri de net bir şekilde ortaya çıkarmaktadır.
Ancak:

*“Türk bağımsızlık savaşının zorunlu olarak sömür-
geciliğe karşı verilmiş olması Kemalistlerin yabancı ser-
mayeye karşı bir tavıra kaymalarını gerektirmedi.” Ve
diğer taraftan “Kemalistlerin iktisadi gelişme meselesine
yaklaşımlarında üstünde durdukları önemli bir konu
Türk Müslüman nüfus içinden güçlü bir girişimciler sını-
fının yaratılmasıydı.” İşte bu şartlar altında ve bu yakla-
şımın sonucu olarak; “İşçilerle ilgili Kongre kararlarına
gelince, hükümet bunları uygulamamakla kalmamış, bu
konuda ters yönde bir politika izlemiştir ki, 1930’larda
sendika kurma ve grev yapma haklarının yasaklanması,
bunun en çarpıcı göstergelerinden biridir.”¹⁹⁴*

Bu yaklaşım, hedeflenen özel girişimcinin yaratılması, komp-
radorlaşmanın sağlamlştırılması ve yabancı sermaye akışının
herhangi bir kesintiye uğramaması için zorunludur. Ve en temel
hakları bile kabul edilmeyen işçi sınıfına yönelik bu saldırı aynı
zamanda imtiyazlı sınıflara verilen bir güvencedir de. Saldırı yal-
nızca ekonomik değil, siyasaldır da. Yığınlar derin bir yoksulluğa
itelenirken, onların temsilcileri de çeşitli cezalandırma yolları ile

ortadan kaldırılmakta ya da etkisiz hale getirilmektedir. Amaç, sorunsuz bir uzlaşma ortamının sağlanmasıdır. Uzlaşma “yönetici sınıf” ile burjuvazi arasında sağlanacaktır:

*“Cumhuriyetin başlangıç yıllarında, Kemalist yönetici kadro, İstanbul, İzmir gibi büyük ticaret kentlerindeki Türk tüccarlar, az sayıdaki sanayici ve armatörler, yarı-feodal yarı-kapitalist büyük arazililer ve Anadolu küçük burjuvazisinin önde gelenlerini, iktisadi gelişme için gerekli rolü üstlenecek ögeler gibi görmekteydi. Bunlar siyasal yönetim yapısını destekleyecek, belli ölçülerde bu yapının içine alınacaklardı. Ancak, Türk burjuvazisinin genel az gelişmişliği içinde toplumun bu varlıklı kesimlerden de, siyasal kurumların üst katlarında askeri-bürokrat kadronun başat bir yer tutmasını kabul etmeleri beklenmekteydi. Cumhuriyetin siyasal yönetici çekirdeği, devleti güçlü bir Türk burjuvazisinin geliştirilmesi için kullanmaya kararlıda olsa, devlet yapılarının denetimini uzunca bir süre kendi elinde tutma eğilimindeydi”*¹⁹⁵

Aslında sağlanan uzlaş, 1908’de kendisini net bir şekilde ortaya koyan birbiri içinde mas olmaya hazır birlikteliğin, 1923’te hükümete el koyma sürecinde kendini yeniden tanımlaması anlamına da geliyordu. Kongre bu bağlamda yıllar sonra, belki de ancak 2000’li yıllarda tamamlanacak olan “Türk burjuva devrimi” içinde bir dönemeci oluşturuyordu. Ve gecikmiş her burjuva devriminde olduğu gibi, bu devrim, özgürlükler ve eşitlik konusunda bağnaz, liberalizmin faşizme açık ucunu her an kullanmaya hazır özellikler içeriyordu. Yapısı gereği ilk andan itibaren sınıf düşmanıydı. Dolayısıyla daha ilk andan itibaren “imtiyazsız kaynaşmışlık” masalı burjuvazi tarafından alaycı bir tebessümle karşılanmış olmalı. Takrir-i Sükunla başlanıp “komünist tutuklamaları” ile devam eden, 141-142 dönemecini atlatılıp 8.madde veya 312’de duraklanması bu “tebessümü” somutlayan seksen yıllık sürecin özetidir.

İzmir İktisat Kongresi ortamında İşçi Gruplarının önerilerini sunması ve bunların dinleniyor gibi gözükülmesi, oluşturulmaya çalışılan retoriğin zedelenmemesi için gösterilen küçük bir çabadır. Sunulan önerilerin kabul görenleri bile, diğer grupların önerilerinin aksine, daha sonraları hükümetler tarafından uygulamaya konulmamakla kalmamış yasaklarla önleri tümüyle kapatılmaya çalışılmıştır.¹⁹⁶

Kongrenin üzerinden iki ay geçmeden yayınlanan 1 Mayıs bildirileri, işçilerin kongre ile ilgili ya da ilgisiz umutsuzluklarını göstermektedir. Öyle ki bu bildirimlerde, kongrede kabul edildiği söylenmekle birlikte uygulamaya sokulmayan, sekiz saatlik işgünü, sağlık hakkı, 1 Mayıs İşçi Bayramı, adil vergilendirme gibi birçok talebin yer aldığını görüyoruz. Ne yazık ki, bunların bir kısmı 2001 yılında hâlâ talep edilen ancak alınamayanlar arasında varlıklarını sürdürmektedir. Ve “*bu mücadele, zıt iki sınıf arasında geniş muazzam yoksul işçi kitlesi ile ekseriyeti ecnebi bir avuç sermayedar arasında cereyan*” etmektedir.¹⁹⁷ Ve kongre ikinci-lerin lehine sonuçlanmıştır.

196 Alpay Kabacalı, *İzmir İktisat Kongresi*, Sosyalist Kültür Ansiklopedisi, 7.Cilt, May Yayınları, 1.Baskı, s.614-616

197 Tuncay, *age*, s.513, 524

BEŞİNCİ BÖLÜM

LOZAN'DA NE İMZALANDI ?

Lozan'da ne imzalandı? Bu sorunun yanıtını verebilmenin koşullarından birisini, tarihsel süreci göz ardı etmeksizin Lozan Barış Anlaşması'nın gözden geçirilmesi oluşturur. Bugün özellikle “islâmi” muhalefette, anlaşma ile ilgili olarak yaygın olan söylence “gerçek anlaşma metninin gizlendiği” şeklindedir. Böyle bir gizli anlaşma metni var mı bilmiyoruz; yazılı kaynaklardan da doğal olarak böyle bir gizli metne ulaşma olanağımız yok. Ancak, “boğazlar sorununun” tartışıldığı toplantılara Sovyet Hükümeti'nin taraf olarak katıldığı ve o dönem Sovyet politikalarının açıklıktan yana olduğu anımsanırsa; en azından, bu sorunla ilgili olarak, anlaşma metninde bir gizliliğin bulunmadığı sonucuna ulaşabiliriz. Bu şartlarda eldeki metinlerle yetinmek zorundayız.

Bu çalışmanın yazılma sürecinde üç farklı kaynaktan Lozan Barış Anlaşmasını inceleme fırsatım oldu. Cemil Bilsel'in ve Reha Parla'nın hazırladığı kitaplarda yer alan metinleri yabancı bir metinle karşılaştırdığımda “sözü edilen” gizliliğe dair bir farklılığa rastlamadım.¹⁹⁸ Kaldı ki, konuyla ilgili okumalarım beni “gizli bir anlaşma metnine” gereksinim olmadığı sonucuna da götürdü. Eldeki bilgiler, sonrası ile birlikte değerlendirildiğinde yeterince açıklayıcıydı ve başlangıçta sorduğumuz sorunun yanıtına ulaşmada, gizliliğe yer bırakmayacak kadar açık yaklaşımları içermekteydi.

198 Karşılaştırma yapılan metinler: Cemil Bilsel: *Lozan*, Sosyal Yayınlar, Reha Parla (Derleyen): *Belgelerle Türkiye Cumhuriyeti'nin Uluslararası Temelleri Lozan, Montrö, Tezel Ofset Matbaacılık, The Treaties of Peace 1919-1923 Vol II: Treaty Of Peace With Turkey Signed At Lausanne, A.lausanne.htm*

Lozan Anlaşması'nın imzalanmasından sonra New Conventional adlı bir İngiliz gazetesinin kısa, ancak açıklayıcı yorumu ile sorunun yanıtını aramaya başlayalım:

*“Gerçekten Türkiye, teorik bakımdan bağımsız bir hükümet oldu. Lakin bu, ticaret ve sanatta kabiliyetsiz ve sermayeden yoksun ahaliyi bilenlerce malumdur ki, bu bağımsızlığın ömrü pek kısa olacak ve eski durumu bir başkası üzerine alacaktır.”*¹⁹⁹

Burada “teorik bakımdan bağımsızlık”, bu durumu “bilenler” ve “bir başkası” tanımlamaları yol göstericidir. Çünkü, ardından gelen kelimelerle birlikte alaysı bir ifade olarak değerlendirebileceğimiz “teorik bakımdan bağımsızlık” yaklaşımı, böyle bir değerlendirmede yerini bulmaktadır. Türkiye yöneticileri, Lozan'da açıkça kapitalist sistem içinde kalacaklarını ilan etmişler, ancak ülkenin durumu göz önüne alındığında, bunun hangi koşullarla sağlanabileceğini dile getirmemişlerdir ya da getirememişlerdir. Ekonomiye ve bu bağlamda uluslararası ilişkilere ya da daha genel bir yaklaşımla kapitalizmin genel işleyiş yasalarına yönelik bir bilgisizlikten tekrar tekrar söz etmek, bu durumda olanaklı hale gelmektedir. Zaten teorik bir bağımsızlığa (!) yeni konjonktürde -ufak bir prestij sorunu dışında- batının diyeceği pek de bir şey yoktur. Türkiye, bu sistemin, tıpkı öncesinde olduğu gibi bir parçası olacak ve “teorik bağımsızlık” retoriği, dışta ve içte ufak tefek aktörel değişikliklerle korunmaya çalışılacaktır. Tekrarlarsak sorun, kapitalizmin işleyişini engelleyecek bir durumla karşılaşıl-mamasıdır ki, Türkiye Lozan'da ve sonrasında konuyla ilgili güvenceleri özellikle iç politikaya yönelik özenli uygulamalarıyla yeterince vermiştir.²⁰⁰

Lozan sonrasında, mecliste sunum yapan İnönü ; tek bir vatan, dışa verilmiş siyasi ve iktisadi doğal olmayan (gayri tabii) imtiyazların olmadığı serbest bir ülke kazanıldığını, anlaşma metninin

199 Aydemir, *İkinci Adam... age*, s.240

200 İç politikadaki bu özenli (!) uygulamalara, komünistler başta olmak üzere tüm muhalefete karşı sürdürülen yıkıcı savaş, İzmir iktisat Kongresi, Sovyetlerle ilişkilerin soğutulma çabaları verilebilir.

bunu tanımladığını söyler.²⁰¹ Bu, İngilizlerin, “teorik olarak bağımsız” tanımlamasıyla çakışan bir söylemdir. Bu söylemler, Türkiye’nin yeni emperyalist paylaşım kavgasındaki konumunu da belirlemektedir.

Anlaşmadaki bazı maddeleri bağımlılık ilişkisi bağlamında daha ayrıntılı olarak ele almadan önce Lozan Anlaşması’nı ana hatlarıyla kısaca özetleyelim.²⁰²

Sınırlar: Güney sınırı Ankara Anlaşması’na göre çizildiği şekliyle kalmakta, Musul Sorunu’nun çözümü ise İngiltere ile daha sonra yapılacak görüşmelere bırakılmaktadır. Batı sınırının çiziminde ise, Misak-ı Milli hatırlanmakta, ancak Oniki Adalar Yunanistan-İtalya’ya bırakılırken, Kıbrıs’ta İngiliz egemenliği onanmaktadır. Doğu sınırı ise 1921’de Moskova anlaşması ile belirlendiği için konferansta gündeme gelmemiştir.

Kapitülasyonlar: ismen kaldırılmış, ancak gerekli hukuki düzenlemeler için belirli bir süre emperyalist ülkelerden danışmanlık hizmeti alınması karara bağlanmıştır!

Azınlıklar: Azınlık tanımlaması yapılarak azınlık hakları kabul edilmiş ve bütün azınlıkların Türk uyruklu olduğu ilan edilmiştir.

Boğazlar: Barış zamanı serbest geçiş zorunluluğu getirilmiş, boğazların askerden arındırılması ve boğazlardan geçişi düzenleyen uluslararası bir kurulun oluşturulması gündeme getirilmiştir. Savaş zamanı geçişlerde ise, Türkiye’nin egemenlik alanını alabildiğine daraltan “Türkiye tarafsızsa serbest geçiş” gibi maddeler anlaşmada yer alabilmiştir.

Devlet borçları ve Düyun-ı Umumiye: Yeni bir devlet olduğu iddiasındaki Türkiye, Osmanlı’dan şu anki sınırlara denk düşen tüm borçları kayıtsız şartsız ödemeyi kabul etmektedir.

201 Ahmet Şükrü Esmer: *Türk Diplomasisi (1920-1955) Yeni Türkiye*, Nebioğlu Yayınevi, 1.Baskı, 1959, sy.76

202 Özetlemede yararlanılan kaynaklar için : Cemil Bilsel: *Lozan*, Ahmet Mumcu: *Türk Devriminin Temelleri...*, Şerafettin Turan: *Türk Devrim Tarihi*, Reha Parla: *Türkiye Cumhuriyeti’nin Temelleri*, *Treaty of Peace with Turkey...*

Konferansta bunlar dışında, göçmenler, Patrikhane, savaş tazminatları gibi diğer sorunlar üzerinde de görüşülmüş ve çeşitli şekillerde anlaşmaya varılmıştır. İzleyen sayfalarda, bağımsızlık ya da bağımlılık ilişkisi bağlamında Lozan'da ne imzalandığını birkaç madde üzerinden daha ayrıntılı tartışmaya devam edeceğiz.

I-Kapitülasyonlar

Daha ilkokul sıralarında başlayan resmî tarihin ideolojik saldırısında kapitülasyonlar, Osmanlının bir dünya imparatorluğu olduğu çağlarda, Fransa'dan başlamak üzere Avrupalı devletlere lütfettiği ayrıcalıklar olarak tanımlanır ve bu süreç, büyüklüğün bir göstergesi olarak sunulur. Başlangıcının hemen ardından devletin egemenlik alanının sınırlanmasına neden olan bu "lütuflar" ya da ayrıcalıklarda, yabancı tüccarlara örgütlenme hakkı, taşımacılık ve satış özgürlüğü, gemi işletme hakkı ve ilgili ülkelerin konsoloslarına bağımsız yargı hakkı gibi unsurların bulunması, "bahşedilen" ayrıcalıkların gerçek niteliğini açığa çıkarmaktadır. Kapitülasyon olarak tanımlanan²⁰³ bu ayrıcalıkların, büyük devletin - emperyalist odakların- küçük devletlere iyi niyetinin bir göstergesi olarak değerlendirilmesi, çöküşün nedenlerinin, zorunlulukların ve bağımlılığın gizlenmesi için gösterilen primitif bir ideolojik çabadan başka bir şey olmadığı söylenebilir. Çünkü aynı nedensellik ilişkisi bugünkü Türkiye'yi anlamayı da kolaylaştırmaktadır. Batı Avrupa'da ticaret üzerinden kapitalizmin gelişmeye başlaması ve denizlerde yeni ticaret yollarının bulunması ile Osmanlı topraklarının ticari öneminin azalması, bununla birlikte Osmanlı maliyesinde yaşanan gerileme, kapitülasyon adı verilen zorunlu ayrıcalıkların verilme nedenleri arasında ilk sıralarda yer almaktadır.²⁰⁴

Bu bağlamda kapitülasyonlar bir tür, maliyeyi -padişah bütçe-

203 Kapitülasyon: Fransızca kökenli olup "anlaşma" anlamına gelmektedir. Daha çok Osmanlı eksenli kullanılan sözcüğün "imparatorluk" bağlamında; Kutsal Roma Germen İmparatorluğunda seçici prenslerin hakimiyet ve yetkilerini pekiştiren hükümler anlamına gelir. Seçilen imparator bu hakimiyet ve yetkilere saygılı olacağına and içerdi." Bütün anlamların kapitülasyon bağlamında kullanılabileceğini düşünüyoruz. (Pars Tuğlacı: *Okyanus Ansiklopedik Sözlük* Cilt III, Pars Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 1972, s.1386)

204 Yerasimos, *Az Gelişmişlik...*, age, s.219,232

sini ya da sarayın maddi gücünü- koruma refleksi olarak da değerlendirilebilir. Eşitsiz gelişim yasasının böyle bir refleksi işlemesi, doğal olarak, hukuki egemenlik hakkının sınırlandırılması sonucunu da doğurmuştur.

İlk önemli “ayrıcalık” I.Süleyman tarafından Fransa’ya verilmiştir. Fransa’ya verilen ayrıcalık, ekonomik duraklamanın işaretlerinin alındığı bu dönemde bir ittifak arayışı ve bu arayış üzerinden ekonomide yeni olanakların yaratılma çabası olarak da değerlendirilebilir. Fransa böylece Osmanlı sularında ticaret özgürlüğü elde etmiş ve vatandaşlarına Osmanlı toprakları üzerinde hukuki bağımsızlık kazanmıştır. İzleyen yıllarda zorunluluklar bu ayrıcalıkların sınırlarını alabildiğine genişletmiştir. Fransa bayrağı çekmek kaydıyla diğer ülkelere tanınan eş ayrıcalıklar, Fransa ile ilişkilerin bozulması üzerine İngiltere’ye ve ardından Hollanda’ya tanınmıştır. Burada unutulmaması gereken bir konu da kapitülasyonların verildiği ya da alanlarının genişletildiği dönemlerde Osmanlı ekonomisinde duraklama ve çöküşün görüldüğüdür. Kapitülasyonlarla bir taraftan yabancı uyruklu tüccarlara yeni haklar verilirken diğer taraftan da ülke içindeki tüccarların gelişmesinin de önü açılmış oluyordu. Belki de kaldırılmasında olduğu gibi uygulamasında da ülke içinde yeni bir sınıf yaratmanın olanakları bu yolla değerlendiriliyordu.

Kapitülasyon alanının genişlemesi kapitalizmin genişlemesine ve gelişmesine paralel bir seyir izlemiş ve ayrıcalıklar alanına 18.yüzyılda Rusya da dahil olmuştur. 20.yüzyıla gelindiğinde tamamlanmış sömürü ilişkilerinin kapitülasyon hukukunu görece anlamsızlaştırdığı görülür. Ve birinci savaşın çıkmasıyla beraber Osmanlı Devleti tek taraflı olarak kapitülasyonları kaldırdığını ilan etmiş, ancak Almanya-Avusturya gibi “dost” ülkelere verilen ticari ve hukuki ayrıcalıklar korunmuştur. Bilsel’in deyiimiyle “Garbin Şarkte aradığı bir imtiyaz rejimi” olan kapitülasyonlar, böylece, yeni bağımlılıklar üzerinden varlığını devam ettirmektedir.²⁰⁵ Yine Bilsel’in alıntılardığı aşağıdaki tanım ise, bir takım

205 Bilsel, *age*, s.27

göndermelere açıklığı nedeniyle daha anlamlıdır. Ve örneğin, “tahkim yasası” bu bağlamda ele alınabilecek özellikler içermekte; ismi değişse de, bağımlılık ve sömürü ilişkileri üzerinde kapitülasyonların devamlılığının zorunluluğunu göstermektedir:

“Kapitülasyon, Hıristiyan devletler dışında ve başlıca İslâm ellerinde, geçici veya devamlı surette oturan Hıristiyan milletler tebaasının, mahallin hükümeti hüküm ve nüfuzundan öte kalmak ve kendi elçi ve konsoloslarına tabi bulunmak hakkını ifade eder.” 206

Tüccarların yerini uluslararası tekeller, yerel elçi mahkemelelerinin yerini ise, bu tekellerin adalet mekanizması almış ve devlet bir sekreteryaya konumuna indirgenmiştir.

“1914’te Türkiye’nin bütün iktisadi faaliyetinin yayı, ecnebi elinde idi, Sigorta, banka, maden, taşıma ve aydınlatma, amme hizmetleri, liman ve gemi işletme hizmetleri, Kabotaj, Antrepo, Dok, zirai işletme gibi büyük iktisadi ve sınai teşebbüslerin hemen hepsi yabancıların elinde idi... Kapitülasyonlar, hakikaten imparatorluğu sırf ecnebi hesabına çalışan, bütün karını ecnebi ellerine ve keselerine boşaltan bir müstemleke haline koymuştu” 207

Ülkeyi bir sömürge haline getiren az gelişmişlikle doğrudan ilişkili ve süreç içinde yeni isimler alma becerisine sahip kapitülasyonlar, ticari ve adli alandan başlayarak sınırlarını genişletiyor ve ülkenin idari yapısının bu ilişkiler üzerinden ele geçirilmesiyle sonuçlanıyordu. Bu durumda kabul edilebilir ki, egemen ülke kapitalizmine -günümüzde tekelci kapitalizme- bağlı yöneticiler birer aracı kurum bürokrasisinden daha ayrıcalıklı değildirler.

Yeni olduğu iddiasındaki bir yönetim için, bu söylemle, gelişmiş ve daha önce de tekrarladığımız gibi, kapitalist konjonktürle önemini yitirmiş kapitülasyon tanımlamasından ve onun getirdiği “bir takım” sınırlamalardan ve bağımlılık göstergelerinden kurtulmak, önemlidir. Şimdi sorun, bu ilişkilerin hangi adla ve nasıl sür-

206 age, s.27

207 age, s.47-49

dürüleceği ve geliştirileceğidir. Yönetim tarafından müttefiklere verilen tüm güvencelere rağmen, bu soruların net bir biçimde yanıtlanmaması, “kapitülasyon” konusunda Lozan sürecinde tartışmaların yaşanmasına ve uzun görüşmelerin yapılmasına neden olmuştur.

Görüşme süreci, İnönü'nün anılarında, bekleneceğinin aksine oldukça kısa bir yer tutar. Görüşmelerdeki sıkıntının nedenleri İnönü'ye göre, “mesleğinin askerlik olmasına rağmen amatör diplomatlığa soyunmasından ileri gelmekte”²⁰⁸ olmasıdır. “Hukuk diline uzak” bir asker olan İnönü Lozan süresince hukuk dilini öğrenememiştir (!) “*Hukuk dilidir diye “kıyamet’i kabul ettirmeye çalışıyorlar. Bu tarzda kapitülasyonlardan çıktık”* diye konuşan İnönü, uzun süren görüşmelerden sonuç alınamamasına rağmen, görüşmelerin ikinci bölümünde, batılıların kendi aralarında görüşükten sonra bir gün içinde kapitülasyonların kaldırılmasına karar vermelerine de anlam verememektedir.²⁰⁹ Oysa İnönü'nün, batılılara, sermayelerinin korunacağı konusunda yeterli güvencelerin bu süreçte verildiğini biliyor olması gerekir. Tüm bunlar, başlangıçta da değindiğimiz kompleksin başka bir şekilde ifadesidir. Lozan'ın ilk devresinde kapitülasyonlarla ilgili her görüşmenin oldukça sıkıntılı geçtiği ve batılı devletlerin kuşkularının yatıştırılmasının mümkün olmadığı da anılardan anlaşılmaktadır. Hemen her görüşmesi kavga ile sonuçlanan kapitülasyon oturumları, herhangi bir sonuca bağlanmadan, görüşmelerin kesilmesi ile yarıda kalacaktır. Tartışmalar daha çok, batılı tüccarların ya da sermayenin yeni devletteki hukuki sorunları üzerine yoğunlaşmaktadır. Mali ve idari imtiyazların kalkmasına fazla ses çıkarmayan kapitalistler, doğaları gereği, hukuki sistem üzerindeki ayrıcalıklarının kalkmaması için direnmektedirler. Özetle, sermaye rahat dolaşabileceği bir alan aramaktadır. İnönü'nün mecliste aktardığı gibi; “*dört beş senelik bir müddet istenmektedir, bu dört beş sene zarfında kalan bu ecnebi şirketler ya sizin (Türkiye'nin) yeni sisteminizi kabul ederler veya etmezler çekilip giderler demişlerdir.*”²¹⁰

208 İnönü, *Hatıralar... age*, s.87

209 İsmet İnönü, *İstiklal Savaşı ve Lozan*, Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 1.Baskı, 1998, s..43-44

210 *T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları*, 21 Şubat 1923, Cilt:27, İş Bankası Yayınları, s.1294

Sermaye çekilmesinin, kapitalist sistemlerde az gelişmiş ülkelere yapılan esaslı bir tehdit olduğu anımsanmalıdır. Ve bu tehdidin dönemin yöneticileri tarafından da net bir şekilde anlaşıldığı görülmektedir:

“Türkiye’de yerleşen yabancı büyük ticaret evleri, kazanmakla beraber, Türkiye’nin de servetine yardım etmişlerdir. Eğer İsmet Paşa, her istenileni ret ile karşılarsa, memleketin bütün iktisat sistemini yıkılmak tehlikesine maruz bırakır. Türkiye ile münasebette olan İngiliz tüccarlar, Londra’da toplanmışlar ve kapitülasyonların ilgası üzerine Türk memurlarının ve mahkemelerinin hükmüne tabi olacak olurlarsa hiç biri Türkiye’ye dönmemeye karar vermişler!”^{211 212}

Kapitalistlerin istediği, özel hukuk ayrıcalığının bir süre daha devamı ile birlikte kendilerinden bir hakimin ya da hakim yetkisindeki müşavirin mahkemeleri idare etmesidir. *“Hiç olmazsa beş sene müddetle -Türkiye’de adli idare ıslah edilene kadar- hukukçulardan müteşekkil bir müşavir heyetinin bulunmasını”* istemektedirler.²¹³ Tartışmalar bu bağlamda devam etmektedir, ancak İsmet Paşa’nın bir süre direnmekle birlikte isteneni kabul etmeye eğilimli olduğu düşünülebilir. Anılarının, *“Kapitülasyonlardan kurtulmak için”* başlığını taşıyan bölümünde İnönü, bu ayrıcalığı tanıdığını söylemektedir. İstenilen, *“kapitülasyonların ilgası”* ibaresini anlaşılmaya koydurmaştır.²¹⁴ Bu, politik bir argüman olarak kullanılabilir ve gerçeğin üstünün örtülmesi sağlanacaktır. İnönü’nün anılarından aktaracağım aşağıdaki uzun alıntı bu manipülasyonu ve anlaşma sonucuna yönelik psikolojik tutumu gösterir niteliktedir:

“Lozan Muahedesi yürürlüğe girdikten sonra adli beyannameye uygun olarak biri İsviçreli, biri İsveçli, diğerleri de İspanyol ve Hollandalı olmak üzere dört hu-

211 Bilzel, *age*, s.92-93

212 2000 yılındaki “tahkim yasası” sürecindeki tartışmalar tekrar tekrar anımsanmalı

213 İnönü, *Hatıralar*, *age*, s.87

214 *age*, s.137

kuk müşavirine vazife verdik. Bunlar memleketimizde 5 sene çalıştılar. Bu arada bir sürü adli ıslahat yapıldı. Bu çalışmalara yabancı mütehassıslar hiçbir zaman katılmadılar. Türk adliyesinin işleyişi hakkında kendilerinden birer rapor istenildi. Mütehassısların dördü de Türk mahkemelerinin bütün medeni memleketlerde olduğu gibi muntazam çalıştığını, Türk hakimlerin vazifelerinin ehli olduğunu itiraf etmişlerdir.”

“İmparatorluğun son zamanlarında ve cumhuriyetten sonra demokratik mücadelenin soysuzlaştığı günlerde hakimlere türlü baskılar yapılmıştır. Türk hakimleri bu baskılara karşı koymaya muvaffak olmuşlardır. Gelecek zamanlarda da Türkiye’de adaletin, bu tabiatta hakimler tarafından sağlanacağından benim zerre kadar şüphem yoktur.”

“Türk hakimlerinin istiklal ve itibarını kurtarmak Lozan Anlaşması’nın başlıca konusu olmuştur. Bu sonuçtan dolayı memleketimiz, her medeni memleketin adaleti kadar haysiyet ve itimada kavuşarak vazife görmüş, ün salmıştır. Bundan sonra da hakimlerimiz liyakatlarını ve kanunlarımıza desteklerini göstermekte devam edeceklerdir. Buna kuvvetle inanıyorum.”²¹⁵

İnanıştan çok güvensizliği tanımlayan bu yaklaşım, kapitülasyon anlaşmasının önemsizliğini de ortaya koymaktadır. “Müttefik” devletlerinin istedikleri teminatları aldıktan sonra üzerinde anlaşmaya varılan “kapitülasyon” başlıklı 28.madde Bilsel’in Türkçesi ile (!) şu şekilde oluşmuştur:

“Madde 28-Tarafeyni aliyeymni akideyn Türkiye’de kapitülasyon kaffei nukatı nazardan tamamen ilgasını her biri kendisine taalluku cihetinden kabul ettiklerini beyan ederler.”^{216 217}

215 *age*, s.137-138

216 Bilsel, *age*, s.591

217 Anılan metinden okuyucu için İngilizcesini de vermeyi uygun görüyorum: Each of the High Contracting Parties hereby accepts, in so far as it is concerned, the complete abolition of the Capitulations in Turkey in every respect

Günümüz Türkçesi ile özetlersek, bütün tarafların kabulü ile kapitülasyonlar kaldırılmış olmaktadır. Resmî tarih yazınına göre bu durum, kapitülasyonların tüm sonuçları ile ortadan kaldırılması ve ülkedeki yabancı sermaye ve onların kurumlarının “belirli” bir geçiş dönemini takiben Türk kanunlarına kayıtsız şartsız uymaları anlamına gelmektedir.²¹⁸ Anlaşmayı bu şekilde okumak ideolojiktir. “Belirli bir geçiş dönemi” vurgusu göz ardı edilebilir ve hatta seksen yıllık sonuçları göz önüne alındığında, tüm “antiemperyalizm” söylemine rağmen, bu süreli imtiyaz önemsenmeyebilir. Dikkat edilmesi gereken, anlaşmanın onaylanma koşulları ve uzun vadede değişen bir şeyin olup olmadığı konusudur. Tekrarlarsak, batılılar, ancak gerekli güvenceleri aldıktan sonra kapitülasyon söyleminden vazgeçtiklerini ilan etmişlerdir. Güvencele- rin en büyüğü Türkiye’nin kapitalist sistem içinde kalacağına da- ir geliştirmeye çalıştığı ilkel söylem ve bu söylemine uygun ey- lemliliğidir ve bu yeterli görülmüştür. Güven verme süreci ufak tefek ayrıntılarla da desteklenmiştir. Örneğin, daha görüşmenin sürdürüldüğü günlerde (15 Mayıs 1923) Türkiye’deki yabancı sermayeye vergi kolaylıkları gösterilmesi gündeme getirilmekte- dir.²¹⁹ Zaten Türkiye’nin de kapitülasyonların ilgasından beklen- tisi “*Ecnebi sermayesi ve irfanınının memleketimize her ecnebi ye- re gittiği gibi gelmesi, hem Türk menfaatine hem de kendi menfa- atine çalışmasıdır.*”²²⁰ Zaten yabancı sermaye yeni dünya düze- ninde her gittiği yere bu şartlarda gidip sömürüsüne devam etme- ye de karar vermiş durumdaydı. Yabancı sermayeyi bu bağlamda rahatlatan ise, resmî tarihin bize sunduğu gibi salt 28.madde değil, bu maddeyi biçimlendirecek olan Lozan Ticaret Sözleşmesi idi. Lozan ile aynı anda imzalanan bu sözleşme ile yabancı sermaye- nin konumu daha net bir şekilde belirlenmektedir. Bu sözleşmeye göre, Türkiye Cumhuriyeti beş yıl süre ile yapacağı ithalatta 1916 yılında belirlenmiş -ya da eski devlet tarafından belirlenmiş- ver- gi tarifesine bağımlı kalmaktaydı. Diğer taraftan yerli sanayii, ya- bancı sermayeye karşı korunmayacaktı.²²¹ Ve böylece:

218 Mumcu, *age*, s.104

219 Şimşir, *age*, s.266-267

220 Bilsel, *age*, s.123

221 *age*, s.656-665

“Türkiye Cumhuriyeti, 1929 yılına değin, dışsal ilişkiler strüktürünün oluşturduğu engel sonucunda, sanayileşmesini destekleyecek bağımsız ve ekonomik gelişme ile bağdaşık, bir gümrük politikası izlemek olanağından yoksun bulunmaktadır.”

Sonuç olarak kapitülasyon kelimesinden kurtulursa bile kapitülasyonlar çeşitli isim ve uygulamalarla kendisini sürdürme yolunu bulmuş olmaktadır. 1929’a kadar gümrük tarifesi ile desteklenen yabancı sermayeye, 30’lu yılların faşizminde, “devletleştirme” adıyla sermaye aktarımında bulunulmuş ve savaşın ardından 50’li yıllardan itibaren ülke emperyalist pazarlara kayıtsız şartsız açılmış, son olarak da kapitülasyonlardan hiç de farklı olmayan tahkim yasası ile yabancı sermayeye verilen hukuki güvence tazelenmiştir.

Resmî tarih yazını ise doğal olarak bu süreçler arasındaki bağlantıyı görmezlikten gelmektedir. Örneğin, Bilsel, kapitülasyonların kalkması sonucunda Türk sermayesinin güçleneceğini ve Türklere ait işletme ve fabrikaların sayısı hızla çoğalırken, yabancı sermayeden alınan vergilerin artması ile ülkenin mali durumunun da düzeleceğini savunmaktadır. Diğer taraftan *“kapitülasyonların kalkması ile, yabancı fert veya şirket, artık Türke üstün değil, Türke münhasır olmayan işlerde, Türk gibi”* olacaktı. Böylece kapitalizmin doğasında olan -ancak yazar tarafından farkına varılmayan- ve nedenleri kapitülasyon sisteminde aranan ahlaki düşkünlüğünde ortadan kalkacağını savunan Bilsel, eklemekten edemiyordu: *“Ecnebi sermayesinin mülkümüzün imarında bize ve kendisine yapacağı hizmeti, takdir ederiz. Ecnebi irfanına daima borçluyuz. Onu her vakit aziz tutarız ve başımızda taşırız.”*²²³

II-Düyun-ı Umumiye ya da “Borçlar Ödenecek!”

Lozan Anlaşması bir bütün olarak ve uzun vadeli sonuçlarıyla birlikte ele alınmak ve değerlendirilmek zorundadır. Nasıl ki kapitülasyonların ismen kaldırılması, uzun vadedeki sonuçlarıyla

222 Hamitoğulları, age, s.172

223 Bilsel, age, s.121-123

incelendiğinde bir şey ifade etmiyorsa, aynı şekilde Düyun-ı Umumiye'nin ismen kaldırılmasının da, anlaşmanın diğer maddeleri ve ek sözleşmeler göz önüne alındığında bir şey ifade etmediği görülecektir. Çünkü anlaşma, tüm maddeleriyle ve tarihsel süreçteki sonuçlarıyla birlikte ele alındığında, batının ya da emperyalist dünyanın “azami Türkiye Cumhuriyeti kurgusu” ortaya çıkmaktadır, ve yöneticiler de, kurulan yeni dünya düzeninde ancak bu kurgu ile var olabileceklerini kanıksamış gözükmektedirler. (Bu kurgulanma durumu, günümüzde, “ülkemize biçilen rol” söylemiyle ussallaştırılmaya çalışılmaktadır.) Lozan'a ait birçok çalışmada yer alan aşağıdaki anekdot, orta ve uzun, hatta kısa vadedeki politik ve ekonomik gidişat düşünüldüğünde, bu kurgunun tehditkar bir habercisi olarak da değerlendirilebilir:

“(Lord Curzon) Aylardan beri müzakere ediyoruz. Arzu ettiklerimizin hiçbirini alamıyoruz. Vermiyorsunuz. Anlayış göstermiyorsunuz. Memnun değiliz sizden. Ama, ne reddederseniz cebimize atıyoruz. Cebimizde saklıyoruz.

Memleketiniz haraptır. Yarın geleceksiniz. Bunları tamir etmek için, kalkınmak için yardım isteyeceksiniz. O zaman, bu cebime koyduklarımdan her birini birer birer çıkarıp size vereceğim.”

Ben cevap verdim (İsmet İnönü):

“Çok emekle bu neticeye varmışızdır. Şartlarımız milletimize göre haklıdır. Bunları behemehal alacağız. Biz bunları alalım. Siz şimdi verin. Sonra gelirsek, istediğinizi yapın...” 224

Ancak, bu anekdotta “sonra” olarak tanımlanan zaman diliminin, daha Lozan görüşmeleri sürerken başladığı anlaşılmaktadır. “Sonra”, bu konuşmanın hemen ardından başlayan zaman dilimini tanımlamaktadır. Örnek olsun, bu bölümde kısaca özetleyeceğimiz “borçlar” sorunu, yeni olduğunu iddia eden Türkiye Cumhuriyeti'nin, bu borçların çok önemli bir kısmını on yıllar boyu ödemeyi kabul etmesiyle ancak çözümlenecektir.

224 Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam* 1.Cilt 1884-1938, Remzi Kitabevi, 4.Baskı, 1976, s.240

Lozan görüşme sürecinde, “Düyun-ı Umumiye ve borçlar sorunu” başlığı altında anlatılmaya ya da gizlenmeye çalışılan konu, bu borçların üstlenilmesiyle ilgili olan tartışmalar ve bunların sonuçlarından oluşmaktadır. İnönü’nün yaptığı “*borçların tümünün değil payımıza düşeni ödeme, borç taksimi*” ısrarı açıklayıcıdır. Görüşmelerde Türkiye’yi temsil eden İsmet Paşa, Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayrılan yeni devletlerden biri olan Türkiye Devleti’nin, ancak kendi payına düşeni ödemekle yükümlü olduğu tezi- ni ileri sürmekte, karşı taraf ise, bunun zorluğundan ve tarihte benzeri olmadığından yakınlıkla söz konusu öneriyi-tezi reddetmektedir.²²⁵ Aynı şey kastedilmese de, tarihte bunun eşinin olmadığı doğrudur: yeni olduğunu iddia eden ve eskiyi neredeyse tümüyle reddeden bir yönetimin, eskiye ait bağışları kabullenmesi, yeninin yeni, eskinin de eski olmadığına bir göstergesi değil midir?²²⁶ Bilsel’in anlatımından edinilen izlenim ise, Türk tarafı tezlerinin tümüyle, “eskinin” müttefiklerle bir anlaşma arayışından oluştuğu, şeklindedir . Türkiye’den askeri işgal masrafı alınmayacak, aksine Türkiye’nin zararı telafi edilecek ve bu sürece eski imparatorluğun bütün halefleri katılacaktır. Ayrıca Yunanlılardan para ya da toprak olarak savaş tazminatı istenecektir.²²⁷ İsmet Paşa’nın borçlar sorununa genel yaklaşımından çok daha geri konumda bulunan konuyla ilgili bu “ilk resmî tarih yazınında”, borçların ödenmemesi ya da reddinin 30’lu yılların “Türkçü” politik arayışlarında dahi kaleme alınamaması, bir taraftan emperyalist bağımlılığın geçişkenliğini, diğer taraftan Türk milliyetçiliğinin emperyalizme bağımlılığını göstermesi açısından anlamlıdır.

225 İnönü, *Hatıralar*, age, s.89

226 Bu anlamda, sırasıyla SSCB, Küba ve İran tarihi okunabilir. Brest-Litovks anlaşması ile, açıklık politikası izleyen devrim hükümetine göre utanç verici şartlar içermesine rağmen, eski ticari ve mali hükümlerin reddi kabul edilerek yeni hükümet yeni başlangıç ilkesi kabul edilmiştir. Küba’da ise, devrimin hemen ardından, ABD ile ilgili tüm anlaşmalar geçersiz sayılarak diktatörlüğün borçları ödenmemiştir. Castro bunu Amerikalılardan öğrenmiş olmalı! 1898’de Küba İspanya egemenliğinden Amerikan işgali ile kurtulunca (!) Amerika Küba’nın İspanya’ya borcunu iptal etmiştir. Gerekçe ise, bu borcun halkın onayı alınmadan zorla dayatılmış bir borç olmasıdır. Aynı durum Humeyni iktidarında bir kez daha yaşanmış kimi zamanlarda açık saldırıya dönüşen dayatmalardan ise, zaferle çıkılabilmıştır.

227 Bilsel, *age*, s.443

Karşılıklı restleşme olarak görülmesi, ancak tarihin dezenformasyonu ile olanaklı olabilecek bu tartışma süreci, “*mali meselelerde tekliflerimizin hiçbirinin dikkate alınmaması, önümüze birtakım imtiyazlar çıkarılması*” gibi nedenlerle,²²⁸ tıpkı kapitülasyonlar sürecinde olduğu gibi birinci turda sonlanmayacak, ancak ikinci tur görüşmelerinin başlamasıyla birlikte, sanki sihirli bir değnek dokunmuşçasına çözüme kavuşacaktır.

Anılarda kısaca geçiştirilen ve hatta Lozan’ı uzun uzadıya anlatan bazı resmî tarihçilerin yazıların da hiç yer verilmeyen borçlar sorununun, görüşmelerin önemli bir bölümünü kapladığı açıktır. İlginç bir örneği bu çalışmada kitabından yararlandığımız Turan oluşturur. Turan, Lozan’ın sonuçlarını sıralarken borçlar sorununa yer vermez, ancak kitabının ilerleyen sayfalarında, bir başka ciltte ayrı bir başlık altında sorunu inceler ve borçların Lozan’da belirlendiği şekliyle Düyun-ı Umumiye yönetimi tarafından belirlenecek şekillerde bölüştükten sonra ödenmesine karar verildiğini yazacaktır.²²⁹

Diğer taraftan, görüşmelerin kesildiği süreçte meclis hükümeti politik arayışlarına devam ederken, emperyalist ülkeler kendi aralarında görüşerek, borçlar konusundaki kararlılıklarını pekiştirmektedirler. Mart 1923’de Londra’da yapılan toplantıda, birinci turda görüşmelere getirilen Türk önerileri reddedilmekte, Dış İşleri Bakanlığı da, bu reddi bir savaş nedeni olarak değerlendirmektedir.²³⁰ Türk Hükümeti altın ya da İngiliz lirası üzerinden ödemeye yanaşmazken emperyalist başkentlerde ödemenin İngiliz parası ile yapılması dayatılmaktadır. Tekrarlarsak, sorun, borçların ödenmemesi değil, nasıl ödeneceği noktasında yoğunlaşmaktadır. Borçların emperyalistlerin isteğinin aksine Fransız frankı ile ödenmesinin, resmî tarih yazınında bir başarıymış gibi sunulması ise, yine aynı bağlamda oldukça anlamlı ve bir o kadar da düşündürücüdür.²³¹ Zaten böylesine bir “başarının” politik zemini

228 İnönü, *age*, s.91-92

229 Bu yaklaşıma örnek olarak çalışmada değerlendirdiğimiz, Şerafettin Turan’ın kitabı verilebilir.

230 Şimşir, *age*, s.178

231 Mumcu, *age*, s.105

de, daha görüşme süreci tamamlanmadan atılmıştır. İsmet Paşa, Lozan'dan Ankara'ya çektiği bir telgrafta “İngiliz parası ile ödemeyi reddetmemekle birlikte, altın ya da İngiliz lirasıyla (sterlin) ödenmeyecek borcun başarı olarak görülmesi gerektiği” ifade edilmektedir.²³²

Birinci tur Lozan görüşmelerinin kesilmesinin ardından, tüm diğer konularda olduğu gibi, Osmanlı'dan kalan borçlar sorununun Lozan'da halledilmesiyle ilgili olarak TBMM çevresinde de geniş tartışmalar yapılmıştır. Savaş sonrasında kaçan Rum ve Ermeni tüccarların mallarının vekaletlerini alan Türk tüccarlar, İstanbul medyasının desteği ile borçların tümüyle reddedilmesi ve bu yolla İstanbul burjuvazisinin artı değer birikimine (!) katkıda bulunulması için baskı yaparken,²³³ kuşkusuz devrimci bir ideolojiyi benimsemiyor, hatta eski-yeni tartışması yapmıyor, yalnızca pragmatik bir sınıfsal kaygıyı dile getiriyordu. Diğer taraftan benzer tartışma yaklaşımlarına Ankara'da, T.B.M.M'de de rastlanılmaktaydı.

Düyun-ı Umumiye'nin kaldırılmasıyla birlikte, hükümetin tezleriyle uyumlu olarak borçların taksimi, meclis tartışmaların ana eksenini oluşturur. Sorun, bu bölüştürmenin hangi esaslara göre yapılacağı üzerinde düğümlenir. Ne var ki, tartışmalarda hakim olan unsur hangi şekilde ve nasıl olursa olsun bu borçların ödenmesinin gerekliliği şeklinde biçimlenir.²³⁴ Hatta tartışmalarda öyle bir noktaya gelinir ki, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında yapılan ve ayrıntıları henüz T.B.M.M. hükümeti tarafından dahi bilinmeyen bazı sözleşmeler bile bu borç ödeme planına dahil edilmek istenmektedir. Görüşmelerde hükümeti temsil eden Hasan Bey'in meclisteki sözleri bu noktada yaşanan acizliği simgeler:

“Bu mukavelatin bir kısmı biliyoruz ki, İstanbul hükümeti tarafından idare için istikraz şeklinde Düyunu Umumiyeden, bilmem Osmanlı Bankasından, rejiden ve-

232 Şimşir, *age*, s.385-386

233 Stefanos Yerasimos, *Tek Parti Dönemi*, (Geçiş Sürecinde Türkiye, Der.I.C.Schick-E.A.Tokmak) Belge Yayınları Bilim Dizisi, 3.Baskı, 1998, s.81-82

234 *T.B.M.M Tutanakları*, *age*, s.47-54

sair yerlerden alınıp yenilen paralardır. İstikrazı dahili: Osmanlı hükümeti istikraz yapmış maaşları vermek için. Bunu kabul etmek lazım mıdır? Değil midir? Bu bir... İkincisi şunu da söyleyeyim ki istikrazın birinin karşılığı ellerindedir. Yani Osmanlı bankasından dahili istikrazlarının eshamının faiz ve amortismanları için konmuş olan altın parayı vermek için vaktiyle konmuş. Üç dört yüz bin lira altın para vardır. Şimdi böyle rehin olarak hükümete para ikraz etmişlerdir. Şimdi bu istikrazı tanımamak iyi bir neticeye müncer olmaz. Bu istikraz mukavelatı vardır. Bundan başka reji ile tesviye hesap yapmışlardır. Bütün harp seneleri hesabatını reji ile görmüşlerdir. Osmanlı hükümetine iyice bir şeyler yutturulmuştur.”²³⁵

Borçların nasıl algılanırsa algılsın, tekrarlayalım, ödenmesinin kabulü ilginçtir. (Meclis görüşmelerinden kısa ve çarpıcı bir anekdot ek olarak verilmiştir. EK-10) Öyle görülüyor ki, sorun ve tartışmalar, tekrarlırsak, ödenme şekli üzerinde yoğunlaşmakta ve bu bölüşme sürecinde Yunanistan’a düşen miktar ile Yunanlılardan alınacak tazminat tartışmaları, tarihimizde çoğu zaman olduğu gibi gerçeğin üstünü örten ideolojik bir saptırma aracı olarak kullanılmaktadır.²³⁶ Ödemenin biçimi, kabullenmeden sonraki başlıca tartışmadır ve ödemeyi-borçları kabullenmeme hızlı bir şekilde tartışma gündeminden düşmüştür. Şevket Süreyya Aydemir’in söylemiyle:

“Bu borçlar 1854’ten beri birikmeye başlayarak süregelmişti. Borçlandırma, faiz ve ödemelerde asrın en düzenbaz oyunları yürütülmüştü. Ama ne var ki, şimdi yeni Türkiye bu borçlara muhatap sayılıyordu. Yeni Türkiye aslında kendine ait olmayan bu borçlardan kendine isabet edecek hisseyi gene de kabul ediyordu.”²³⁷

Yaklaşık otuz seneye yayılacak -ya da sonraki iki kuşağı borçlandırarak- ödemenin hangi para ile yapılacağı, özellikle ikinci

²³⁵ *age*, s.55

²³⁶ *age*, s.62-64

²³⁷ Aydemir, *Tek Adam... age*, s.124

turla birlikte Lozan tartışma sürecine giren bir konu olmuştur. Borçların tümüyle kaldırılmasının Lozan'da hemen hemen hiç tartışma gündemine gelmemesiyle birlikte frank-sterlin tartışması sürerken, Düyun-ı Umumiye'yi elinde tutan ve bu yolla borçlarının garantisi olarak devlet adına vergi toplayan emperyalistler, borçlar sorunu eğer istedikleri gibi çözülmezse, topladıkları vergiden hükümete düşen payın ödenmeyeceği tehdidini de yapabilirlerken, diğer taraftan da Türk hükümetinin imtiyazlı şirketlerle yaptıkları görüşmeleri izleyerek hükümetin alacağı ekonomik ve politik tutum hakkında da karar vermeye çalışmaktadırlar.²³⁸

Temmuz ayına gelindiğinde ödeme şekli üzerindeki tartışmanın hâlâ devam ettiği ve diğer birçok maddenin aksine bu konuda net bir anlaşmaya varılamadığı görülür. “Barışa engel olanın borçlar ve yüksek faizli Osmanlı hisselerinin geri ödemesi sorunu” olduğuna yazışmalarda rastlanılır. Bu sorunların çözülmemesini gerekçe göstererek, Misak-ı Milli sınırları içinde hâlâvarlık sürdüren müttefik askerleri tahliyeyi geciktirme kararı alırken, diğer taraftan da frank üzerinden ödemenin, ancak gerekli kur düzenlemesi yapıldıktan sonra kabul edileceği dayatması da yapılmaktaydı.²³⁹ Anlaşma ancak bu dayatmalar Türk tarafınca kabul edilmesinden sonra imzalanacaktır.

Anlaşmanın 46'dan 57'ye kadar olan maddeleri “mali hükümler” başlığı altında borçların ödenmesiyle ilgili konuları içerir. Borçların bölüşülmesi 46.maddede kabul edilirken, bir sonraki maddede, bu bölüşümü takiben borçların düzenlenmesiyle ilgili olarak, “müttefiklerin” İstanbul'a gözlemci temsilciler göndermesi kabul edilmektedir. Borçların ödenmesi için çıkarılan senetlerin kapitalist ülkelerde vergiden muaf tutulması da anlaşmada yer almaktadır. Borç ödeme ve paylaşımında 1912-Balkan Savaşı, 1 Kasım 1914 emperyalist savaşın başlangıcı temel tarihler olarak ele alınmaktadır. Asya'daki yeni devletler (!) söz konusu borcu 1 Mart 1920'den itibaren yirmi yıl boyunca eşit taksitler halinde ödemekle yükümlü kılınırken, 1911-13 yılları arasında çıkarılan

238 Şimşir, *age*, s.447-450

239 *age*, s.515-516

devlet tahvillerinin geri ödemeleri ise üzerlerinde yazılı faizlerle birlikte yapılacaktı.²⁴⁰ (Lozan Anlaşması'nda yer alan borç dökümünden bazı örnekler ek olarak verilmiştir. EK-11) Her ne kadar İsmet Paşa Lozan'ı anlattığı toplantıda “*ve bu kadar esaslı noktadan atıye bir para havale etmeksizin çıkıyoruz. Ve sizi temin ederim ki bir muvaffakiyettir*”²⁴¹ diyorsa da, itfaları 2010'lu yılları bulan, ancak ödemeleri 1950'li yılların ortalarına kadar sürecek bir borç programı, sonraki üç kuşağın yaşamını doğrudan etkileyecek bağımlılıkları salt bu bağlamda bile içerebiliyordu.

Kağıt üzerinde İstanbul Hükümetini ve onun Düyun-ı Umumiye gibi bağlaşıklılıklarını tanımayan T.B.M.M Hükümeti, onun sorumluluklarının üstlenilmesini bir başarı olarak sunabiliyordu. 1918'den 1923'e kadar geçen süre içinde politik karışıklık ve savaş nedeniyle verdiği borçların faizini toplayamayan ve tasfiye sürecine giren Düyun-ı Umumiye, Lozan Anlaşması'yla, tıpkı kapitülasyonlarda olduğu gibi ismen kaldırılrsa bile, pratikte varlığını daha on yıllarca sürdürebilecekti. Bu bağlamda bir başarıdan söz edebilmek ya da durumu başarıymış gibi dayatabilmek, ancak iç politikada kullanılabilen ve üstelik ancak zor'la kabul ettirilebilen bir argüman olabilir.

Lozan Anlaşması tüm tarafların kabulünün ardından 6 Ağustos 1924'de yürürlüğe girdiğinde birikmiş taksitlerle birlikte tüm borçlar 161.303.833 TL idi. Daha sonra Paris'te toplanan bir komisyon, Türkiye'nin payını birikmiş taksitler hariç 84.597.495 TL olarak hesaplayacaktı. resmî tarihin ya da Lozan görüşmelerinde ortaya çıkan eğilimin aksine, ödemede, “*tahvilin üzerinde yazılı para ve en kuvvetli başka bir para lehine alacaklılara tercih hakkı tanınması kabul ediliyordu*”²⁴² Böylece Lozan'da söylenenlerden -ya da resmî tarihte yazılanlardan tam tersi olmak üzere- geri bir adım atılmış olmaktadır.

“1923 Lausanne Antlaşması Türkiye'ye liberal bir ticaret rejimi dayatmıştı ve 1920'ler boyunca uluslararası

240 Treaty of Peace..., *age*, pp.1-49

241 Bilsel, *age*, s.538

242 Bulutoğlu, *age*, s.96-97

sı ticaret hadleri tarım ürünleri lehineydi. Dahası, Cumhuriyetin üstlenmeye zorlandığı büyük Osmanlı borçlarının geri ödenmesi için döviz gelirleri gerekiyordu.”²⁴³

1929 ekonomik bunalımı, Türkiye'nin döviz gelirlerindeki anlamlı düşme ve paranın değer kaybı ile birlikte ödemeleri alabildiğine zorlaştırır. 1933'de devletleştirme adı verilen sermaye aktarımı jestine karşılık olarak, alacaklılar da yeni bir anlaşmaya yanaşırlar.

“Bu seferki anlaşmada borcu tahvil üzerinden yazılı olan para ya da en kuvvetli para ile ödeme esası yerine, taksitlerde esas olarak değeri altınla tanımlanmış bir Fransız frankı ile ödeme esası kabul edilmişti. Ayrıca yıllık taksitler tutarı da biraz indirilmiş, böylece geri ödeme dönemi 30 sene yerine 50 seneye çıkarılmıştı.”²⁴⁴

Zorunlu olarak düzenli bir şekilde ödenen borçlar 25 Mayıs 1954'te sona erecektir. Lozan'dan otuz sene sonrasına rastlayan bu tarihler, aynı zamanda, yeni borçlanmalarında başladığı tarihler olarak dikkati çekmelidir. Bu çalışmayı oluşturan sorun, böyle bir dönemin ve yaklaşımın “antiemperyalistliğidir”. “Türkiye esaslı tavizler verdi ve bu tavizler, özellikle 1920'lerde memleketin gelişmesini ters yönde etkiledi” diyor Herslog, Lozan'ı kastederek.²⁴⁵ Böylece Türkiye, ilerleyen yıllarda yıllık taksidi 5.809.312 TL olan (bu miktar bütçe harcamalarının %13-18'ini kapsamaktadır) ²⁴⁶ borcu nedeniyle kamusal yatırımları yapamamakta ve bu durum sınıfsal tercihlerle birleşince, günden güne katlanarak artan yoksulluk ve sefalet ortaya çıkmaktadır. Dış borçların ödenmesinin bağlayıcı etkileri sonucunda;

“Ekonomik faaliyetlerde devletin etkin, yönlendirici veya biçim verici (yapan veya yaptıran devlet) olarak katılışmasının veya katılmasının önemli gereklerinden biri olan gelir kaynaklarının, bu noktada sınırlanmış olması

243 Ronnie Margulies-Ergin Yıldızoğlu, *Ta'imsal Değişim 1923-1970*, Çev: Neyir Kalaycıoğlu, (Geçiş Sürecinde Türkiye'den) *age*, s.289

244 Bulutoğlu, *age*, s.97

245 Başkaya, *Paradigmanın İflası*, *age*, s.132 (Tunç Tayanç, Sanayileşme Sürecinde Türkiye s.54'den aktarım)

246 Hiç kuşku yok ki, 2002 yılında durum kat be kat vahimdir!

söz konusudur. Yapılması gereken yatırımları, zaten dar olan devlet gelirleri ile yapamaz duruma giren devlet, üstelik dış borçların, daraltıcı etkileri sonucunda, doğal olarak ekonomik faaliyetleri, özel girişimcilere bırakmak zorunda kalacaktı. Bu noktadan gelen etkilerin, daha sonra izlenmiş bulunan liberal kapitalist politikalar üzerindeki belirleyiciliği, böylece açık bir hale gelmektedir” 247

Tüm bunlar sonucunda; Lozan görüşmelerine değinen Hüseyin Rauf Bey’in “sonuçta bize iktisadi bağımsızlık vermeyeceklerini anladık, sonuna dek dayandık”²⁴⁸ sözleriyle, Lord Curzon tarafından İsmet Paşa’ya söylenen “cebimize koyduk ve bir gün bize istemeğe geleceksiniz” alaysı tehdidinin kesiştiğini ve tarih tarafından da yerine konduğunu söyleyebiliriz.

III-Sınırlar ve Musul, ya da Misak-ı Milli’nin Değişmezliği !

Misak-ı Milli’nin bir kez daha tanımlanması zorunludur. Bu tanımlamayı meclisten alacağımız bir konuşma özetinden yola çıkarak yapabiliriz. Tanımı de facto olarak içeren sorun, Tefik Rüşti Bey ile Hüseyin Rauf Bey arasında mecliste şu şekilde tartışılmakta ve bu tartışma Misak-ı Milli’yi bir kez daha tanımlamaktadır:

“Misakı Milli kelimesi ve Misakı Milli mecmuası siyasi hudutları ve istiklali camidir. Fakat; mesaili maliyemiz de maalesef sakittir. Hiç bir vakit dünyaya ilan etmekten korkmadığımız ve hakkımızı, müslihane ve gerek müsellehane müdafaa ve ispat ettiğimiz bu azim davanın gizli neresi vardır.”

“Şeraiti sulhiyemiz yalnız bizce değil zannediyorum, bütün cihanca muayyendir. Misakı Millimizle tayin ve tasrih edilmiştir. Hudutu esasiyeside odur. Milletimiz Erzurum Kongresinden başlayarak İstanbul’daki Meclisi Mebusan ve Büyük Millet Meclisimize kadar olan Misakı Milli’yi ortaya atmakla, adli, iktisadi istiklalini ve milli hudutlarını tayin etmiştir”²⁴⁹

247 Hamitoğulları, age, s.185

248 age, s.176

249 TBMM Tutanakları, age, s.976-977

Ancak meclis tartışmaları sürecinde Misak-ı Milli ile ilgili olarak Mustafa Kemal'in yaptığı tanımlama ilginç ve tartışmamız açısından oldukça açıklayıcıdır: “*Misak-ı Milli şu hat, bu hat diye hiçbir vakitte hudut çizmemiştir. O hududu çizen şey milletin menfaati ve Heyet-i Celile'nin isabet-i hazarıdır. Yoksa haritası mevcut bir hudut yoktur.*”

Misak-ı Milli ilanından birkaç sene sonra, iktisadi bağımsızlık alanıyla örtüşen bir kavram olarak değerlendirilmeye başlanmış olmaktadır. Bu onun bir retoriğe indirgenme sürecinin de başlangıcı olarak ele alınmalıdır. (Misak-ı Milli ve Lozan uygulaması ek olarak verilmiştir: EK-12) Tüm diğer sorunların tartışılmasında olduğu gibi, Lozan'daki sınırlar ve Musul tartışmalarında da “Misak-ı Milli”, Lozan konferansındaki Türk tarafı için bağlayıcı bir unsur oluşturmamıştır. Ve daha önce de söz ettiğimiz gibi, onun bağlayıcılığı, izleyen yıllarda yalnızca iç politikada “zor” eksenli politikaların oluşturulmasında gündeme getirilmiştir. Misak-ı Milli bağlamında, Lozan'ı izleyen yıllarda şefler tarafından izlenecek politikaların aksine, Musul'un, Lozan'da “*dünya sulhunu tehdit edecek bir mesele olmadığı*” ilan edilmiştir ki bu Musul için savaşılmayacağı açıklamasından öte Musul'un çoktan terk edildiği anlamını taşımaktadır.^{250 251} Burada “dünya sulhu” söylemi ile tanımlanan ise, hiç kuşkusuz İngiliz sömürgeciliğidir ve bu durum Musul'un İngiliz sömürgeciğine teslim edilmesinin ilk adımını oluşturmaktadır. Bunun resmî tarih diliyle ifadesi ise, oldukça ilginçtir: “*Musul meselesinde Türkiye'nin fedakârlığı ağır olmuştur. Fakat bu mesele çözülmedikçe Türkiye, Batılı devletlerle münasebetlerini düzenleyemiyordu.*”²⁵²

Oysa Sivas ve Erzurum Kongreleri ile Osmanlı Mebusan Meclisi'nin ortak bildirisi olarak da değerlendirilebilecek Misak-ı Milli'de tanımlanan sınırlar içinde, Musul'da bulunmaktaydı. Bu-

250 Aydemir, *İkinci Adam*, age, s.234

250 Burada Antakya'nın ilhakının tersine bir Misak-ı Milli ihlali olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Fransa ile Türkiye arasında gelişen bir dizi olay ve provokasyon sonucunda 1939 yılında Antakya Türkiye tarafından ilhak edilmiştir. Ne var ki Antakya, Misak-ı Milli sınırları içinde yer almamaktadır!

252 Ahmet Şükrü Esmer: *Türk Diplomasisi 1920-1950, Yeni Türkiye*, Nebioğlu Yayınevi, 1.Baskı, 1959, s.76

na rağmen Musul, Lozan'da görüşmelerin tıkanacağından ya da savaş çıkabileceğinden (!) çekinilerek savunulmamış ve sorunun çözümü zamana bırakılmıştır.

Lozan Anlaşması imzalandığında, ilk 22 madde, sınırların belirlenmesine ayrılmış ve bu maddelerin kapsamı da ayrı ayrı düzenlenen protokollerle netleştirilmiştir. Netleşmeyen tek konu, söz ettiğimiz gibi, Musul ile simgelenen Türkiye-Irak sınırı olmuştur ve bu durum anlaşmaya “*Türkiye ile Irak arasındaki sınır dokuz ay içerisinde Türkiye ile İngiltere arasında anlaşma yoluyla saptanacaktır*” şeklinde eklenen madde ile girmiştir.²⁵³ (Daha önce değindiğimiz Sykes-Picot Anlaşması ile Musul Fransa'nın hakimiyetine bırakılıyordu.)

Üçüncü bir devletin sınır anlaşmasına başat taraf olarak katılması ve bölge halkının söz hakkının gündeme dahi getirilmemesi, Irak üzerindeki İngiltere sömürgeciliğinin, Türkiye tarafından tanınması anlamına da geliyordu. “Musul” maddesinin geri kalan iki bendi de bu sömürgeyi onaylayan yaklaşımı destekler bir biçimde “milletin egemenlik hakkına” karşı, ayrıntı olmayan söylemleri içermektedir:

“Belirlenen süre içinde iki hükümet arasında anlaşma olmadığı takdirde, anlaşmazlık Milletler Cemiyeti Meclisine sunulacaktır.

Sınır çizgisi kararlaştırılincaya kadar Türkiye ve İngiltere hükümetleri, kesin geleceği bu karara bağlı arazinin şimdiki durumunda herhangi bir değişiklik yaratacak hiçbir askeri ve başka harekette bulunmamaya karşılıklı olarak yükümlenirler.”²⁵⁴

Bu şekilde Musul'un “kesin geleceği” İngiltere'ye ya da tıpkı bugün Birleşmiş Milletler'de olduğu gibi sömürgeciliği ve emperyalist saldırganlığı hukukileştiren bir kurum olan “Milletler Cemiyeti'ne” bırakılmasına göz yumulmaktadır ki, bu yaklaşımı antiemperyalist olarak nitelemek için ciddi bir şekilde zorlanılmalıdır !

253 Parlar, *age*, s.3

254 *age*, s.3

Yukarda söz ettiğimize benzer tanıma olgusu anlaşmanın diğer maddelerinde de gündeme gelmekteydi. Örneğin Suriye Fransa'nın egemenliğine terk edilmişti ve Fransa bu ödülü korumak için bir süre Türkiye'yi destekleyen bir tutum takınmıştı. Diğer taraftan Kıbrıs İngiltere'ye, Ege adalarının önemli bir bölümü de İtalyan emperyalizmine teslim ediliyor, Osmanlı'nın küçülmesiyle boşalan yerler doğal ve zorunlu olarak emperyalist güçlere bırakılıyordu. Bu tavır aynı zamanda, "başka uluslara örnek olmuş ulusal kurtuluş savaşı" söylemini içinde barındıran çelişkiyi net bir şekilde açığa çıkaran bir unsur oluşturmaktadır. Bulgaristan, Suriye ve Kafkas sınırı daha önce belirlendiği şekillerde kalıyor, Karaağaç "savaş tazminatı" olarak Türkiye'ye bırakılırken, adalar Yunanistan ve İtalya'ya veriliyordu. Yine "Misak-ı Milli"dekinin aksine Batı Trakya Yunanistan'a bırakılmaktaydı. Mısır üzerindeki İngiliz sömürgesi ise, bu anlaşma ile bir kez daha kabul ediliyordu.^{255 256 257} Aynı şekilde Türkiye, sınırları dışındaki birçok hakkından da feragat ediyordu. Mısır örneğine benzer bir şekilde Kuveyt üzerindeki haklarından da vazgeçtiğini emperyalist devletlere ilan ediyordu.²⁵⁸

Ancak Lozan'ın niteliğini, hiçbir örnek, Musul Sorunu kadar net bir biçimde deşifre edemez. Bu bağlamda şu söylenebilir ki, Sevr projesinden farklı olarak Lozan'da, Türkiye'nin, kısmen de olsa, paylaşımında söz sahibi olduğu görülmektedir. Bu haliyle Lozan, tabii ki Türkiye için Sevr önerisinden iyidir; ne var ki bu, Lozan'ın da tıpkı Sevr'de olduğu gibi emperyalist bir anlaşma olduğu gerçeğini gizleyemez. Tekrarlarsak, Misak-ı Milli söylemine de ters düşen bir şekilde, bölge, Fransa ve İngiltere emperyalizminin çıkarlarına terk edilmiştir. Diğer taraftan, katılımcılardan Rıza Nur'un da dediği gibi "*Lozan'daki Misak-ı Milli Moskova'daki gibi sağlam değil, yaralı idi. Adeta can çekişiyordu.*"²⁵⁹

255 *age*, s.3-8

256 Turan, *age*, s.288-289

257 Mumcu, *age*, s.104

258 Alain Gresh-Dominique Vidal: *Ortadoğu Mezopotamya'dan Körfez Savaşı'na*, Çev:Hamdi Türe, Alan Yy., 1.Baskı, 1991, s.37

259 Nur, *age*, s.995

Böylece Musul Sorunu'nun Lozan'da masaya geliş şekli ve uzun vadedeki çözümü, bir taraftan emperyalist paylaşımın niteliğini ortaya çıkarırken, diğer taraftan da resmî tarih tezlerinde var olan Misak-ı Milli ve bölünmez bütünlük söylemlerindeki çelişkinin netleşmesini sağlıyordu. resmî tarih yazını "*Lausanne Andlaşması ile Misak-ı Milli'de tebit edilen hedeflerin hemen hemen tamamı gerçekleşmiştir*" derken, kuşkusuz bu propagandayı 75 yıl sonra bile devam ettirme çabasında idi ve tarihi çarpıtırken herhangi bir sorumluluk duymuyordu.²⁶⁰ Oysa 1921 yılında Fevzi Paşa, Misak-ı Milli kabul edilinceye kadar savaşılması gerektiğini beyan ederken diğer taraftan TBMM'de

*"Ankara Hükümeti, Büyük Millet Meclisi'nce kabul edilen ve Türkiye'de hiç kimse tarafından tebdil-i imkân olmayan (Misak-ı Milli) esasatı dairesinde her devlet ile i'tilafa hazırdır"*²⁶¹

şeklinde bir beyanla politik argümanın oluşmasına yardım ediyordu. Ancak politika ile gerçeklerin uyuşmayacağı Lozan'da bir kez daha görülecektir.

İsmi Lozan'la da özdeşleşen "milli şef" İnönü hatıralarında Musul ve sınırlar ile ilgili görüşmelerini İngiltere temsilcisi Curzon'la oynanan bol blöflü bir kumar şeklinde anlatmaya özen gösterir.

*"Şimdi mühim olan, hangi meselede ne kadar dayanacağımızı karşımızdakilerin anlamamaları, kestirememeleridir. Bu meseleler üzerinde konuşulurken, hangisinde nereye kadar, ne dereceye kadar ısrar edeceğimizi kimse tahmin edemiyordu. Zaten münakaşalar esnasında talebin ve ısrarın gösteriş olduğu, ciddi olmadığı havasını vermek, bu münakaşayı aşmakta hiç bir fayda bırakmaz. Mesele bunu yapabilmektir."*²⁶²

260 Mehmet Gönlübol-Cem Sar: *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası*, Atatürk Araştırma Merkezi Yy., tıpkı basım, 1997, s.51

261 Aydemir, *age*, s.250-252

262 İnönü, *Hatıralar*, *age*, s.118

Yapılabilmiş midir? Soru bu bağlamda oldukça yanıltıcıdır. Yanıt, yapılabilmesinin koşullarının ve bu koşulların bağlayıcılığının sorgulanmasından geçmektedir. Görüşmelerin kesildiği süreci yansıtan meclis tutanaklarında ise İsmet Paşa'nın bu konuda uygulayacağı politikaların karşı tarafın istemlerine göre belirleneceğinin işaretleri vardır:

“Biz, Musul üzerinde kendileriyle anlaşalım, bir sureti hal bulalım dedik. Musul vilayetini derhal işgal edelim. Fakat onların iktisadi inkişafı ve petrollerinden istifade etmek vesaire gibi menafii varsa veyahut bir takım anasırı kendi aleyhlerinde tahrik edeceğimizden endişeleri varsa onu da tatmin edelim, bir sureti hal bulalım dedik. Onlar da bir sureti hal arıyorlardı. Musul şehrini kendi ellerinde muhafaza etsinler, eğer biz menafii iktisadiyesinden, petrollerinden dolayı vermiyorsak herkese verdikleri gibi onlarda bize bir hisse versinler. Umumi celsede mevzubahis olduğu zaman mesele bu safhada idi. En nihayet son ve kati olarak bütün müttefikler mütehit bir cephe olarak inkıta tehdidi ile bizi tehdit ettiler. Bize Musul meselesinde ricate icbar ettiler.”²⁶³

Lozan görüşmelerinin başında olduğu gibi devamında da başlangıçta savundukları Musul tezlerinden, ilerleyen süreçte, bu tezlerin-istemlerin savaştan daha önemli olmadığını beyan ederek, neredeyse tümüyle vazgeçmişlerdir. Bu tezler şu şekilde özetlenebilir: Çoğunluğun Türklerde olduğu Musul, Anadolu'nun (Misak-ı Milli'nin!) ayrılmaz bir parçasıdır ve bu topraklar üzerindeki İngiliz Hükümeti'nin iddialarının tutarlılığı yoktur, iddialar köksüzdür. Musul, İngilizler tarafından işgal edilmiş olup diğer Türk toprakları gibi anavatana iade edilmelidir.²⁶⁴ (Oysa Musul'un işgali birkaç gün gibi kısa sürede gerçekleşmiş ve bu sürede merkezden gelen uyarılar sonucu işgale karşı herhangi bir direniş gösterilmemiştir.)

İngiltere ise Türk tarafının bu tezlerine, askerlerini Süleymaniye'ye kadar çekmekle birlikte, Musul'un işgalinin devam edeceği,

263 TBMM Tutanakları, *age*, s.1292

264 Aydemir, *age*, s.233

ancak bununla birlikte Türkiye-Suriye sınırı konusunda Türklerin destekleneceği şeklinde yanıt vermektedir. İngilizlere göre Musul'da çoğunlukta olan, Türkler değil, Kürtler ve Araplardır.^{265 266}

Doğal olarak, bu bağlamda, diğer halklar üzerinden yapılan pazarlık ya da Musul konusu Lozan'da bilinçli bir şekilde "çözüm kavuşturulamamış" ve zamana ya da İngiltere'ye bırakılmıştır ve diğer Arap topraklarında olduğu gibi Musul ve Irak sınırı sorununun kastedilen İnönü'ye göre "Araplara karşı vicdan rahatlığı içinde konferanstan çıkmıştır."²⁶⁷

Musul niçin bu kadar önemlidir? Bu sorunun yanıtını oldukça basitleştirerek vermek mümkündür; Musul'un, emperyalizmin Ortadoğu'ya hakim olması için önemli bir simge olma özelliği vardır. Nasıl ki bugün Bakü, Hazar petrollerinin ve Kafkasya'nın kontrolü için önemli jeopolitik bir noktayı oluşturuyorsa, 1920'li yıllarda da Musul, Ortadoğu için benzer nitelikte önemli bir kontrol noktası oluşturmaktaydı. Musul'u bu yüzden salt petrolle özdeşleştirmek, "emperyalizmin Ortadoğu'yu kontrolü sorunu"na ilişkin ayrıntıların gözden kaçmasına neden olabilir.

1900'lerin başlarında, bölgede bulunan zengin petrol kaynakları keşfedilmiş ve bölge emperyalistler için bir çekim alanı haline gelmiştir, kuşkusuz bu sürecin belirlenmesinde, Osmanlı'nın bölge üzerindeki inisiyatifini hızla kaybediyor olmasının da etkisi göz ardı edilmemelidir. Osmanlı'nın çöküşü ile beraber, TBMM hükümetinin inisiyatifi ele almasıyla birlikte, emperyalizm için büyük bir risk oluşturan SSCB'nin kurulması, Ortadoğu üzerinde emperyalist denetim kurulmasının önemini arttırıyordu.

"Kafkaslarda Sovyet düzeninin kurulmasından sonra Batı emperyalizmi için set sorunu Kafkasya'dan Türkiye'ye kayar. Türkiye seddinin ise iki hassas noktası vardır:Boğazlar ve Musul petroleri. Bu durumda, Batı emperyalizminin amacı bu iki noktayı elinden geldiği

265 Dursun Gök, *1924 Türk Basınında Musul Meselesi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yy. Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul, 1.Baskı, 1998, s.65

266 Semih Yalçın, *Misak-ı Milli ve Lozan Belgelerinde Musul Meselesi*, age, s.162

267 İnönü, *age*, s.156

kadar denetim altında bulundurmakla birlikte bağlaşığa ya da en azından Sovyet Rusya'nın bağlaştığı olmayan bir Türkiye elde etmektir.” 268

Bu bağlamda Lozan, bu elde edişin ya da elde edilmişin adı olarak da tanımlanabilir. Ezeli düşman sosyalizme karşı, Ortadoğu'daki önemli set noktasını oluşturan Musul, emperyalizm için, az gelişmiş Türkiye Cumhuriyeti ile tartışma konusu dahi edilmek istenmemektedir. Aslında bu olgu TBMM'yi oluşturanlarca da görülmektedir. 1921 yılında Yusuf Kemal Bey tarafından Sovyet Hükümeti'ne yazılan bir mektupta yer alan, İngiliz emperyalizminin Musul konusundaki planlarına ilişkin görüşler sözünü ettiğimiz farkında olma durumunu gösterir niteliktedir.

“Mezopotamya sorunu: Londra Hükümeti bu ülkede çok yönlü amaçlar peşindedir, bunların başlıcaları: 1)Hindistan'ı savunmak için bir setin çekilmesi 2)Musul petrollerinin işletilmesi 3)Bu işletme ve üretimin güvenliğinin sağlanması için, Mezopotamya ile Karadeniz arasında Britanya himayesinde bir veya birkaç küçük devletin kurulması; aslında bu rol Ermenistan'a düşecektir, ancak bugünkü durumda Ermenistan söz konusu olamayacağından, İngiltere birtakım çapulcunun önderliğinde Kürt çetelerini kullanmak istiyor, ama bunda pek başarı sağlayamıyor...” 269

Değişen siyasi konjonktürle birlikte Lozan'a gelindiğinde İngiltere için, Sovyetlere çekilecek sette Türkiye'den başka bir seçenek kalmamış ve Türkiye de set rolünü üstlenmekte pek de fazla çekince göstermemiştir.²⁷⁰ Günümüzde yapılan bir değerlendirmede, petrol üzerine denetim kurulmasının öneminin savaş yıllarında anlaşılmiş olmasına rağmen, İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı sonrasında bölgeyi denetleyecek askeri güçten yoksun ol-

268 Stefanos Yerasimos, *Ekim Devriminden “Milli Mücadele”ye Türk Sovyet İlişkileri*, Gözlem Yy, 1.Baskı, 1979, s.212-213

269 *age*, s.390

270 İlerleyen tarihlerde, İngiliz emperyalizmi, Ortadoğu'yu zorunlu olarak ABD emperyalizmine terk edecek ve bölgede Chomsky'nin deyimiyle “saldırı köpeği” rolünü üstlenecektir. İsrail ile Türkiye'ye biçilen rol ise bölge “polisliği”dir.

ması nedeniyle, denetimini günümüzdekine benzer şekilde hava kuvvetleri ya da kimyasal silah kullanarak sağlamaya çalıştığı, diğer taraftan da politik manevralarla sömürge bakanlığının planlarına uygun olarak bir “Arap Cephesi” kurmaya çalıştığı söylenmektedir.²⁷¹

Bölgedeki denetim, kuşkusuz, petrol tekellerinin güvenliği için düşünülmektedir. Ancak bu denetimi dolaylı ve bir o kadar da kazançlı bir yolla sağlamak da olanaksız değildir; Lozan öncesi Sovyet Hükümeti’nce yapılan bir yorumda, Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne girmesi ile Musul üzerindeki mandanın Türkiye’ye devredileceği ve petrolün zaten çoğu hissesi İngilizlere ait olan Türk Petrol şirketi ile ortakça çıkarılması ve bu yolla Amerikan petrol tekellerinin İngilizler lehine bölgeden uzaklaştırılacağından söz edilmektedir.²⁷² Lozan görüşmelerinin başında da bu havanın hakim olduğu ve Curzon’un “*önce Türk heyetine Musul konusunda bol bol ödünler vererek Türk-Rus cephesini dağıtmak ve sonra Musul’u reddetmek görüşünde olduğu*” görülür.²⁷³ İngiltere bu aşamada masaya Boğazlar konusunu getirerek tartışma alanını genişletirken, Türk tarafının boğazlar konusunda anti Sovyet bir tutum izlemesiyle oldukça rahatlıyor. Bu olay Lozan görüşmeleri sürecinde “beklenen bir sürpriz” olarak niteleniyor ve Curzon; “*Türkiye’yi tümüyle Rusya’dan ayırmakla elde ettiği “erişilmez başarı” dan dolayı “büyük sevincini saklayamıyor. Amerikan heyeti de Washington’a Sovyetlerin Türkler üzerindeki etkilerinin yok edildiğini müjdeliyor.*”²⁷⁴ Lozan’da böylece sıra Musul’a gelmiş olmaktadır ve bu sorunun çözümü de daha önce andığımız gibi Lozan anlaşmasının Irak sınırı ile ilgili olan üçüncü maddesinin ikinci fıkrasına göre izleyen görüşmelere bırakılmıştır.

Musul sorunu, diğer birçok sorunda olduğu gibi, zaman içinde çözülecektir! Sorunun Lozan’dan sonraki uluslararası platformda ilk ele alınılışı 19 Mayıs 1924’te, cumhuriyetin ilanından

271 Noam Chomsky, *Amerikan Müdahaleciliği-Ortadoğu Barış Olasılıkları*, Çev:Taylan Doğan-Barış Zeren, Aram Yy., 1.Baskı, 2001, s.155-156

272 Yerasimos, *age*, s.576

273 *age*, s.496

274 *age*, s.500

sekiz ay sonra İstanbul'da toplanan Haliç Konferansı'na rastlar. Ancak bu konferans İngiltere'nin ilginç bir manevrası ile anılır. İngiltere, Musul'la birlikte Hakkari ilini de isteyerek Türkiye'yi sıkıştırır. Türkiye ise, Lozan'daki tezleri savunurken Sevr Anlaşması'na göndermede bulunmaktan çekinmez; buna göre Musul, Sevr ile Kürtlere bırakılmıştır bu nedenle şimdi "*Türk ve Kürt halklarının kaderlerini birleştirmiş bulduklarından Türkiye Devleti'nin bir parçası*" sayılmalıdır.²⁷⁵ Bir anlaşmanın sağlanamaması üzerine sorun, Milletler Cemiyetine götürülür. Durmaksızın tekrarlamakta yarar var; şimdiki Birleşmiş Milletlerden hiç de farklı olmayarak, emperyalist saldırganlığı hukukileştiren bir kurum olan Milletler Cemiyeti, sonuç olarak Irak'taki manda rejiminin-İngiliz sömürgesinin 25 yıl daha uzamasına ve Musul'un bu şartlar altında Irak'a bırakılmasına, Kürtlere yönetsel ve kültürel hakların verilmesine ve İngiltere'nin, zaten bir blöf olmaktan başka bir anlamı olmadığı rahatlıkla görülen Hakkari'yi istemesinin reddine karar vererek, Musul petroleri üzerindeki emperyalist egemenliği onaylar.²⁷⁶

Türkiye'nin bu karara tepkisi de göstermelik bir politik manevra olarak değerlendirilmelidir. Kardak olayını andırır savaş histerisinin yaşanmış olduğu, hatta küçük sınır çatışmalarının yaşandığı, eldeki bilgiler arasında yer alıyor. Türkiye, "Musul, Mısak-ı Milli sınırları içinde yer aldığı halde", "*gerek iç, gerek dış düşmanlarımıza Türkiye üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için yeni bir fırsat vermemek*" ve "*devrim ve kalkınma hareketlerini engellemek için*" top yekun bir savaştan kaçınıyor!²⁷⁷

Ancak burada unutulmaması ve tekrarlanması gereken unsur, konu ile ilgili olarak bölge halkının görüşüne başvurulmamış olduğudur. Diğer taraftan neredeyse tümüyle emperyalist hegemonyaya biat etmiş Türkiye'nin bu dayatmayı kabul etmemesi dışında da bir olasılık bulunmamaktadır. Sovyetler Birliği'ne-sosyalizme karşı bir set oluşturma siyasetinde, emperyalizm tarafından, yir-

275 Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler 1908-1978* 2, Tekin Yy, 2.Baskı, 1984, s.50-52

276 Yalçın, *age*, s.169-170

277 Gönlübol-Sar, *age*, s.69,73

mili yılların ikinci yarısında Türkiye'ye biçilen rol, Ortadoğu jan-darmalığıdır ve -en az- seksen yıl sürecek olan bu rol üstlenilecektir. Türkiye, bu şartlar altında, 5 Haziran 1926'da yapılan Ankara Anlaşması ile Musul'u Irak'a-İngiltere'ye terk etmeyi kabul ederek Milletler Cemiyeti kararını onaylar. (Bir başka Ankara Anlaşması ile de Suriye Fransa'ya terk edilmişti.) Lozan'da ertelenen Türk-Irak sınırı sorunu bu şekilde üç yıl sonra çözümlenirken anlaşmaya göre bölgedeki petrol gelirinin %10'u 25 yıl süreyle Türkiye'ye bırakılmaktadır.²⁷⁸ Türkiye'nin Musul'dan bu kadar "kolay vazgeçmesinin" başka açıklamaları da olmalıdır. Şeyh Sait isyanı ile bu "anlaşma" sürecinin çakışması anlamlıdır ve İngilizlerin Türkiye'ye karşı Ermeni ve Kürt kışkırtmasına gitmeyeceği teminatı kolaylığı açıklar. Lozan sürecinde İngilizlerin "Ermeni Sorunu" tartışmalarından kısa bir sürede vazgeçmeleri de bu bağlamda oldukça anlamlı olmaktadır.

1926 yılında ise, Türkiye, 500 bin sterlin karşılığı petrol üzerindeki hakından vazgeçecek ya da vazgeçmek zorunda bırakılacaktır.²⁷⁹ 1926 tarihli bu haklardan vazgeçiş oldukça önemlidir. Çünkü Türkiye'nin aradan tümüyle çekilmesinin hemen ardından 1927'de Irak'ta ilk petrol rafinerisi işlemeye başlayacaktı.²⁸⁰ Ve şimdi sorun üç emperyalist ülkenin İngiltere, Fransa ve Amerika'nın bölgeyi ya da petrolü nasıl paylaşacaklarıdır. Bu, bugünkü Ortadoğu sorununun da başlangıcı anlamına gelir.

*"Üç devlet 1928'de, Ortadoğu petrol rezervlerini üç güç arasında parselleyecek Kırmızı Hat Anlaşması'nı yaptılar. Bütün bu süreçlerin içinde dikkat çekici ölçüde eksik olan, bölge halkıydı. Fakat onlar, arkasında kuvvet bulunan cephe tarafından denetim altında tutuldular. Bu temel düzenlemeydi."*²⁸¹

Türkiye'ye ancak denetim-polis rolü biçilen 31 Temmuz 1928 tarihli bu anlaşmaya göre Amerika Irak petrol şirketi üyeleriyle

278 Yalçın, *age*, s.170

279 Gönlübol-Sar, *age*, s.73

280 Gresh-Vidal, *age*, s.44

281 Chomsky, *age*, s.156

eşit haklara sahip olurken, tekelleşmenin önü açılıyordu. Anlaşma gereği Osmanlı İmparatorluğu toprakları içinde bulunacak olan petrol bu tröst tarafından işletilecekti.²⁸² Salt bu madde bile, Misak-ı Milli ihlalinin bir kez daha gündeme gelmesi açısından anlamlıdır. Tekrarlarsak, bu ve izleyen süreçte Türkiye'nin rolü hiçbir koşulda değişmeyecektir. İngiltere kısa sürede küçük ortak konumuna düşerken, yerini Amerika alacak ve ABD emperyalizmine kayıtsız şartsız teslimiyet de ancak böyle bir antiemperyalizm argümanı ile sorunsuz olarak devam ettirilecektir. Kuşkusuz Türkiye'nin bölgede emperyalistler tarafından bir "istikrar unsuru" olarak anılmasının tek nedeninde bu bağımlılıktır.

IV-Diğer "Sorunlar" Nasıl Çözüldü?

Lozan'da ne imzalandı?

Bu soruyu bir kez daha sorarak aşağıdaki kısa bölüme başlamak gerekiyor. Emperyalist batı ile ilişkiler bağlamında ele alındığında, bu bağımlılığı-bağlaşıklığı sarsabilecek herhangi bir adım atılmadığı ve bu yönde olası gelişmelerin ise, "zamana bırakıldığı" görülecektir. Borçlar ve Irak sınırı sorunlarının çözümü son tahlilde emperyalizmin istediği biçimde şekillenmiş, kapitülasyonlar kaldırılmış ancak yerini modern dayatmalar almıştır. Bu alt bölümde gündeme gelen ve üzerlerinde uzunca tartışılan diğer sorunların Lozan'da nasıl şekillendiğini çok kısa bir şekilde özetleyeceğiz.

A-Azınlıklar Sorunu: İmparatorluğun ulus-devlete evrilme sürecinde azınlıklar konusunda gelenekselleşecek bir politik yaklaşım benimsenmiştir. Bu yaklaşımı "kışkırtıcı ve dostça olmayan" şeklinde özetlemek olanaklıdır. Yaklaşımın temelini, azınlıklara verilen imtiyazların yarattığı sermayenin Osmanlı ekonomisindeki ağırlığı ile, azınlıkların uluslaşma vurgularının yarattığı çöken devlet psikolojisindeki kırgınlık durumu oluşturur. Bu "kırgınlık durumunun" ulaştığı boyut tarih açısından ürpertici sonuçların ortaya çıkmasına neden olmuş ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında resmî tarihin "tehcir" olarak adlandırmayı uygun gördüğü

yıkımlar yaşanmıştır. Lozan'a gidildiğinde artık "Misak-ı Milli" sınırları içinde kalan ve azınlık olarak nitelendirilen insanlar "azınlıkta" kalmışlardır. Lozan'da da kontrollü ödünler verilmesi, devlet bekası için doğal olarak, sorun yaratmaktan uzaktır.²⁸³ Daha toplantıların henüz başında Ermeni lobisi ile çatışmaya giren İsmet Paşa'nın

*"Biz ne mazide, ne Birinci Cihan Harbi içinde Ermenilerle Türkler arasında geçen hadiselerle herhangi bir suretle bir ilişiği olmuş insanlar değildik. Bahsi edilen hadiselerin tamamıyla dışında kalmış yeni insanlarız. Devletimizde tamamıyla yeni bir devlettir. Ermenilerle vatandaşlarımız olarak iyi yaşamak ve iyi münasebetlerde bulunmak emelimizdir."*²⁸⁴

şeklindeki yaklaşımı bir taraftan azınlıklara tanınacak hakların sınırlarını gösterirken diğer taraftan gelenekselleşecek ve kesintisiz devamlılık gösterecek politikanın da ipuçlarını vermektedir.²⁸⁵

Lozan'da "Ermeni Sorunu" üzerine tartışma isteği Türk delegasyonu tarafından çoğunlukla reddedilmiş ve sadece azınlıklar alt komisyonunda Ermenilerin temsilci bulundurulması kabul edilmiştir. Rum azınlık sorunu ise, Yunanistan'ın baskısı ile konferansta daha etkin bir şekilde tartışılma olanağı bulmuştur. Gümrü Anlaşması ve Ermenistan'ın kurulması Anadolu'daki Ermeni azınlığın tartışılmasını doğal olarak engelleyen iki unsur olarak ele alınmalıdır. Özellikle İngilizler tarafından gündeme getirilen "Bağımsız Ermeni Yurdu" projesi ise Türk tarafının tepkisini çekmekte ve İngilizlerin bu yaklaşımına "bir devlet kuracak kadar nüfuslarının olmadığı" temel tezi ile karşı durulurken, diğer taraftan Keldani-Süryani vb. etnisite ve azınlıklar gündeme getirilerek tartışmaların yönü saptırılmaya çalışılmaktadır. Batılı devletlerin Ermeni konusuna yaklaşımlarındaki ikircikli tutumda, azınlıklar konusunda

283 Bu konu ve Lozan'daki bu yaklaşım "islâmcıların", azınlıklara pek çok hak verilmesine dair, Lozan'la ilgili başlıca eleştiri noktalarından birini oluşturmaktadır.

284 İnönü, *age*, s.80

285 "Eski devleti" red noktasında oldukça politik davranan "yeni devlet", "Ermeni Sorunu" söz konusu olunca "eskinin" tüm politik tavrını benimser.

önemli bir yer tutan bu sorunun çözümlenmesinde Türk tarafının işini kolaylaştıran bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir süre sonra konu kendiliğinden tartışmanın dışına çıkacaktır.

23 Temmuz 1923'te imzalanan anlaşmada 37-44. maddeler azınlık sorunlarına ilişkindir. Bu maddelere göre azınlıklar, Türkiye Hükümeti tarafından tam ve üstün bir koruma altına alınmış, hukuki eşitlik sağlanmıştır. Mahkemelerde azınlıklara dil sorununda kolaylıklar getirilmiş ve kendi dillerini serbestçe kullanma hakları verilmiştir. Anadilde ilkökul eğitimi, yine bu anlaşmanın maddelerinde kendisine yer bulan unsurlardan biridir. Örf, adet ve din uygulamalarına saygı esası getirilirken, anlaşma ile azınlıklara verilen hakların korunması da Milletler Cemiyeti'nin garantisi altına alınmış olmaktadır.²⁸⁶

Özellikle Yahudi, Rum ve Ermeni “azınlığı” ilgilendiren anlaşma, azınlık olarak de jure tanımlamasını bulan tüm gruplar için geçerli olmakla beraber, zaman içinde baskı ve yıldırma politikaları ile “azınlık hakları” sorunu yozlaşmıştır. Medeni Kanun hazırlıkları sürecinde, 42.madde ile azınlıklara tanınan, aile ya da kişi statülerinin töre-geleneklere göre çözülmesi hakkı, bir sorun olarak değerlendirilmiş ve bir şekilde azınlıkların bu maddeden feragat etmelerinin bir yolu pek de gecikilmeden bulunmuştur! 10 Eylül 1925'te Yahudilerin Lozan'ın 42.maddesinden vazgeçmelerinin ardından, Rum azınlık da aynı yolu izlemiştir. Bu “vazgeçışı”, seyahat sınırlamaları ve azınlıkların iş yaşamında dışlanması gibi kısıtlamalar izler. Artık azınlıklar, örneğin, “devlet memuru” olamayacaktır, askerlikte farklı tayin kur'aları çekeceklerdir. Bu ve benzeri yollarla geliştirilen kısıtlama ve baskılar, göç yoluyla azınlık nüfusunun hızla azalmasına neden olmuş ve “devletlü” hale getirilemeyen azınlık sermayesine son müdahale de 1942 yılında Varlık Vergisi ile yapılmıştır.^{287 288} Kuşkusuz bu süreç tüm dünyayı saran faşist ideolojilerin Türkiye'ye yansımalarından birisidir.

286 Parlar, *age*

287 Pervin Erbil: *Anadolu'ya Ağlıyordu Niobe-Tüm Yönleriyle Rum Tehciri Ve Tehcirin Tarihsel Kaynakları*, Sorun Yy., 1.Baskı, 2001, s.55-57

288 Rıdvan Akar: *Varlık Vergisi-Tek Parti Rejiminde Azınlık Karşısı Politika Örneği*, Belge Yy. Bilim Dizisi, 1.Baskı, 1992, s.44-53

Azınlık sorunu ile bağlantılı sayılabilecek bir diğerkonu ise “Patrikhane”dir. Türkleştirme politikalarının bir uzantısı olarak, Patrikhane’nin Türkiye dışına çıkarılması istendiyse de, Patrikhane’nin politik bir odak olmayacağı konusunda İngilizler tarafından verilen sözlü güvenceler yeterli görülmüş ve sorun anlaşma metnine yansımadan bu şekilde çözülmüştür.^{289 290}

Bir devlet için azınlık sorununu halletmenin kuşkusuz en kolay yolu onlardan hukuki bir sorun yaratmadan kurtulmaktır. Bu, Lozan’da ek protokolle gündeme gelmiştir ve böylece Yunanistan’la Türkiye arasındaki mübadelenin yolu açılmıştır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında başlayan ve doğal olarak acılı olayları beraberinde getiren Anadolu Rumlarının tehciri böylece kısmen de olsa hukuki bir temel kazanmış olmaktadır.²⁹¹ Lozan Anlaşmasına ek olarak imzalanan 6 numaralı protokole göre değişim, İstanbul Rumları ile Batı Trakya Türkleri dışındaki tüm Rum nüfusu içermektedir. Böylece 1914 yılında başlayan ve özellikle Doğu Karadeniz (Pontus) Rumlarını ilgilendiren tehcir, Lozan protokolü ile “mübadele” adını almaktadır. Söz konusu göç hareketi kimi zaman yoğunlaşarak on yıllar boyu devam edecek ve kimi zamanlarda da iki ülke arasındaki politik sorunların çözümünde (!) bir şantaj aracı olabilecektir.

B-Boğazlar...

Lozan’da Boğazlar konusunun üzerinde önemle durulmasının nedenini daha önce söz ettiğimiz gibi, emperyalistlerin Sosyalist Sistemi abluka altında tutmak istemesi oluşturur. Çarlık Rusya’sı için önemli bir ticaret yolu olan Boğazlar’ın, deniz kuvvetlerinin savaşlardaki konumu düşünüldüğünde, Karadeniz üzerinden askeri güç kullanımını açısından da taşıdığı önem anlaşılır.²⁹² İngiltere için sorun, hem ticari hem de askeri bakımdan Sovyetler’in kontrol altında tutulması ve bu amaçla her ne olursa olsun Boğazlar’ın denetimine müdahale yetkisinde söz sahibi olabilmektir. Bu ne-

289 İnönü, *age*, s.130-132

290 Turan, *age*, s.289

291 Herkes bu kadar şanslı olmamıştır!.

292 Bilsel, *age*, s.316-317

denlerle Sovyet temsilcisi Lozan'da sadece Boğazlar Sorunu ek-
seninde görüşmelere taraf olarak katılmıştır. Ancak görüşmeler
sürecindeki açık politika anlayışı ve bu anlayışın bölge üzerinde-
ki emperyalist oyunları açığa çıkarması nedeniyle Sovyet temsil-
cisinin ölümünü de içeren birtakım gelişmeler sonucunda “sorun”
kısmen çözüme kavuşmuştur!

Genel anlaşma metni (23. Madde) çözümü “*Çanakkale Boğa-
zında, Marmara Denizinde ve Karadeniz Boğazında deniz ve ha-
va yoluyla gerek barış ve gerek savaş zamanlarında geçiş ve ula-
şım serbestliği ilkesini fikir birliği ile onaylar ve duyurur*” şek-
linde tanımlarken,²⁹³ 2 numaralı “Boğazlar’ın Tabi Olacağı Usu-
le Dair Mukavelename” ile Boğazlar’ın kullanım şartları belirgin-
leştirilmiştir. Buna göre; askeri olmayan gemiler için Boğazlardan
geçiş, barış zamanında serbest bırakılmakta, savaş sırasında Tür-
kiye tarafsız ise serbestlik devam ederken, Türkiye’nin savaşta
bulunması halinde ise yardım amacı gütmeyen gemilere serbest
geçiş hakkı tanınmakta, düşman gemilerine karşı ise inisiyatif de,
Türkiye’ye bırakılmaktadır. Askeri gemiler için ise, barış zama-
nında Karadeniz’e geçişte bölgedeki donanma gücünü aşacak
miktarda gemiye izin verilmemekte ve bu durumun sonuçları Tür-
kiye’yi sorumlu yapmamaktadır. Savaş durumunda ise Türki-
ye’nin durumu belirleyici olmaktadır. Diğer taraftan, boğazların
iki yakası askersizleştirilecek ve boğazları denetleyecek uluslara-
rası bir komite oluşturulacaktır.^{294 295}

Bu arada anlaşma bir taraftan Türkiye’nin Boğazlar üzerinde-
ki inisiyatifini kısıtlarken, diğer taraftan da Rusya’yı Karadeniz’e
hapsedecek kısıtlamaları içermektedir. Çözümsüz ve tartışmalı
birçok yanı olan “Boğazlar” konusunun çözümü de, böylece, di-
ğer birçok “sorunda” olduğu gibi, ilerleyen yıllara bırakılmış ol-
maktadır. 1936 yılında imzalanan Montrö Sözleşmesi anlaşmada-
ki bazı tartışmalı noktaların giderilmesini sağlamıştır. SSCB’nin
de taraf olarak katıldığı bu sözleşmeyi zorlayan konu, Hitler ve

293 Parlar, *age*

294 Bilsel, *age*, s.637-646

295 Mumcu, *age*, s.105-106

Mussolini faşizmlerinin İngiltere'nin Akdeniz'deki çıkarlarını zora sokmasıdır. Bu ortamda toplanan taraflardan SSCB, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin askeri gemilerinin girmesinin engellenmesini isterken, İngiltere, geleneksel "demirperde" politikaları nedeniyle, en son noktada, askeri gemilerde tonaj sınırlamasını konusunu dayatmaktadır. Anlaşma sonucunda boğazların güvenliği konusu Türkiye'ye bırakılmakta ve uluslararası komisyon uygulamasına son verilmektedir. Ticari gemiler konusunda Lozan'a benzer bir sözleşme yapılırken, savaş zamanında İngiltere'nin dayatmasına uygun olarak tonaj kaydıyla kıyısı olmayan ülke askeri gemilerinin Karadeniz'e geçebileceği maddesi eklenmiştir. Kimi zamanlarda tartışılrsa da²⁹⁶ bugün hâlâ Montrö Sözleşmesi geçerliliğini korumaktadır.

Komintern'in Lozan görüşmeleri sürerken yaptığı ve "Boğazlar" konusunu da içeren kısa bir değerlendirmesi ek olarak verilmiştir. (EK-13)

C-Ve...

Lozan birçok genel sorunu çözüme kavuşturamamış ya da sorunların çözümünü emperyalistlerin istediği gibi çözümlenmek üzere zamana bırakmış da olsa birçok ayrıntı sayılabilecek sorunu da çözüme kavuşturmuştur! Bunlar arasında vatandaşlık statüsünün gözden geçirilmesi ve 1914 tarihi itibarıyla müttefik vatandaşlarının Türkiye topraklarındaki mallarıyla ilgili haklarının iadesi gibi bugünkü Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin başlıca uğraş alanı içinde yer alan mülkiyet hakkını önceleyen konular geniş bir şekilde yer almaktadır. Mülkiyet hakkının korunmasına yönelik maddeler sadece taşınmaz malları içermemekte, yapılan çeşitli bireysel sözleşmeleri kapsayacak şekilde genişletilmektedir.

Lozan'da temelleri atılan bir diğer konuyu ise, her sene ulusal bir bayram edası ile kutlanan "kabotaj" oluşturur. Demiryolu işletmelerinin ortaklık sorunu da Lozan'da ele alınan konular arasındadır. Savaş esirlerinin değişimi ve savaşlarda ölenlerin mezarları-mezarlık alanları gibi konular ise ulusal egemenlik ilkesine za-

296 2001 yılının sahte gündemlerinden Varyag olayını anımsayın...

rar vermeyecek şekilde çözüme kavuşmuştur!

Lozan Anlaşması bu şekliyle imzalandığında İngilizlerin artık şu sözleri sarf etmemesi için hiç bir neden kalmamıştır:

*“Eninde sonunda, İstanbul, Mudanya ve Lozan’da çok şey kazandık: Yunanlıların yenilgisiyle kaybettiğimiz prestiji Türkiye’de tekrar elde ettik.”*²⁹⁷

ALTINCI BÖLÜM BONAPARTİZM EVRİLİRKEN !

Lozan'ın “sokaktaki vatandaş” ya da adına parti kurulan halk için anlamı nedir?

Tüm veri eksikliğine ve tarihi çarpıtmalara rağmen, 1920'li yılların Anadolu'su düşünüldüğünde yukarıdaki soruya yanıt vermek oldukça kolaydır. Hiç de paradokssal olmayarak, yoksulluk ve sefaletin ulaştığı düzey, en az bugünkü kadar kötüdür ve popülist söylemle halk, Ankara'da neler imzalandığını ya da dış sermaye çevrelerine ne gibi ödümler verildiğini -yeni dünya düzeni kurusuna uyumda geliştirilmeye çalışılan ideoloji yaratma çalışmalarındaki ödümleri de anımsayabiliriz!- açıklığından ve sefaletinden daha fazla önemsememektedir.

Doğal olarak, bu şartlarda muhalefete yönelik yoğun baskılar devam etmektedir ve söz konusu baskı, Takrir-i Sükun kanunuyla hukukilik kazanırken, yüzlerce yıllık bir “gelenek” olan aşar vergisinin kaldırılmasını halka yönelik bir politika olarak göstermek, ancak ideolojik bir manipülasyon olarak değerlendirilebilir.

“Aşarın kaldırılması bütçe açığı sonucunu vermişse bu açığın yaratacağı enflasyonist sürecin görece olarak zarar vereceği gruplar, sözü geçen gelir aktarımını sırtlanan gruplar olur. Aşarın kaldırılması diğer vergilerdeki artışlar ve yeni vergilerle telafi edilmişse bu vergilerin nihai olarak yansıdığı gruplar, aynı yükü “ödeyen” gruplar sayılmalıdır.” 298

Dolayısıyla, yeni devlet yönetiminin ne kadar halkçı olduğunun bir göstergesi olarak sunulan aşarın kaldırılması ile oluşan zarar, niteliği ve niceliği ne olursa olsun, kapitalizmi benimsemiş tüm ülkelerde olduğu gibi, halkın sırtına yükleniyor ve diğer vergilerdeki oranlar arttırılarak sermaye aktarımının aksamamasına ya da yoksullaşmanın giderilmemesine özen gösteriliyordu. 1908'den 1923'e kadar geçen sürede maaşlı kesimin satın alma gücü %80 gerilemişti. Bu gerileme oranı, nüfusun büyük bir kesimini oluşturan kırsalda daha da artmaktaydı. Kuşkusuz gerileme oranının artışında savaş koşullarının olumsuz etkisinin payı büyüktü; ancak bize ulaşan sayısal veri ve açıklayıcı anılara dayanarak 1923 sonrasında da emekçi kesimlerin durumunda kayda değer bir düzelme olmadığını söyleyebiliriz. Kırsal alana yüklenen yeni bir vergi anlamına gelen ve aşarın boşluğunu doldurmak amacıyla kullanılan şeker, gazyağı gibi tüketici vergileriyle yoksullaşma daha geniş alanlara yayılıyordu.²⁹⁹ Tarım lehine yapılan düzenlemeler ise, yoksul köylüyü değil, "ağaları" ilgilendirmekteydi. Bu düzenlemelerin, ağaların, Mübadele Anlaşmasıyla ülkeyi terk eden Rumlardan geriye kalan sahipsiz topraklara el koymalarını sağlayarak varsıllıklarını arttırmalarını ve kendilerine "halkçı" parti içinde yer vererek siyasal güvenceye kavuşturulmalarını amaçladığını görmekteyiz. (Bazı resmî tarihçilerin, mecliste halkı temsilen görev yaptığını iddia ettiği Cavit Oral, Adnan Menderes, Emin Sazak, Kasım Gülek, Hilmi Uruğ gibi isimler birer toprak ağasıydı ve doğal olarak gerçekte kendi sınıflarını temsil etmekteydiler. Retoriğin aksine "halk" partisinin de anılan kişilerden beklentisi bu doğrultuydu.)

1923'den 1930'a kadar geçen muhalifsiz süre içinde tüm uygulamalar "derin bir sessizlikle" karşılanıyordu. Ancak, önce "kontROLSÜZ" Terakkiperver Parti, sonra da muvazaa-izinli ya da icazetli Serbest Cumhuriyet Partisi gibi muhalefet denemeleri, yönetimin tüm başarılarına rağmen (!) halk tarafından büyük bir coşku ile karşılanıyor ve bu tablo üzerine yönetim, nedenleri sorgula-

299 Mustafa Sönmez, *Gelir Uçurumu, Türkiye'de Gelirin Adaletsiz Bölüşümü*, Om Ekonomi Politik Yy., 1.Baskı, 2001, s.165

maksızın, düştüğü yoğun erk-egemenlik kaygısı içinde muhalefeti susturmayı temel görev ve yöntem olarak belirliyordu. “*Halkın homurdandığı, iktisadi buhranın vilayetlerde tam bir çaresizlik yarattığı*”³⁰⁰ 1920’li yılların sonlarında Mustafa Kemal, yaptığı bir Anadolu gezisinde, “halkın dertli ve bedbin olduğunu bilmesine rağmen” çaresizliği ile, ilk kez yakından tanışma fırsatı bulacaktır. “Aydın’daki 17 bin gayrı menkulden 14 bini ipoteklidir.” (Aydın’ın, Anadolu’nun birçok iline göre daha gelişmiş olduğu anımsanırsa, diğer illerdeki-bölgelerdeki durumu kavramak kolaylaşacaktır.)

Ekonomideki çöküntünün nedeni olarak, beş yıldır süren İsmet Paşa hükümetinin gösterilmesi ise bir başka ideolojik müdahale olarak değerlendirilmelidir. 20’li yılların sonlarına gelindiğinde yüklenen vergiler ve emeğin değerinin düşük olması nedeniyle köylü her hasat sonrasında borçlu çıkmakta, evini-ürününü tefeciye ya da ağasına -çoğu zaman ikisi aynı kişidir- ipoteklemekte ve önündeki yılı aç denilebilecek bir durumda geçirmektedir. Şehirlerde de yoksullaşma ve sefalet köylerden farklı değildir. Burjuva, tüm özel destek ve göz yumulan yolsuzluklarla büyürken, emekçi, her geçen gün yoksullaşmaktadır. Yaratılan burjuva, “*kah İstanbul’da, kah Avrupa’da dolaşmakta, kuleli verandalı köşklerinde ‘çağdaş yaşamın’ tüm gereklerini yerine getirmekte*” iken, “*otomobili kapısında hazır beklemekte, çocuklarını mürebbiyeler okutmakta ve pikaplarında son model dans havaları sürekli çalmaktadır.*”³⁰¹ Biz bugün bu tabloya hiç de yabancı değiliz. Tıpkı 20’li yılların ikinci yarısında olduğu gibi, 2000 yılında da gelirin yaklaşık %30’una en zengin %3 el koymakta (bu oran edinilmiş mülkü-serveti kapsamamaktadır!) ve bu gelir, nüfusun %70’inin gelirine denk düşmektedir. Gelirden eşit pay alamayan ve her geçen gün yoksullaşmaya “yazgılı” %90’ın susturulma yöntemleri ise, 1925’den bu yana ne yazık ki pek değişmemiştir.

1927’ye gelindiğinde ekonomi tarım, dokuma ve maden alan-

300 Aydemir, *Tek Adam, age*, s.407

301 Doğan Avcıoğlu, *Türkiye’nin Düzeni* (Dün-Bugün-Yarın) 1.Cilt, Bilgi Yy., 4.Baskı, 1969, s.287

larına yoğunlaşmıştır. Çalışanların %43'ü tarımda yer almaktadır ve uygulanan politikalar, tekrarlırsak, bu alanlardaki sermaye birikimini kapitaliste aktarma biçiminde gelişmektedir.³⁰²

Burada başta sorduğumuz sorunun tekrarlanması gerekmektedir. Yanıt Lozan'daki tercihin doğrudan ya da dolaylı sonuçlarıyla ilgilidir ve "halk" Lozan'dan çok, bu tercihlerin kendisine yansıyan sonuçlarıyla ilgilenmektedir. Ne yazık ki, bu ilgilenme süreci, neden-sonuç ilişkilerinin sorgulanmasını kapsamamaktadır. Avcıoğlu'nun yazdığı gibi;

*"Kapitalist kalkınma yolu iki biçimde uygulanabilirdi: Liberal ya da müdahaleci bir denemeye gidilebilirdi. Liberalizm sonuçları itibariyle, cılız Türk burjuvazisini kendi haline bırakmak daha doğrusu onu yeniden Avrupa kapitalizmine teslim etmek demektir... Lozan'da Lord Curzon, 'birkaç yıl sonra kapımızı çalacaksınız, bugün reddettiklerinizi kabul edeceksiniz' derken, bu liberal kapitalist politikanın sonucuna işaret etmekteydi."*³⁰³

Ancak buna karşılık olarak benimsenen "devletçi-müdahaleci" yaklaşım da, Lozan'daki ekonomik bağılıklığı herhangi bir şekilde dışlar nitelik içermiyordu. Sorun yeni bir sınıf yaratmaktı ve bu süreçte tüm kapitalist bağımlılıkların şartlarını yerine getirmek ve onları çeşitli güvencelerle korumak gerekiyordu ve Lozan da doğal olarak bu sürecin dışında değildi. Diğer taraftan;

"Kemalist kadronun iktisadi milliyetçiliği, Türkiye'nin dış ticaretinde önemli denetleme gücü olan yabancı kapitalistlerin Türkiye'deki birincil aracılığı olan yerli gayrimüslimlerin yerini, bu aracılık rolünü üstlenmek üzere Müslüman-Türk tüccarların almasının ötesine geçmiyordu. Türkiye'nin dış ticaretinde yabancı kapitalistlerin denetimlerinin azaltılması gibi bir iktisadi politika hedefi söz konusu değildi. Milli ticaret burjuvazisinin "milliliği" bu sınıfı oluşturan tüccarların dinle-

302 Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişiminin 50 yılı, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yy, 1.Baskı, 1973, s. 153

303 Avcıoğlu, age, s.244

*rinin Müslüman, ana dillerinin Türkçe olmasından baş-
ka fazla bir anlam taşımıyordu” 304*

Üstelik bu kompradorlaşmanın temelleri, ideolojiye de uygun olarak, Lozan’da sağlanılmıştı. Daha önce söz ettiğimiz gibi, örneğin; “*Lozan’da Türk delege kurulu, Osmanlı İmparatorluğu zamanındaki dış ticaret koşullarını altı yıl daha uzatan ve temelinde emperyalist sömürü yatan bir anlaşma imzalarken*”³⁰⁵ diğer taraftan, kapitalist yapılanmanın etiğini örnekleyen gelişmelere de rastlanıyordu. Örneğin, daha Lozan görüşmeleri sürerken, Sovyet devriminin ardından Rusya’da devletleştirilen batılı kapitalist şirketler, Türkiyeli ortaklar aramaya başlıyordu. Kurucularının önemli bir kısmı milletvekili ve tüccar olan İthalat ve İhracat Anonim Şirketi, İngiliz şirketleriyle kapitülasyonları aratmayan bir ortaklık sözleşmesine gidiyor, ancak zaman içinde bu girişim başarısızlığa uğruyordu. “*Bir kapitülasyon özellikleri taşıyan anlaşma ve ortaklık eyleme geçemedi. Önemli değil. Önemli olan, eğilim.*”³⁰⁶ Burada eğilimle kastedilen burjuvalaşma ya da sınıf yaratma ve bu süreçteki yaklaşımın niteliğidir. Türklerin kurduğu şirket, ortaklık kurulamamasına rağmen işlerliliğini devam ettirmiş ve hükümet şirkete sonradan ortak olmuştur. Sınıf yaratma yolunda kapitülasyonları göze alan bu girişimin başını Ali Çetinkaya, Kılıç Ali, Salih Bozok gibi yönetime yakın -eski ve ancak Mustafa Kemal’e biat etmiş İttihatçı- isimlerin çekmesi ise, hedefe ulaşma yolundaki etik kaygıların (!) görülmesi açısından oldukça önemli. Ancak daha Lozan’da görüşmeler sürerken, görüşmeler tarafından Lozan’daki siyasi gelişmelerin gölgesinde borsa oynanmış olduğu anımsandığında, bu etik kaygı konusundaki karamsarlığımızın derinleşmemesi için herhangi bir neden kalmıyor. İlerleyen yıllarda ise, birçok ortaklıkta bu ve benzeri girişimlerin başarıya ulaştığı görülmektedir. Örneğin; 1924 tarihinde kurulan Elektrik Tesisat Şirketinde 1929 yılına gelindiğinde hisselerin 23/24’ü yabancılara ait olmakla birlikte, yerli hisseler Halit Ziya Uşaklıgil, İzzet Melih Devrim gibi yeniye yakın “eski” İstanbul

304 Tezel, *age*, s.143

305 Yerasimos, *Az Gelişmişlik... age*, s.668

306 Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler 1... age*, s.66-73

aristokratları arasında paylaşılyordu. Bu, “aristokrasinin” müdahaleli-destekli burjuvalaştırılmasının çok sayıdaki örneğinden biridir.^{307*} Yine bir yabancı ortaklığı olan Türkiye Kibrit İnhisarı’nda ise, hissedarları Osmanlı aristokrasisi oluştururken, yabancı ortakların Türkiye temsilciliğini yapma görevinin Celal Bayar, Yunus Nadi gibi isimler tarafından üstlenilmiş olması önemlidir.³⁰⁸ Önem, yabancı sermayenin yerli temsilcilerinin ileri derecede “Lozanist” olmasından kaynaklanmaktadır. Sonuçta;

“Millî teşebbüs erbabı yaratılmak istenmiş, fakat genellikle İstanbul ve İzmir kompradorları ile ve yabancı şirketlerle uzlaşmaya ve ortaklığa girişmeye hazır bir iş adamı türü yaratılmıştır. Başka bir deyişle, yabancı şirketler ve azınlıklara mensup iş çevreleri, milliyetçi akıma intibak etmeyi bilmişlerdir.”³⁰⁹

Yoksullukla dengelenen bir kompradorlaşma, gelenekselleşen bir yöntem olarak ekonomik ve siyasi tarihimizin hemen her aşamasında karşımıza çıkan bir unsur olmaktadır. Böylesine bir tercihin ise, ancak baskı ve zor yoluyla denetlenebileceğini tarih insanlığı göstermiştir.

Başa dönersek, yoksullaşmanın çok sayıdaki nedenlerinden önemlileri, Lozan’la doğrudan ilgili olarak ele alınabilir. Yapılan tercihe bağlı olarak Lozan’ın yoksullaşmaya doğrudan etkisini iki başlık altında toplamak olanaklıdır. Bunlardan birincisini daha önce de söz ettiğimiz, Osmanlı’dan kalan borçların ödenmesi, ikincisini ise, imtiyazlı “yabancı” şirketlerin millileştirilmesi yoluyla yapılan sermaye aktarımı oluşturur.

1929 yılına kadar ertelenen borçların yüklü taksitler halinde ödenmeye başlanması, aynı yıl ağır bir ekonomik sıkıntının ortaya çıkmasına neden olacaktı. Yaşanan ekonomik bunalım Lozan’a ek olarak imzalanan ticaret sözleşmesindeki Osmanlı gümrük ta-

* Osmanlı da saraya yakın duran üst bürokrasiyi oluşturan ve bu ilişkiler sonucu zenginleşen kesimler “aristokrasi” olarak tanımlanmıştır.

307 Ökçün, *1920-1930 Yılları... age*, s.30-31

308 *age*, s.53

309 Avcıoğlu, *age*, s.288-289

rifesinin esas alınmasına yönelik kısıtlama ile daha da ağırlaşmaktaydı.³¹⁰ Diğer taraftan kapitalizmin “küresel” ekonomik bunalımının, kapitalizmle kalkınacağını ya da ilerleyeceğini-bağımsızlaşacağını sanan ülkelerin tarımına ve dış satımına olumsuz etkisi ile TL'nin hızla değer kaybına uğrayarak satın alma gücünün azalması, bu bunalımın “yerel” etkilerini daha da ağırlaştırmakta ve “doğal olarak” bunalımın tüm yükünü emekçi kesimlere yüklemekteydi. Ne var ki, kapitalizmin işleyişi, yoksul halk kitleleri üzerindeki baskıyı azaltma yerine her ne olursa olsun artı-değer birikimini oluşturmaya koşullanmıştır. Bu nedenle “millileştirme” yoluyla bu bunalım döneminde sermaye aktarımı sağlayarak rahatlama yoluna gidilecektir.

1929 yılı itibariyle Türkiye’de önemli bir kısmı ortaklık olmak kaydıyla 200’e yakın yabancı şirket bulunmaktadır. Ortaklıkların büyük bir kısmının daha önce de söz ettiğimiz gibi devletle-erke iç içeliği, bu şirketlerin politikaların belirlenmesindeki önemini ortaya koyar. Örneğin, sanayinin gelişmesi bahanesiyle 1924 yılında, sanayicinin kullanacağı hammaddeye gümrük bağışıklığı tanınması, bu şirketlere verilen imtiyazlara bir örnek olarak ele alınabilir.³¹¹ Ancak sanayileşme çabaları için salt ortaklıkların ya da özel işletmeciliğin yeterli olmayacağını gören devlet, doğrudan büyük sanayi işine atılarak gelişen kapitalizmin işini kolaylaştırma yolunu da seçiyordu. Bugün bazı yazarlar ve çevrelerce sosyalizan bir uygulama olarak görülen bu yaklaşım, aslında sermayenin gelişmesini kolaylaştırmaktaydı. Devletin kuracağı işletmeler hem sanayiye bir dayanak noktası oluşturacak, hem de onun gelişme yollarını açacaktı.³¹² Tüm bu gelişmeler millileştirme adı verilen sermaye aktarımı ile birlikte yürüyordu. 1925 yılında kurulan Sanayi ve Madenler Bankası aracılığıyla devlet, kapitalizme doğrudan değer aktarmanın yolunu hukuki hale getirmişti. 1927 yılında çıkan sanayiye teşvik yasası ile de sermaye aktarımında kullanılan zor’un alanı genişletiliyordu. Böylece devlet arazilerinin sermaye tarafından yağmalanmasının, gümrük bağışıklığı yo-

310 Boratav, *age*, s.32-33

311 Yalçın Küçük, *Planlı Kalkınma Ve Türkiye*, Tekin Yy., 4.Baskı, 1985, s.233

312 *age*, s.236-237

luyla kar marjının arttırılmasının, sermayenin kamu mallarından “indirimli” yararlanmasının önü açılıyordu. “*Teşvik-i Sanayi Yasası ile aynı zamanda, bölgesel veya ulusal çapta, bütün fiili ve hukuki tekeller yatırım yapmak özleminde olan sermaye çevrelerine açılmaktaydı.*”³¹³

Bu süreç, her benzeri süreçte rastladığımız gibi kompradorlaşmanın kolaycılığını da beraberinde getirmekteydi. Arazi spekülasyonları, hızlı tekelleşme, devlet kredilerinin kontrolsüzlüğü gibi yabancıları olmadığı birçok uygulama ile, gelişme sonucunda, sermaye birikimi sağlanırken; yönetimin “milyoner yaratma” ideali uygun olarak milli servetlerde böylece oluşturuluyordu.

Hızla biriken “milli servetlerin” gölgesinde kalan unsur ise, yabancı sermayeye verilen desteklerdi;

*“Dönemde yabancı sermaye için sık sık davetiye gönderildi. Yabancı sermayeden istenen tek koşul onların ülke kanunlarına uyması. Yabancı sermayenin monopol yaratmasından korkulmadı. Örneğin, tuz, petrol ve benzin monopolü Amerikan firmasına, kibrit ve çakmak monopolü Türk-Amerikan firmasına, alkol ve içki monopolü bir Polonya firmasına verildi. Bunların birinin karşılığında 10 milyon dolar borç alındı.”*³¹⁴

Ülke değerlerinin satışı ile borç alma kolaylığı da Cumhuriyet’e rağmen (!) sürüyordu. Tüm bu desteklere karşın istenilen aktarımın yapılamaması “millileştirmeyi” gündeme getirmiş olmalı. Böylece “*bu dönemde yabancı şirketlerden zarar edenleri, yüksek fiyatlar ödenerek ‘millileştirildi’*. Böylece yabancılar kriz koşullarında iflastan kurtulmanın yolunu bulmuşlardı.”³¹⁵ Ne var ki, millileştirme devriminin (!) objesi elektrik, su, havagazı gibi kamuya yönelik hizmet üreten şirketlerdi ve millileştirilen 22 şirketten 20’si bu nitelikteydi. (Yabancı şirketler ve millileştirme uygulaması ile ilgili bilgiler ek olarak verilmiştir)

313 Yerasimos, *age*, s.683

314 Küçük, *age*, s.241

315 Başkaya, *Paradigmanın... age*, s.148

*“Böylece bir taraftan zarar eden şirketler iflastan kurtulurken, millileştirmeye devlete gelir sağlama yolu açılarak bir çeşit ‘devlet kapitalizmi’ yöntemleri devreye sokulmuş oluyordu. Tekel niteliği taşıyan şirketler devlet denetimine geçmişti. Bütün bu operasyonlar devlet bankaları üzerinden yapılmıştı. Daha sonraları Türkiye burjuvazisi, çok daha geniş çapta devlet gelirlerinden istifade etmeye başlıyordu.”*³¹⁶

Devlet kapitalizminin bu şekli ise, sermaye aktarımında ve destekte güçlü bir araç olmanın ötesinde emekçiler için olumlu bir yönelim içermekten doğal olarak uzaktı ve çoğu kez sanıldığı gibi aksine, *“devletçilik, kapitalizme alternatif teşkil eden bir sistem olarak düşünülmedi. Ve uygulamada devletçilik, kapitalizmi engelleyen değil geliştiren bir politika oldu.”*³¹⁷ Bu bağlamda, millileştirme ile ilgili olarak izlenen yöntem ise, günümüzdeki devlet-banka-hortum operasyonlarına ve bankalarla ilgili “yeni” düzenlemeler getiren yasalara öncülük etmekteydi:

*“Cumhuriyet rejimi, 1923-1933 yılları arasında uzun yıllar çalışmış olmaktan dolayı önemli ölçüde eskimiş ve ciddi tamir ve yenilenme isteyen 1667 kilometrelik demiryolunu kamulaştırdı. Kilometre başına, kamulaştırma karşılığı olarak, 95 bin Türk Lirası ödendi. Aynı Cumhuriyet rejimi 1923-1939 yılları arasında yeni olarak inşa ettiği demiryolunun kilometresini 115 bin Türk Lirasına mal etti. Bu rakamların karşılaştırmasından, kamulaştırma bedeli olarak çok yüksek bir ödeme yapıldığı sonucunu çıkarmak mümkün oluyor”*³¹⁸

Bir taraftan “hortum” mantığı ile, diğer taraftan da doğrudan sömürü ilişkileri üzerinden milyoner yetiştirilmesine aracılık ediliyordu. *“Hiç bir zaman özel teşebbüs aleyhtarı bir yön almayan devletçilik”*³¹⁹ Liman Şirketi Müdürü Ahmet Hamdi Başar’ın

316 *age*, s.148

317 Avcioğlu, *age*, s.292

318 Küçük, *Türkiye Üzerine... age*, s.170

319 Avcioğlu, *age*, s.301

sözleriyle, yine demiryolu örneği üzerinden milyoner yaratması şöyle özetleniyordu:

*“Biz henüz kendi adamlarımız ve paramızla demiryolu yapamayacağımızı bildiğimizden, bu işleri başlangıçta İsveç grubuna vermiştik. Fakat aradan bir iki yıl geçince bu grubun emrinde çalışan Türk taşeronları yetmiş ve devletten doğruca müteahhit olarak, onlar işleri üzerine almaya başlamıştı. En çok ve en çabuk ray döşeyen hadsiz hesapsız para kazanıyordu. Vahiy fiyat üzerine işi taahhüt edenler, bu fiyatlara esas olan işçi kazması yerine, ekskavatör kullanınca, maliyetler üç dört misli azalıyor, karlarda o ölçüde çoğalıyordu. İlk milyonerlerimiz böyle doğdu.”*³²⁰

Ancak kimilerince ilerencilik, bazı zamanlarda da devrimcilik olarak nitelenen bu “millileştirme” operasyonunda, başka ilgi çekici bilgilere de ulaşmak olanaklı. Daha önce de söz ettiğimiz gibi millileştirmenin alanı oldukça kısıtlıydı,

*“Bu dönemde yabancı sermayenin yaygın olduğu, madencilik, sigortacılık, bankacılık konularında uluslaştırma ve devletleştirmeye gidilmedi. Hatta yabancı sermaye girişimlerinin odağı niteliğindeki, Osmanlı Bankası'nın imtiyaz süresi bu dönemde uzatılmıştır. Cumhuriyet yöneticileri bu dönemde yabancı sermayenin Türkiye'deki faaliyetlerini denetim altına almaya çalışmakla beraber, alt yapı hizmeti üretenler dışındakileri ulusallaştırmağa gitmemişlerdir.”*³²¹

Böylece sermaye, altyapı hizmetlerine üretimine herhangi bir katkı yapmadan kavuşmakta; öte yandan hurda haline gelmiş eski yatırımları, devlete, ederinin çok üstünde satarak varlığını büyütme olanağı bulmaktaydı. Unutulmaması gereken bir diğer konuyu, millileştirilen bu işletmelerin çoğunda tesislerin mülkiyetine

320 age, s.292

321 İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Yy, 1.Baskı, 1982, s.259-260

değil, yalnızca işletme imtiyazına sahip olunmasıdır, Sonuçta anılan dönemde, bu yaklaşımla yabancı sermayeye aktarılan değer dökümü; 236.558.400 İsviçre Frankı, 204.576.000 Fransız Frankı, 4.862.100 Sterlin ve 4.862.100 Türk Lirası şeklindedir.³²²

İttihat ve Terakki döneminde temeli atılmaya çalışılan “ekonomik model”, Lozan ve İzmir İktisat Kongresi ile başlayan “yeni” dönemde çok yönlü olarak sağlamlaştırılıyordu. Boratav’ın deyişiyle “açık ekonomi koşullarında yeniden inşa” döneminin sonunda gelinen “devletçilik” söylemi de, kapitalizmin gelişmesine doğrudan destekleyici bir müdahale şekli olarak, ideolojik bir argüman olmaktan öte siyasi bağlamda bir şey ifade etmiyordu. Devlet, kapitalist yetiştirmek amacıyla kendisine ait tekelleri imtiyazlı özel şahıs ve şirketlere işletiyor, yabancı sermaye ile ortaklık ve kompradorlaşma destekleniyor ve bu ortaklıkların yatırımları çeşitli imtiyazlar kazanıyor; borç ödemesi ile yeni dünya düzenine güvence verilirken, millileştirme adı altında kapitalizmin büyük bunalımında dış sermayeye aktarım yapılıyordu.³²³ Kim bilir belki de, Lozan’da övünme konusu yapılan “tanınma” sorunu, bu şekilde güvence altına alınmaya çalışılıyordu!

322 Bulutoğlu, *age*, s.108

323 Boratav, *age*, s.28-44

YEDİNCİ BÖLÜM

LOZAN; İDEOLOJİNİN NERESİNDE?

Her yıl 24 Temmuz Lozan Anlaşması'nın kutlanmasına ayrılır. Konunun konjonktürel önemine göre kutlamanın niteliği ve niceliği değişir; kimi zaman en üst düzeyde devlet temsilcilerinin katıldığı törenler yapılırken, kimi zamanda devletin ideolojik sözcüsü konumuna indirgenmiş üniversitelerde ancak birkaç kişinin dinlediği konferanslarla “kutlama” geçiştirilir. Ne var ki, anma törenlerinin aksatılmamasına özen gösterilir; nitelik ve nicelik sorunu aranmaz. Oysa Lozan Anlaşması, uluslararası bir anlaşmanın normlarına göre, gündemini sonuçlandırma açısından ele alındığında oldukça güdüktür. Birçok konunun zamana bırakılarak kapitalist yayılma stratejileri-yeni dünya düzeni kuralları içinde çözümlenmesi uygun görülmüştür ve bu haliyle o, savaş sonrası dünyayı yeniden şekillendirmeye çalışan anlaşmalardan ya da uluslararası protokollerden yalnızca birisidir.

Daha önce de dile getirdiğimiz gibi, Lozan Anlaşması'nı Türkiye açısından önemli kılan unsur, onun ideoloji oluşturmadaki yadsınmaz etkisidir.

İdeoloji için “tanınma” olgusunun vurgusu çok önemlidir ve ideoloji bu bağlamda Lozan Anlaşması'nı, yıllarca savaştığı “Batı'nın” yeni Türkiye Cumhuriyeti'ni tanıdığı anlaşma olarak ele alma eğilimindedir. “Tanınma”nın ön plandaki olgu olmasına özen gösterilir. Oysa kapitalizm için “tanınma”, çizilen sınırlardan öte, bu sınırlarla alanı belirlenmiş ülkenin, uluslararası kapitalizm için pazar olma durumu ile tamamen örtüşen bir özellik içerir. Özetle, herhangi bir ülke pazar olabilecek niteliğe sahipse, neden tanınmasın?

Kapitalizme biat etmiş ya da kapitalist kalkınma yolunu seçmiş (!) Türkiye Cumhuriyeti'nin bu bağlamda "Batı" için tanınmama olasılığı yoktur. Üstelik savaş sonrasında yeni dünya düzeninde zayıflamış pazarlara göre güçlü ulusal özelliği olan pazarların tercih edilir olduğu da görülmektedir. Lozan Anlaşması sürecinde ve sonrasında yaşananların dezenformasyonu ya da ideolojinin "tanınma" olarak sunduğu olgu, aslında bu biatın kabulünün manipüle edilmiş şeklidir. Ve ideoloji bu süreci "ulusal bağımsızlığın kazanılmasında" önemli bir dönüm noktası olarak göstermekle kendi iç tutarlılığını da korumaktadır. Hasta olduğu ilan edilen adam, göreceli olarak sağlığına kavuşmakla birlikte, aslında böylesine sağlıklılığın, hastalığı gizlemekten başka bir işe yaramadığının saklanması, ideolojinin devletin tüm kurumlarının yardımıyla yaptığı bir müdahale olarak değerlendirilmesi zorunludur. Eski, yeni düzene uygun hale getirilmiş yenilenmiştir ve yenilenme süreci, doğal olarak işe yaramayan parçaların-kurumların ortadan kaldırılmasını ve yerine konanların her anlamda korunması ve sorgulanmaksızın desteklenmesini içermektedir. "Lozan ideolojinin neresinde?" sorusunu yanıtlarken, sürecin bu yaklaşımla değerlendirilmesi de zorunlu olmaktadır. "Ulusal bağımsızlığın kazanılması için bir dönüm noktası" ya da "batılı -eski düşman-ülkeler, genç Türkiye Cumhuriyeti'ni tanıdı" gibi ideolojik argümanlarla desteklenmeye çalışılan anti emperyalistlik vurgusu, bir taraftan eskinin ulusal bağımsızlığı emperyalizme boyun eğerek kaybettiği söylemini geliştirip, olmayan farkı varmış gibi gösterir ve üstelik alabildiğine abartırken; diğer taraftan da, asıl önemli olan, kapitalizme zorunlu biatın bu bağlamda tartışılmasını engellemeye çalışmaktadır. Az gelişmiş ülkenin kapitalizmi seçmesi ile bu seçiminin sonucunda emperyalizme boyun eğmesinin zorunluluğu, birbirinden ayrı ve hiç çakışmayan iki unsurmuş gibi gösterilmeye çalışılmaktadır. Kapitalist ilişkilerin ve yöntemin kabulünün özgün bir antiemperyalizm olduğu savının gerçekliliğinin olmadığını tarih bize kısa bir zamanda yeniden göstermiş, ancak Lozan eksenli ideolojik müdahale ile öyleymiş gibi gösterme çabası günümüze değin devam edegelmiştir.

Ulusal bağımsızlıkla ekonomik bağımsızlığın bir birinden ayrı şeylermiş gibi göstermenin ilk adımının Lozan'da atıldığını ve bu yaklaşımın günümüze değin korunması için yoğun bir çaba gösterildiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.³²⁴ Neden-sonuç ilişkisini sorgulamaktan aciz bırakılan yığınlara öyleymiş gibi gösterme, kapitalist sömürünün artarak devam etmesi için çok önemlidir. İdeoloji, böylesine kurguladığı bir sistemi devletçilik-milliyetçilik-halkçılık gibi söylemlerle desteklemektedir. (“Biz bize benzeriz” söylemi bu alandan verilecek örnektir ve bu söylemde, en az, “imtiyazsız sınıfsız kaynaşmış bir kitleyiz” söylemi kadar bilimsel yaklaşıma aykırı ve gerçek dışıdır. Biz bize benzeyen, imtiyazsız sınıfsız ve üstelik kaynaşmış bu kitlenin ideoloji ile kontrolü olanaklı olmadığına ise önce 141-142'lerle, ardından da “kaynaşmış” halkın %70'inin açlıktan kırıldığı 2000'lerde, yeni baskı yollarıyla kontrol altına alınabilmesi için de yeni baskı yollarının bulunmasında zorlanılmamıştır.) Bu üç ideolojik unsurun korunması ise, “cumhuriyetçilik” söylemi ile garanti altına alınmak istenmiştir. Kurulduğu günden itibaren “sol”un sürekli muhalif olması ve düzenli olarak baskı altında tutulmaya çalışılması da bu bağlamda önemli olmaktadır. Cumhuriyete -ve cumhuriyetçiliğe!- giden yolda sola yönelik baskılar gün geçtikçe şiddetini arttırırken, Lozan bunun teminatının “Batı”ya verildiği yer olmuştur. Teminatın ölçüsünü, içteki tutuklamaların yanında daha önemlisi anti-Sovyet tutumun deklare edilmesi oluşturur. Bir taraftan kapitalizmi benimsemiş ancak antiemperyalist (!), diğer taraftan anti Sovyet ve sosyalist modeli benimsemeyerek “üçüncü yolda” kalkınmayı seçmiş Türkiye, bu haliyle emperyalist dünya için yeni sömürge arayışlarında kullanılan ideal bir model oluşturmuş ve on yıllar boyunca da resmî ideoloji böyle bir model olmayı savunmuş ve idealize etmiştir.

“Türk tipi milliyetçilik” bu kurgu üzerinden hareketle, alt emperyalist bir konumu -bunu ilkel bir heves olarak tanımlamak belki daha doğrudur!- yegane hedef olarak belirlemiştir. Lozan'da

324 İlginç bir şekilde bu çabayı bugün kendilerini sosyalist olarak tanımlayan anti semitizm üzerinden ırkçılığa kayan “sol ulusalcılar” üstlenmiş görünmektedir. Kuşkusuz bugünkü konjonktürde “ulusalcı sol” da ayrı bir inceleme-değerlendirme konusunu oluşturmaktadır.

çözölemeyen (!) Musul, bu nedenle Türk milliyetçiliğinin başlıca sorunsallarından birini oluşturmaktadır.

Diğer taraftan Lozan, dile getirdiğimiz milliyetçilik kurgusunun “azınlıklar” üzerinden biçimlenmesine de katkıda bulunmaktadır. Mübadeleleri, Türkleştirme politikaları izlemiş ve bu uygulamaların tümü azınlık haklarına yönelik de facto kısıtlamalarla desteklenmiştir. Lozan sonrası süreç boyunca resmî ideolojinin durmaksızın tekrarladığı milliyetçilik anlayışı, “Türkiye sınırları içinde yaşayan, Türkçe konuşan ve Türk kültürünü benimsemiş herkesin dil’ine ya da din’ine bakılmaksızın Türk sayılacağı” şeklinde özetlenebilir.

Lozan’la başlayan kapitalizme biat sürecinin önemli vurgularından birisini, “sınıfsızlığın-kaynaşmışlığın” oluşturduğundan kısaca söz etmiştik. Anlaşılan, Lozan’daki emperyalistlerin de bugünün yağmacıları gibi “insan hakları” sorunu yoktur ve sınıf mücadelesini kabul etmeyen rejim dışı baskılar açısından fazla zorlanmamıştır ! Kaldı ki, Lozan’daki emperyalistler için sınıf mücadelelerin reddi ve bu mücadelelerin baskılanmasındaki yöntemler birer sorun oluşturmadığı gibi, bunların beklenen yaklaşımlar olduğu da düşünülebilir. resmî ideoloji, “imtiyaz yoktur” derken, yerli yabancı sermaye gruplarına yeni bir sınıf yaratmak için tüm olanakları zorlayarak destek vermiş böylece bir yandan tercihlerini gösterirken, diğer yandan da ideolojinin manipölasyon yeteneğini iyi bir biçimde örneklemiştir.

Tüm bunlardan sonra “devletçilik” anlayışının, olup bitenleri gizleme dışında bir işlevi olmadığını söyleyebiliriz. Ne var ki, bugün, kendisine “sosyalist” diyenlerin bile bu devletçi anlayışı (!) savunmaları resmî ideolojinin yaygın başarısının kanıtıdır.

Lozan, sadece, devlet ideolojisinin oluşumuna olumlu katkı yapmamış, diğer taraftan ideolojiyi yaratan kadroların da biçimlenmesine aracılık etmiştir. Lozan sürecinde (kimi zamanlarda Lozan görüşmeleriyle doğrudan bağlantılı olarak) yaşanan iç mücadelelerin-iktidar mücadelesinin kadroların biçimlenmesinde etkili olmadığını söyleyebilmek oldukça zordur.

SONUÇ

(ya da SORULARI YENİDEN SORMAK)

2002 yılı başında, insanların açlıktan ölmeye başladığı, tüm insani değerlendirmelerin Afrika'nın "ilkel kabile devletlerinden" bile geride olduğu şu günlerde Türkiye'nin genel görünüşüne kısaca bakalım: Sayısını imzalayanların dahi unuttuğu bağımlılık anlaşmaları -ya da IMF "niyet" (ya da teslim) mektuplarıyla- ülke, alınan borç kat be kat ödendiği halde, yüzlerce milyar dolar borç batağında. Bu borcun bir teminatı olarak, açık bir yağmaya dönüşen kapitalist sömürü alabildiğine artmış. Ülkenin en zengin %5'i, gelirin yaklaşık olarak %35'ine el koyarken, bu rakam ülkenin en "yoksul" %70'i tarafından ancak paylaşılabilenekte. (Bu rakamlar edinilmiş serveti kapsamadığı için çok yanıltıcı...) Kapitalizmin doğal bir sonucu olarak, etik düşkünlük çevrenin yağmalanmasıyla başa baş gitmekte. Ülkenin tüm değerleri, yüzyıllık dışa bağımlılık programının kesintisiz uygulanabilmesi amacıyla satılmakta. Ülke, Düyun-ı Umumiye idaresinden çok daha ağır bir ekonomik denetim altında tutulurken, vergiler tıpkı "o günlerde" olduğu gibi bu denetim mekanizması tarafından belirlenip toplanmakta, bu ve benzeri uygulamalar ise, "müstemleke" valisi yetkiyle donanmış atananlar tarafından denetlenerek "ulusal bağımsızlık" retoriği tahkim yasası ile taçlandırılmaktadır. Dış sermayeye verilen imtiyazlar, kapitülasyonlarla karşılaştırılmayacak ölçüde günden güne ağırlaştırılırken ve bu imtiyazların hukuki bilançoları ABD ve AB'nin üçüncü sınıf memurları tarafından kayıtsız şartsız-sorgusuz sualsiz denetlenirken, Lozan'dan miras Musul Sorunu ısıtılarak alt emperyalist hezeyanlar tatmin edilme-

ye çalışılmaktadır. Ve kuşkusuz tüm bunlar ulusal bağımsızlık söyleminin güvencesi altında “devletin, ülkesi ve milleti ile” bekası adına yapılmaktadır! Ancak ne yazılırsa yazılsın çizilen tablo eksik kalmaya mahkûmdur.

Yaratılan düzenin yaratıldığı şekliyle devam etmesinin adına istikrar denmekte ve söz konusu istikrarın korunabilmesi için, “gerçek” muhalefete her türlü baskı ve şiddet uygulanmaktadır.

Bu tabloda yürütülen “sorumlu kim” tartışması ise, sorumluyu aramaktan ya da gerçeği dile getirmekten çok, onun üstünün örtülmesine aracılık etmektedir. Muvazaa muhalefet, hükümeti; hükümet eski cumhurbaşkanı Demirel’i; Demirel ise bir önceki ve bir sonraki hükümetleri suçlarken, sorunun kökenine inilmesi yolunda, bırakın 20’li yıllara, 1985’in gerisine dahi gidilmeye cesaret edilememektedir.

Yoksulluk ve kriz, yağma ve baskı kapitalizmin doğası gereğidir. Zorunludur. Kapitalizmi ve dolayısıyla kapitalist yol tercihini, 2002 yılı başındaki tablodan sorumlu tutmamak için hiç bir nedenimiz yoktur. Kapitalizmle bağımlılık ilişkisinin pekiştirilmesinin ve üst seviyeye çıkarılmasının adı olarak Lozan, aynı zamanda çizdiğimiz 2002 tablosuna ilk fırça darbesinin de atıldığı yerdir.

Az gelişmiş “yeni” Cumhuriyet’in kapitalist kalkınma modelini benimsemesinin, bu amaçla iç ve dış politikada arayışlara gitmesinin, arayışlarına uygun ekonomik politikalar belirlenmesinin, bu politikaların dayanacağı ve güç alacağı burjuva sınıfını yetiştirmesinin ve desteklemesinin başlangıcının Lozan’a ve Lozan sürecine dayandığını kabul etmek zorundayız. Tercih edilen ekonomik modelin ve bu modeli destekleyen politikaların temelleri Lozan Anlaşması sürecinde atılmış ve bu sürecin sağladığı ideolojik argümanlarla desteklenmiştir. Bu haliyle Lozan Anlaşması, uluslararası emperyalist sisteme bağımlılığın yeniden gözden geçirildiği, bağımlılık isteminin “yeni” konjonktürde onandığı emperyalist bir metin olarak da değerlendirilebilir. Lozan aynı zamanda, kapitalizmi benimsemekle, “antiemperyalist olmak” arasındaki çelişkinin de net bir şekilde görülmesini sağlar. Bugün kapitülasyon ol-

gusu çeşitli adlar altında devam ediyorsa, eski olduğu iddia edilen borçları ya da kapitalist yağmanın birer göstergesi olan Düyun-ı Umumiye kabullenilip bu bağımlılık uğruna borçlar ödeniyor ve ardından gelen on yıllar boyunca Düyun-ı Umumiye'yi aratmayacak yeni borçlanma modelleri geliştiriliyorsa... vb. tüm bu olgular Lozan'da üzerinde anlaşılan yeni bağımlılık modelinin yadsınmaz birer sonucudur. Bu sonucu ya da bu bağımlılık ilişkisini destekleyecek politikalar ve onların gerisindeki ideolojinin de oluşmasına Lozan'ın katkısını kısaca özetlemiştik. Bu bağlamda Lozan, sol karşıtı tutumun netleştirildiği, alt emperyalist hezeyanların (Musul örneği gibi) yeniden gözden geçirildiği bir miladı da oluşturmaktadır.

İlginç olan bu miladın yalnızca Türkiye için değil, emperyalizm için de geçerli olmasıdır. Pazar olmaya ve bağımlılık ilişkisi geliştirmeye hevesli Türkiye, "hasta" ve sorunlu sömürgecinin yerini almış ve bu göreceli değişiklik ilişkilerin yeniden tanımlanmasını sağlamıştır. *"Ekonomik alanla sınırlanmayan bu sömürü, yepyeni ve daha insancıl bir uygarlık oluşturabilecek güçte olduğuna inandığım Türkiye'nin, kişiliğini de yok etmeye yönelmektedir"* diye yazıyor Hamitoğulları.³²⁵ İyimser bir yaklaşımla kapitalizmi aklayan özellikler de içeriyor. Unutulmaması gereken nokta, Türkiye kapitalizminin emperyalizme zorunlu bağımlılığı ve sömürü için doğrudan araç olacak niteliği. Ve bu, kapitalizmin doğasından gelen bir nitelik, tıpkı onun doğasında var olan ahlaki düşkünlük ve "kişiliği" yok etmeye -onu bağımlı kılmaya- yönelik müdahale hakkı gibi...!

Girişte sorduğumuz soruların bu bağlamda bir kez daha sorulmasını ve yanıtlarının, resmî ideolojinin kısıtlayıcılığından ve baskısından kurtularak verilmesinin zorunlu olduğunu düşünüyorum.

325 Hamitoğulları, *age*, s.187

I- “ÜNİVERSİTE VE AKADEMİZM”*

Dışında olmakla ve kendimi hiç bir zaman “oraya aitmiş gibi” hissetmemekle birlikte olanaklarım ölçüsünde-fırsat buldukça yararlanacağımı umduğum “akademik” etkinliklere katılmaya özen gösteririm. Amaçlarım göz önüne alındığında bu “etkinliklerin” önemli bir kısmından derin bir hayâl kırıklığı ile ayrıldığımı söyleyebilirim; ne var ki, yaşadığım bu hayâl kırıklığı durumu, onun ve bu etkinliğin öğretici niteliğini etkilemez! Çünkü öğreticiliği, yaşanan hayâl kırıklıklarının nedenlerinde gizlidir. Sorun bu açım-lamayı yapabilmekte ve neden-niçin sorularını tekrar tekrar sorarak yanıtlarını eksik gedik bırakmadan verebilmektedir.

[“Minareyi çalan kılıfını hazırlar” der “atalar”. Kıssadan hisse; minare çalındığında kılıf, eğer cami tarafından hazırlanıyorsa ona artık camia denmesi gerektiğidir.” Cami ile camia sözcüklerinin kökeninin aynı olduğunu anımsatıp bir diğerine geçerek kongre işlevi üzerine bir metafora kıyısından dalalım: “Kol kırılır yen içinde kalır.”]

Bir ara not olarak belirtilmelidir ki, sosyalist harekete en büyük zarar ne “sağ” dan ne de “döneklerden” gelir; bu “onur” sosyalist-sol zannedilen ve birçok platformda bu sahte nitelikleriyle onurlandırılan ve çoklukla üniversitelerde yuvalanan -sığınan- kişilere aittir ve bu kişilerin içimize sızmasının engellenmemesinden, engellenememesinden ya da onların deşifre edilmesindeki eksikliklerimizden görülen “zarar” her fırsatta not edilmelidir!

Kılıf hazırlamanın ya da olup bitenleri ya da bir türlü olup bitemeyenleri gerekçelendirmenin ya da onları yasallaştırmanın üniversite/bilim yuvası (!) adı verilen kurumların temel amacı olduğunu defalarca tekrarlamakta bir sakınca görmüyorum.

“Bilim” ya da “bilimsellik” yaftasını tekelinde tutan akademiler, üniversiteler adlarının altında ne varsa hepsini boşaltacak şekilde organize olmuş soysuzlaştırmayı, indirgemeciliği ve kısırlaştırmayı barındırmakta. Aslında onun varlığının biricik koşulunun da bu ve benzeri müdahaleler olduğu görülebilir.

Bu yazıda üniversitenin tanımını yapmak ya da işlevini tartışmak gibi bir amacımız yok. Tanımlamalarımıza sahip olacağımız günlere dek, işlevinin kapsamını belirleyeceğimiz günlere dek yapılması gereken en önemli şeylerden birisinin var olanın çözümlenmesi olduğunu düşünmekteyim. Üstelik o bu kadar kolay çözümlenebilir bir haldeyken!

[Kaidenin doğrulanmasının en önemli dayanağı olan istisnalar kaideyi bozmaz ve hatta kaidenin meşrulaştırılmasının en önemli aracı icazetli istisnanın bu kurguda yer almasıdır; diye bir ara not girerek...]

Bugün için ısrarla vurgulanmasını düşündüğüm temel sorun üniversite eksenli geliştirilen bilim fetişizasyonu olgusudur. Üniversiteler bu bağlamda bilim yabancılaştırılması olgusunun aracı konumundadırlar. Ve bu konum onları bir erk ögesine dönüştürür. Bu erk tek başına kullanılabileceği gibi çoğu zaman “devletin” egemenlik araçlarından birisi haline dönüştürülerek de kullanılabilir. Bu bağlamda bilim, hem gerçeğin saklanması için bir argüman oluştururken, diğer taraftan da, maskelenerek bir saldırı aracının bizzat öznesi durumuna da çevrilebilmektedir. Üniversiteler, bu insan karşıtı eylemliliğe sahip oldukları erk aracılığıyla meşruiyet kazandıran kurumlar ve indirgemeci bir yaklaşımla mekânlar olarak da tanımlanabilir. İşte bu “mekânların” işlevi, var olan durumu sorgulayarak insanlığı gönence erdirecek tüm bilimsel çabaları, “bilimsellik” adı altında tersyüz etmekte, gerçeği hiçleştirilmektedir. Derin bir etik düşkünlüğün de göstergesi olarak örnek-

leyebileceğimiz bu konum, egemenlik ilişkilerinin, eşitsizliğin ve adaletsizliğin meşrulaştırılmasının ifadesidir ve sınıflı toplumlarda bilimin nasıl tutsak edildiğini gösterir. Anlı şanlı hocalar bu bağlamda, tanımladığımız tutsaklığın gardiyanlarından başka bir şey değildir. Yükümlülükleri sınıfa hizmeti betimler. Hangi sınıfa...? [İşte bu aşamada YÖK'ü tartışmak bizim için anlamsızlaşabilmektedir.] Bu binaları mesken edinen “bilim adamlarının” başlıca görevi ideolojinin kendisini yeniden üretmesine yardım edecek, egemenliği-eşitsizliği haklılaştıracak düşünsel faaliyetlerde bulunmaktan ibarettir. Bu görevlerini hakkıyla yerine getirdikleri sürece onlardan başka bir şey istenmez; geride kalan (!) “özgür” bilimsel ortamlarını diledikleri gibi kullanabilirler! Onların da sığındığı yer işte bu “geride kalandır”. Ve burasını çeşitli bilimsel yaftalarla allayıp pullayarak temel işlevin gizlenmesi için alabildiğine çaba göstermekten geri kalmazlar. Tarafsızlık söylemi bu yaftaların en önemlilerinden biri olarak ele alınmalıdır. Neyin karşısında tarafsızdır bilim adamı? İşte her türden eşitsizliğin ve egemenlik ilişkisinin karşısında doğrudan taraflılıklarını “bilimsel tarafsızlık” soytarılığın ile gizlemeye çalışırlar. Bahşedilen bilimsel unvanlarının kendilerine verdiği erkle elma ile armudu toplamayarak bilimsel tarafsızlıklarını ispata çalışırlar.

Bizde “tarafsız kalalım” ve yok sayalım üniversiteleri ve üniversitelerimizin “bilim adamlarını”...

Örnek Üzerinden Tartışma

Bu bağlamda vereceğimiz örnek “*Lozan; Bir Antiemperyalizm Masalı Nasıl Yazıldı?*” başlıklı tez çalışmamın, verdiğim kurum tarafından reddedilişine yönelik kısa bir yazışmadan oluşuyor. Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü'nün Kamu Yönetimi Yüksek Lisans Programı'nın birinci bölümünü “başarı” ile tamamlayıp yukarda adını, sonda özetini verdiğim tezimin başvurusunun ardından geçen 13 aylık bir süre sonucunda reddedilmiştir. Oya Çitci teze kabul oyu vermiş, ancak tez Ömer Bozkurt'un ve adını “sol” sosuyla sunulan milliyetçi platformlarda görmeye alış-

tığımız Birgül Ayman-Güler'in karşı oylarıyla -bekleneceği gibi reddedilmiştir.

Tezi sunduğum gün reddedileceğini biliyordum; kaldı ki "diploma" gibi bir saplantımızın olmaması ve TODAİE kurumunu bir çalışma aracı olarak kullanmam bu reddedilişi bireysel olarak fazla anlamlı kılmamıştır. Ancak gerekçeler-raporlar ve yanıtlarım üniversite mentalitesi hakkında bir tartışma olarak da değerlendirilebileceği için bu denemede örnek olarak ele alınmıştır:

Reddediş Gerekçeleri-Raporları

Prof. Dr. Birgül A. GÜLER'in 4 Nisan 2003 tarihli red bildirimini:

1. Tez, altı ana bölüm ile 14 ek metninden oluşmuş, ana gövdesi 167, toplam 199 sayfa hacminde bir çalışmadır. Konu altı ana bölüm halinde incelenmiştir.

Biçimsel kurallar ve bölümlenme bakımından, çalışma tez yazım kurallarına uygundur. Akıcı ve anlaşılır bir dil kullanılmıştır.

2. Tez, Türk devletinin egemenlik, bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün uluslararası sistemce hukuksal olarak tanındığı Lozan Anlaşması'nı konu almaktadır.

3. Bununla birlikte, inceleme Lozan Anlaşması üzerine bir tarih çalışması değildir; birincil tarihsel kaynaklar kullanmamıştır. Yararlandığı görülen geniş kaynakça listesi, genel olarak Lozan üzerine ya da bu konuyu da içeren çalışmalardır. Asıl olarak bu kaynaklar üzerinden bir okuma yapılmış, tezin yöntemi bu kaynaklar / okuma tarzının kendisi olarak sunulmuştur. Yöntem ya da okuma tarzı, Lozan'ı konu alan yayınların çelişkileri üzerinde yoğunlaşma; elde edilen bilgileri "deşifreyon"la yeniden yorumlama olarak tanımlanmıştır. Aday, bu yolla, "tarihin bu alanındaki bilgi ve yorumlara katkı sağlayacak adımların atılması"ni mümkün görmektedir. (s. 7)

4. Böyle bir yöntemin alana ilişkin "bilgi"ye katkıda bulunması söz konusu edilemez; kuşkusuz yorumlara renk katabilir. Bu ne-

denle, açıklanan yöntem, akademik bilimsel bir çalışmadan çok, deneme niteliği taşıyan yazılara uygundur. Toplumbilimi alanında yapılan akademik çalışmalarda çalışmanın süreci ya da kendisi ideolojik olabilir; ancak bu durumda da sağlanması gereken en az akademik koşul, araştırma ve irdelemenin başkalarınca da sorgulanabilir niteliğe sahip olmasıdır. Oysa kullanılan yöntem, tezde yapılan açıklama ve ileri sürülen gerekçelerin, yalnızca, yazarın bir önceki yargısından türemesine neden olmakta; bu kendi içine kapanan kapalı devre anlatı, çalışmanın akademik niteliğini ortadan kaldırmaktadır.

5. Tez, adayın da belirttiği üzere, yeni sorular sormamakta, bu eski sorulara yeni açılımlar sunan yanıtlar getirmemektedir. Sorular da yanıtlar da, "resmî tarih ideolojisine karşı çıkan başka çalışmaların yinelenmesinden ibaret bulunmaktadır.

6. Madde 3'te belirtilen yöntemle yapılan okuma, "Lozan'ın emperyalizmle uyuşma ve kapitalizmle entegrasyon programı olduğu" savı üzerinden yapılmıştır. Bu sav, şu kabule dayandırılmıştır: Türkiye Cumhuriyeti bir ulusal kurtuluş savaşı sonunda kurulmamıştır; ulusal kurtuluş savaşı olarak nitelenen mücadele, Türk-Yunan 'savaşı' ile birkaç 'gerilla hareketi'nden ibarettir. Kuruluş bir "antiemperyalist mücadele sonunda değil, emperyalist pazarlıklar" sonucunda gerçekleşmiştir. Bu varsayım, adayın, kapitalizme karşı olmayan bir hareketin antiemperyalist olamayacağı inancından kaynaklanmaktadır.

7. Tez, 1922 yılı gibi, 1914-1918 emperyalist paylaşım savaşının ardından gelen, hem dünya hem Türkiye için kendine özgü boyutları olan bir dönemi, dönemin analizi içinde değil, 2000 yılından bakarak değerlendirmeye çalışmaktadır. Lozan'ın yer aldığı dönem, çalışmada karakterize edilmemiş; açıklanmamıştır. Bu nedenle geçen yüzyılın antiemperyalist mücadelelerinin yeni sömürgeciliğe değil, klasik sömürgecilik sistemine karşı verildiği göz ardı edilmiş; benzer biçimde, bu dönemde "yeni devlet" olma özelliğinin feodalizmin öncelikle politik ve ideolojik iktidarını ortadan kaldırmak ölçütünden doğduğu ihmal edilmiştir.

8. İhmal edilen, yalnızca olayın incelendiği döneme ilişkin temel tanımların tartışılması ve geliştirilmesi çabası değildir. Aday, tezin temel kavramı olan "antiemperyalizm" kavramını tanımsız bırakmıştır. Kavrama ilişkin olarak bir inanca sahip olduğu görülmektedir: Antiemperyalizmi, ancak "kapitalizme karşı olmakla" mümkün saymakta, tarihi bu tanıma göre yeniden kurmaktadır. Ne var ki, akademik bir çalışma, öncelikle düşüncenin üzerine kurulduğu temel tanımların kurulmasını, tanımlanmasını ve açıklanmasını gerektirir. Genel olarak ve 20. yüzyılın başlarında, antiemperyalizm nasıl tanımlanmalıdır? Yazar, getirdiği tanımı hangi temellere oturtmaktadır? Bu temel işlem yerine getirilmeksizin, bir tarihsel olgu yada süreci antiemperyalist ya da değil diye nitelendirmek açıklayıcı değildir.

9. Yazımda kullanılan ünlem ve tırnak "efektleri", çalışmanın savları mantıksal ya da olgusal araçlarla kanıtlama eksikliğinin ve yazının deneme niteliğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

10. Çalışma, en az akademik sorumluluğu yüklenmeyen yapıyla, günümüzde en temel tartışma kokularından biri olan "antiemperyalizm", "küresel emperyalizm", "egemenlik-bağımsızlık" tartışmalarına açılım getirme şansını, kurgusal taraflılık lehine yaptığı seçimle, kullanmaktan vazgeçmiştir.

Sonuç: Kullanılan yöntemin yapısı ve temel terimlerdeki tanımsızlık, çalışmaya bir deneme yazısı niteliği vermiş ve çalışmayı bir akademik tezde beklenen açıklık ve nesnellikten uzaklaştırmıştır. Bu nedenle çalışma tez olarak "kabule değer" görülmemiştir.

Prof. Dr. Ömer Bozkurt' un Red Bildirimi:

Ekler, bibliyografya ve özet dahil 199 sayfalık tez Cumhuriyet tarihi açısından önemli bir konuyu işlemektedir. Dili ve anlatımı, bazı dilbilgisi yanlışlarına ve bazı sorunlu bölümlere rağmen, genellikle düzgündür. Oldukça geniş bir kaynakçaya dayandırılmıştır.

Üzerinde pek fazla durulmayan, ya da sadece "bir yandan" bırakılan bazı noktalara değişik açıdan yaklaşmaktadır. Örneğin I. Dünya Savaşı'nda her iki tarafın da (demek ki Osmanlıların da) emperyalist amaçlar güttüğü; Osmanlı İmparatorluğu'nun bir grup emperyalist devletle -imparatorlukla- ittifak içinde olduğu vd. ama bunun çoğunlukla göz ardı edildiği doğru saptamalardır, (s. 11). Tezin konuya genel yaklaşımı, Kurtuluş Savaşı ve Lozan Antlaşması'nın yanlış bilindiği, yanlış yorumlara konu olduğu, ve bunların mitoslaştırıldığıdır. Aday, okurlarına bu konulardaki "gerçeği" açıklamayı, mitosları (yazar efsaneler diyor) ortadan kaldırmayı hedeflemektedir. Amacı ve iddiası budur.

Ancak bazı çıkarımları pek sağlam temellere dayalı gibi görünmemektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun emperyalistler safında yer aldığından, ya da Meclis Hükümeti'nin emperyalistlerle barış imzalamış olmasından çıkararak, üstü örtük olarak Ankara'nın da emperyalist olduğunu ifade etmek (s. 12 ve passim) yanlış bir metodolojik sekmedir. Savaşa giren ve emperyalist olarak nitelenebilecek olan Osmanlı İmparatorluğudur, İstanbul Hükümetidir. Ama Ankara önce Dersaadet'e karşı bir ayaklanmanın ürünüdür. Yani o emperyalist olduğu öne sürülen yönetime başkaldırıdır. Sonra barışı emperyalistlerle imzalamış olması onu emperyalist yapamaz. Barış tanım gereği savaşan taraflar arasında yapılır.

Aynı biçimde Mustafa Kemal'i "esas olarak İngiliz emperyalizminin aleti olduğu"nun (s. 24) Komintern belgeleri kanıt gösterilerek, orada böyle yorumlanıyor diyerek; ya da Atatürk'ün belli bağlamlarda ve konjonktüre göre İngiltere'ye olumlu bakışını gösteren bir iki alıntıyla, kesinleşmiş sayılması da pek sağlam bir muhakemenin işareti, yeterli bir kanıtlamanın çimeği sayılamaz. Bu mantık sürdürülürse, neredeyse Cumhuriyeti İngilizlerin kurduğunu sonucuna bile varılabilir.

Bu gibi "çarpıcı" ve genel iddialar bir yana bırakılırsa tezde şu özellikler, saptanmıştır:

1 -Lozan Antlaşması'nı konu alan bir çalışmada Lozan Konferansı'nın tutanaklarına tek bir atıf bile bulunmadığı gözlenmiş-

tir. Bunların tamamı bilindiği gibi otuz yıl kadar önce SBF, ardından da bir özel yayınevi tarafından yayınlanmıştır. Oysa böylesine temel bir belgenin göz ardı edilmemesi gerekirdi. Buna karşılık, birinci bölümün sonucunda (s. 24) bir gazeteci tarafından yazılan bir haber yorum (Ek 1), muhtemelen yazarın savunmak istediği teze uygun olduğu için, her şeyi apaçık ortaya seren bir belge olarak değerlendirilmektedir. Başka bir deyişle yazar, belgelerdeki verilere ulaşıp somut verilere dayanarak kendi yorumunu yapmak yerine, başkalarının yorumlarını yorumlayarak sonuçlar üretmektedir. Tarih yazımında öznelliği kuşku götürmez gazeteci kaynaklı haber-yorumlar yerine gerçek belgelerin kullanılması tercih edilmelidir.

2-Tezin ana fikirlerinden biri Kurtuluş Savaşı'nın ve Meclis Hükümeti'nin, antiemperyalist olmadığıdır. Bu zaman zaman vurgulanmaktadır. Ama hiçbir yerde antiemperyalist savaş ya da hükümetin nasıl olması gerektiği, ölçütlerinin ne olduğu açıklanmamaktadır. O zaman Kurtuluş Savaşı'nın ve Meclis Hükümeti'nin antiemperyalist olmadığı savını okuyucunun sadece kabul etmesi istenmiş olmaktadır.

3-Tezde kimi yerlerde önemli sonuçlar doğurabilecek ifade zafiyetleri vardır: örneğin s. 20 de, 1. paragraftaki düşüncenin ("düşünüyorum") yazara mı, alıntı yaptığı Yalçın Küçük'e mi ait olduğu anlaşılamamaktadır. Kaldı ki o paragrafın ne kadarının alıntı ne kadarının yazarın görüşü olduğu da belli değildir.

4-Tez yazım ve alıntı tekniği açısından bakılırsa, aynı paragrafın sonunda tek bir not vardır. İçinde tırnakla ayrılmış herhangi bir bölüm yoktur. Neyin, ne kadarının göndermede bulunulan yapıta ve yazara ait olduğu anlaşılmamaktadır.

5-Lozan bir "anlaşma" (accord ya da agreement) değil bir antlaşmadır (Traite ya da Treaty).

6-Bazı ifadelerin temellendirilmesi ve daha açıklık taşıması gerekirdi: Örneğin "katliamcılık üzerine gelişen milliyetçilik" ifadesi pek anlaşılamamaktadır. Ya da "Ermeni tehcirinin yaşandığı illerin bugün ırkçı-faşist örgütlenmenin en yoğun olduğu iller ol-

ması bir rastlantı mıdır?" yolundaki soru biçimindeki yargı, iller ve o illerdeki ölçülebilir siyasal oluşumlarla, ve bunun diğer illerle kıyaslanmasıyla kanıtlanmaya çalışmalıydı. Aksi halde rasgele söylenmiş sözler olmanın ötesine geçemez.

7-Mitosların ya da dinin temel kaynağını "sahip oldukları ilişkilerin gizlenmesini ya da örtülmesini sağlayacak argümanlar oluşturur" ifadesinin temellendirilmesi, örneğin bu alanda mitoslar için Lévi-Strauss'un, dinin kaynağı için de hiç olmazsa Durkheim ve Bergson'un düşüncelerinin de göz önüne alınması yerinde olurdu (Bu yapıtların hepsi Türkçeye çevrilmiştir.).

Tezde görülen bir başka zafiyet ise, "geçmişte olup bitenin sonradan öngörülmesi" şeklinde özetlenebilecek yaklaşımdır. (Örneğin "yirmi yıl sonrasına hazırlanan Almanya" s. 10) Kuşkusuz Almanya'da ve sadece orada değil bütün Batı Avrupa'da, ve sadece yüzyılın başında değil, çok daha eskilerde ırkçı görüşler varolmuştur. Ama Ermeni tehcirini Holocauste'la kıyaslamak, ve onun habercisi saymak için, bu tür görüşleri tarihin belli bir döneminde bir ülkede aldığı şeklin ve yönün nedeni olarak gösterirken, başka yerde neden aynı sonuçları doğurmadığını da açıklamak gerekir. Tarih, istenen olaylar cimbizla çekilerek yazılamaz. Yazılırsa gerçeğe daha yakın bilgiye değil inançların ya da kimi güncel tercihlerin meşrulaştırılması çabasını ön plâna çıkarır ki, bunlar da bilime yabancıdır.

Yukarda belirtilenler türünden, mitosları yıkmayı hedefleyen, ama ciddî bir mantık ve yöntem sınamasına direnemeyecek bu gibi "özgür ve özgün yorumların" dikkat çekici olduğu doğrudur. Ama TODAİE uzmanlık tezinde aranan özellikler başkadır.

Lozan ve Sèvres antlaşmalarını irdelemek ve mukayese etmek iddiasındaki bu çalışmanın, üstelik 70 kadar bibliyografik künye bulunan kaynakçasında, 1969-73 yılları arasında Seha Meray tarafından yayınlanan *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, 1977 yılında, Meray ve Osman Olcay tarafından yayınlanan ve Mondros Mütarekesi ve Sèvres Antlaşmasını içeren *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri* gibi temel kaynakların bulunmayışı çok önemli bir noksandır.

Aday tezini, belgelere dayanarak kanıtlamaya çalışmak yerine, belli ölçütlere göre seçildiği izlenimi veren yorumlara başvurmaktadır. Bu yorumları kesin doğrular olarak almak, şüphe duymamak da bilgi arayışında bir başka yetersizlik ifadesidir. Resmî tarih, resmî olmayan tarih ayrımı yapan yazarın, örneğin March Bloch, Fernand Braudel ve J.B. Duroselle gibi tarihçilerin tarih bilgisi üzerine yaptığı teorik çalışmalara, tarih yazımı, tarihte nesnellik, ve özellikle terim tartışmalarına da bakmış olması beklenirdi.

Sonuç: Tolga Ersoy'un "*Lozan; Bir Antiemperyalizm Masalı Nasıl Yaratıldı?*" başlıklı tezinin, yukarda açıklanan nedenlerle TODAİE uzmanlık tezi olarak kabul edilemeyeceği görüşüne varılmıştır.

Yanıt

Tez Kurulu Üyelerine;

Birgül Ayman-Güler'e ve Ömer Bozkurt'a;

"*Lozan; Bir Antiemperyalizm Masalı Nasıl Yazıldı?*" başlıklı tez çalışmamı TODAİE'nin yetkili birimlerine teslim etmemden tam 13 -on üç- ay sonra -"uzunca bir süre olduğunu" şeklindeki alt tezimi herhalde kabul edersiniz- tezin ikiye bir çoğunlukla reddedildiğini ve enstitü ile ilişigimin kesildiğini bildiren yazıyı aldım.

"13'ün uğursuzluğu mu" diye sordum kendi kendime; 13 ile ilgili çok sayıda inancın "büyüsüne" kaptırarak...

Birçok büyü unsurunda olduğu gibi...

Halbuki 13'ünde alabildiğine soyutlanmış bir fetiş unsuru olduğunu keşfedeli yıllar olmuştu.

Ve tüm fetişlerinde ideolojinin bir unsuru olduğunu; ve hatta aynı yolda yürüdüğüm bir bilim insanının aforizmasında olduğu gibi "fetişin ilkelin ideolojisi olduğunu"...

Birkaç gün sonra, Mayıs ayının mevsimine yakışmayan sıcaklıktaki günlerinden birinde "kişisel rapor" yazımlarını okuduğumda, on üç olgusunun açtığı kapıların da yardımıyla "kişisel bir gerçeğin" hiç de zorlanmadan ortaya çıktığını gördüm; sizlerin tezi

reddetmesinin gerçek nedeninin “ideolojik” olduğuydu bu yalın gerçek.

Ve hiç kuşku yok ki, YÖK eksenli akademik yapılanmamızın sizlere verdiği ve mevzuatlarla da sorgulanmasını olanaksız kıldığınız hakkı ya da daha doğru bir deyimle, erkinizi kullanmış oluyordunuz.

Bu erkin kökeninin de “bilim” unsurunun fetiş haline getirilmesinin ve bu bağlamda, erk tarafından bilim’in tanımlanmasının bulunduğu kabul edilmesi gerektiğini düşünüyorum.

Bu mektup raporlarınıza bir yanıttır.

Yanıtıma “ideolojik duruşu” somutlaştırarak başlamak istiyorum; birçok benzeri tartışmada kullanılabileceği gibi, ülkenin en önemli “şairlerinden” Ece Ayhan’dan bir alıntıyla: “Yeni-Eskicilerde dolaşırken ‘bütün Osmanlı (ve Ortadoğu) tarihçileri sarışındır” der idim. Karaşınlara inat!... Tarih denen meşe seli gibi kıpkızıl ırmakta iki kez yıkanılmaz ya; hadi biz hayâl ya da metafor dünyamızda, çevirelim, geri çevirim. Sözcelişi, İsmet İnönü, kapıkulluğundan vaz geçseydi ve bunun sonucu 13-14 yıl hapislerde yatabilir, ve Nazım Hikmet de cumhurbaşkanı olabilirdi.

Teşbihte hata olmazmış!

Bir anlamda takdim tehir. Masanın bir yanı ile öteki yanı sorunu, anlayacağınız!

Fark etmez”

(Esas Duruş Mülkün Temelidir)

Evet, sorun masanın ne tarafında oturduğumuzla ya da benim “karaşın” olmamla ilgili: “ideolojik”le kastedilen!

[Bir ara not olarak belirtmeliyim ki tezin reddedilişine “kırgınlık” değil bu satırların gerekçesi; sadece “yanıt yazma tadını alma” gereksinimi.]

Yanıtlım ikiye bölünmeden kesişen paragraflardan ibaret olacaktır; derli toplu olmasına azamî özen göstererek.

Emperyalistlerle imzalanan “barış” yeni emperyalist açılımla-

rı doğrudan ya da potansiyel olarak içeriyorsa ya da sonuçlarıyla emperyalizmin -şu ya da bu şeklinin- bölgede yeni hareket alanları kazanmasına doğrudan olanaklar sağlıyorsa bu emperyalizme biat anlamına gelir. Bu bağlamda “biat”ın tercümesi “emperyalist rol ve kazanımlara hazırım” şeklindedir. Unutulmamalıdır ki, “altemperyalizm” kavramı son on yıla ait değil, son yüz yıla ait bir kavramdır. Tıpkı gerekçesinde antiemperyalizmi tartışmamış olmamı dillendiren, çeşitli sunum ve “derslerinde” “Amerika’nın Orta Asya’daki rolünü Türkiye üslenmelidir” vurgusunu ısrarla yaptığına şahit olduğum Ayman-Güler’in emperyalizmin bir versiyonunu savunurken başvurduğu tüm ideolojik argümanlarda olduğu gibi. Kuşkusuz Ayman-Güler masanın karşısından benim antiemperyalizm derken neden bahsettiğimi çok iyi biliyor; ancak benim kavramı nasıl tanımladığımı bildiği halde kolayca kaçıyor ve giriş-gelişme-sonuç mentalitesindeki ilkel tez kalıplarına sadık kalmamamı bahane yaparak reddini gerekçelendirmeye çalışıyor.

Her iki tez kurulu üyesi de daha ilk paragrafta dile getirdiğim ve alıntılıdığım tarih yöntemini ve göndermemi görmezlikten gelmeyi tercih ediyor; bu Bernal’in “Kara Atena”yı yazarken geliştirdiği bir yöntemdir. Ve salt karşılaştırmalı resmî yazın tarihçesinin irdelenmesine dayanır hâl böyle iken kaynakça seçiminin ret sürecinde esaslı oluşturması yadırganacak bir tutumdur ve üyelerin sığındığının aksine bilimsel yaklaşıma ya da bilim ortamına uygun düşmez....

Diye düşünüyorum!

Örneğin; Lozan Tutanaklarını kullanmamışım -nereden biliyorsunuz?-, ya da karşı tarih çalışmalarına tartışmada yer vermişim, hatta ilginç bir kaynakça sorgusu olarak; Seha Meray’ın kitabını kullanmamışım -nereden biliyorsunuz?-.

Maaşlı tarihçilere karşı duruşumu daha ilk satırda söylüyorum.

Yöntemimi ilk paragrafımda dillendiriyorum. Dolayısıyla reddedilmesi gereken bu ilk paragraf olmalı. Lozan tutanaklarını da okudum, Meray’ı da. Ve unuttuğum-unuttuğunuz diğer maaşlı ta-

rihçileri de. Bilsel'in yazımından hiç mi hiç farklı değillerdi. Bu nedenle bu "masalın nasıl yazıldığını" bir masal üslubuyla yazarken onları kaynakçaya almaya gerek duymadım. Tıpkı kütüphanenizde yer işgal eden ve onay verdiğiniz birçok tezde olduğu gibi sadece kaynakçayı şişirmek için yazsaydım benzer gerekçeniz olacak mıydı? [İşte bir fetiş örneği daha... işte fetişizmin bir örneği daha: Kaba biçimcilik...!]

Gerçekten merak ediyorum?

İlk paragraftan başlamayan bir ret gerekçesini de anlamlandırırken zorlanıldığını hissediyorum.

Ve bir okuma eksikliğinden kuşkulaniyorum.

"Cumhuriyeti İngilizlerin kurdurduğu sonucuna" varılabilecek olmasını bu zorlanmanın bir sonucu olarak görüyorum. Yazımın hiç bir yerinde böyle bir ön tez yok.

Arıyorum.

Ve Bozkurt'un bu yaklaşımının yeni bir çalışma için kapı açabileceğini düşünüyorum!

Okuma eksikliği ile maksatlı okumayı yan yana-aynı ekseninde değerlendirmek zorundayım. Masanın karşı tarafında oturanlardansınız ya!...

Bozkurt bir paragrafa yoğunlaşmış ve son derece teknik bir durum için -hata değil!- red gerekçesine iki madde daha eklemekte sakınca görmemiş. "Düşünüyorum" ifadesi Yalçın Küçük'e ait olsaydı kuşkusuz italik yer alırdı.

İfade-yaklaşım bana aittir.

Ancak ondan sonra gelen cümledeki saptama ona aittir ve katıldığım bir saptamadır.

Maksatlı okuma saptamamı da tez kurulu üyeleri için tekrar dile getirme zorunluluğunu duyuyorum.

Bir tez yazımındaki ya da benzeri bir çalışmadaki her vargı, yorum ve öznel-nesnel saptama aynı zamanda ana gövdeyi destekleyen bir öge olarak değerlendirilebilir. Bunların önemli bir kısmı genel kabullerin ifadesidir ve bu şekliyle bir tez, alt tez ya da te-

ori değil gerçeğin ta kendisi, gerçeğin dillendirilmesidir.

Bozkurt'un gerekçesinden yola çıkararak; Ermeni tehcirinin yoğun olarak yaşandığı illerin ırkçı faşist - islâmcı faşist yapılanmaların-kurumsallaşmaların en yoğun olduğu iller olması... Bozkurt ölçülebilir açıklamalar istiyor. Ben ona bir gerçeği anımsatıyorum: Son otuz yıllık seçim sonuçlarına baksın. Bu "gerçek". Her gerçek olanı kanıtlamak için istendiği gibi uzun açıklamaları-bilgileri verecek olsaydım on sene sonra tezi ancak tamamlamış olurum ve zaten tez on birinci sene birinci ayında reddedilirdi!

Tabii ki, asıl gerekçenin bu olmadığını hepimiz biliyoruz değil mi?

Gerekçelerden anladığım kadarıyla kurul üyeleri başlıkta yer alan "Lozan", "masal", "antiemperyalizm", "yöntem[= "nasıl yazıldı"]" gibi tanımlamalarımı tek tek ele alıp açmamı bekliyorlar. Öyle alışıldığı sonucuna ulaşıyorum. Ancak alışmak mı istemeyi getiriyor, istemek hakkı alışkanlığı mı körüklüyor?...

Ben bu sorunun yanıtını biliyorum.

Ve bu kısır döngüyü bilim yuvası olduğu iddiasındaki mekânlara yakıştıramıyorum.

Tezimde "öyle" yapmadığımı, istediğiniz gibi yapmadığımı kabul ediyorum.

Bu alışkanlığın sonucu olsa gerek...

Güler, emperyalizm, küresel emperyalizm gibi kavram kargaşasını ön plana çıkararak masanın ne tarafında olduğumu anımsayıp taraflılıkla suçlarken kavramları kendi sağcı ideolojik yapısına uygun şekilde tanımlamamamı gerekçe yaparken, Bozkurt, klasik eğitimci vurgusunu ihmal etmiyor; örneğin mitosunu anlatırken Levi-Strauss okumalıymışım ya da tarih yöntemi için Bloch ya da Braudel'i...

Tıp doktoruyum, koruyucu hekimlik alanında çalışırken pratiğime katkısı olacağını düşündüğüm için bir antropoloji doktorası aldım; ne var ki, hayâl kırıklığı: Tıpkı birçok karşılaşmada olduğu gibi birçok antropoloji "hocasından" daha işin başında iken çok daha bilgili olduğumu gördüm.

Ve bir süredir “amatör olarak” tarih okuyorum.

Bozkurt’un söz ettiği ve etmediği birçok yazarı gerek kendi dillerinden gerekse çeviri yanlışlarını karşılaştırmalı inceleyerek Türkçelerinden okudum. Tıp antropolojisi-tarihi, siyaset antropolojisi ve tarih üzerine birçok yayımlanmış çalışmam da mevcut (Öykü kitaplarımı geçiyorum).

Çalışmalarım, okumalarımın içselleştirilmesini içerir, ancak hiçbirinde beklendiği gibi “şunu okudum bunu okudum” ya da “şu böyle demiş ve bu böyle demiş” gibi yaklaşımlar ya da “aaa bakın şu ne diyor, şunun da söyledikleriyle tezim ne güzel destekleniyor, bigüzel açıklanıyor” gibi ortaöğrenim sıralarına bile yakışmayan ifadeler içermiyor.

Üniversitelerin-akademilerin ilkokul mentalitesinden kurtulması gerekiyor.

Ancak...

Ancak YÖK ile var olunan, akademist elitizm erki ile kimlik bulunulmasına çalışılan bir ortamda bu “iyi dileğimin” gerçekleşmesi olanaklı mı? Akademilerimizin, üniversitelerimizin ve burarlarda “bilim yapan” “hocalarımız”ın varlığının yegane koşulu bu mentalitenin sürdürülmesine bağlıdır.

Bilimsel nesnelliğin kendisi taraftır. Bu bağlamda “tarafsızlık”, egemenlerin yasakladığını bırakın savunmayı tartışmayı dahi düşünmemenin-düşünememenin-düşündürmemenin “bilimsellik” yaftası altında bir baskı aracı olmasının ötesinde ne gibi bir anlam taşır?

Tarafsızlık sorununu aşmak gerekiyor.

Aşmanız gerekiyor, çünkü “taraf olma durumunu” bir yöntem sorununa indirgemiş durumdasınız.

Sizin raporlarınıza yanıtım: “Evet tarafım” şeklinde olacaktır.

Reddediş gerekçelerinde uzun uzadıya yer bulan “yöntem sorununun” ideolojik olduğunu sanırım siz de kabul edeceksiniz. Dikkat edilirse gerekçelerde tezin içeriğine kısa-orta-uzun vadede Lozan eksenli olarak varılan sonuçlara ait hiç bir tartışma nere-

deyse yok. Oysa tüm vurgum Lozan'ın bu bağlamda tartışılmasına yönelik.

Yok...

Neden diye sorma hakkım ancak erkinizi kullanarak reddedinizden sonra olabiliyor. TODAİE'nin primitif tez mevzuatı bile sözlü savunuyu olanaksız kılmıyor. Çalışmamın okunduğu birçok kurum tartışma toplantısı düzenlerken sizlerin mevzuatın diğer tarafını kullanıyor olmanız “bilimsel ortamınızın işleyişi” hakkında beni derin bir karamsarlığa sürüklüyor.

Karamsarlığı hak ediyor!

Yanıtımı ilerletmeden Bozkurt'un gerekçeleri için kısa bir not daha düşülmesi gerekli: “Anlaşma” kelimesinin kimi zamanlarda “antlaşma” yerine kullanılmasının tezimin temel üslup özellikleri dikkate alındığında bir eğretileme/metafor olduğu görülecektir. Görülmelidir (Anlaşma: çok taraflı düşünce ve amaç birliği.). İşte hızlı ya da maksatlı okumanın -okuyamamanın- bir sonucu daha.

[Ara not: Resmî-maaşlı tarihçilerimizden demokrat ya da özgür düşünceli olduğunu savunanların dahi kimi “kırılma” noktaları olduğu görülecektir.

Bir tür turnusol işlevi görür, bugünü değerlendirirken geçmişteki olaylar...

Ermeni “sorunu” da bunlardan biri, belki de en demonstratif olanlarından!

Kuşkusuz bu, “sorunun” niteliği ile doğrudan ilgili. 1915'in, devletin örgütlenmesinin ya da kurumsallaşmasının ya da “merkez-i umumi”nin deşifreyonunu sağlayan bir dönem olduğunu düşünürüm.

İşte “yasakların” nedenlerinden biri bu.

Yasağı savunmanın “bilim adamlarına” düşmesi ise bu toprakların talihsizliği. 2003 yılında genç bir öğretmenin konuyla ilgili bir soru sorduğu için üç yıl hapisle yargılanmasının sorumlularından birinin de maaşlı tarihçilerimiz olduğunu düşünürüm.

Düşünceye getirilen fiilî ve hukukî yasaklar nedeniyle -bu sü-

reçlerin anlı şanlı hocalarımız tarafından nasılda desteklendiğini hatırlıyoruz değil mi?- tarihin, özellikle de resmî ideolojinin ayrılmaz parçası olan “bazı tarihlerin” her platformda tartışılmaması sizler için neden bir sorun oluşturmamaktadır?

Ya da böyle bir tartışmada sizin yasal güvenliğinizin olup ta benim-karaşınların yasal güvenliğinin olmaması, bu bağlamda düşünce özgürlüğü olgusunun sürekli tartışılıyor olması bir “bilim adamı” olarak sizleri rahatsız etmeyecek midir?

[Rahatsız olmayacağınızı düşünüyorum.]

Görüyorsunuz ki, hâlâ tezin “esas” ile ilgili doğrudan bir tartışma yok, çünkü gerekçeleriniz böyle bir tartışmadan özenle kaçınmakta.

[Çünkü tarafsız mısınız!?!]

Bugünkü bağımlılığın Lozan’da imzalanan bağımlılıktan ne farkı var, IMF borçları ile Osmanlı’ının borçlarının ödenmesi arasında ne fark var?

Aslında doğru soru “ne gibi bir ilişki var” şeklinde olmalı değil mi?

Lozan’ın ertesinde ya da 1930’daki yoksulluk ve sefaletin göreceli değerlendirilmesinde, onun 2003’dekinden hiç bir farkının olmamasını nasıl açıklayabiliyorsunuz?

Halkın yüzde kırkı Lozan imzalandığı gün ya da Lozan’ın onuncu yıldönümünde geceyi aç geçiriyordu. Bugün de bu oranın aynı olması size neyi ifade ediyor.

Alanımdan; sağlıktan örnekleyim; sağlıkta yirmi-otuz yıl önce bağımsızlıklarına kavuşmuş birçok ülkeden kat be kat gerideyiz.

O halde Lozan ne tür bir bağımsızlığı ne tür bir egemenliği tanımlamakta.

20-30’lu yıllarda Ortadoğu’da İngiliz emperyalizmine onay vermekle 2000’li yıllarda ABD emperyalizmine onay vermek arasında ne gibi bir fark/benzerlik vardır ya da bu, ne tür bir antiemperyalizmdir?

Ya da 20-30'lu yılların millileştirilmesiyle 90'lı yılların devam eden özelleştirilmesi arasında ne fark vardır? Akla gelen ilk benzerliği söyleyeyim: İkisinin de bedelini yalnızca emekçi-ezilen halk ödemiştir-ödetilmiştir.

Evet; temel yaklaşımında ısrarlıyım. Kapitalizmle bir arada antiemperyalizm olmaz. Lozan nasıl ki, kapitalizmle bir entegrasyon programı ve emperyalizmin düzeninde yer sahibi olabilmenin küçük bir ifadesi ise bugünkü IMF-AB-ABD anlaşmaları da aynıdır.

Fark aramak ve fark yaratmaya çalışmak bilinç bulandırmaktan başka bir işe yaramaz ki; YÖK ile üniversitelerimizin geldiği bu zavallı noktada anlı-şanlı hocalarının başlıca işlevinin ideolojinin kendini yeniden üretmesi ve egemenlik ilişkilerini meşrulaştırma sürecinde bilinç bulanıklığı yaratmak olduğunu, desenformasyon ve falsifikasyon olduğunu düşündüğümü belirtmeliyim.

Maaşın ve liyâkatların hak edilmesi için bir şeyler yapılmalı, radyasyonlu çay içmek ya da açlığın ve zulmün hüküm sürdüğü günlerde televizyon-basın karşısında mercimek yemeye katlanmak gibi! Ve diğerleri gibi...

Ve diğer “hocalar” gibi.

Şimdi o güne bu günden bakalım!

Sorun devamlılığı kabul etmekte; İŞİMİZE GELDİĞİNDE ÖNCESİNİ, İŞİMİZE GELDİĞİNDE İSE SONRASINI YOK SAYMA HAKKINA SAHİP OLMADIĞIMIZI-OLMADIĞINIZI DÜŞÜNÜYORUM:

Tez kurulunun raporlarında yer kaplayan “o günü bugünden bakarak değerlendirme” tanımlamasıyla yapılan olumsuz bağlamdaki yaklaşımların ise, tıpkı “masalda” olduğu gibi, “masal okumak” şeklinde değerlendiriyorum [masal okumak=maval] Bu bir kaçıştır; bu, bugünkü bağımlılığı, nedensellik koşullarını göz önüne alarak ve “tarih okuyarak” yapılacak bilimsel eksenli tartışmalardan kaçmaktan ve “resmiyetin” güvenli, esirgeyen ve bağışlayan/koruyan ve kollayan kollarına sığınmaktan ibaret bir kaçıştır.

Tezin reddediliş gerekçelerini almak üzere “enstitüye” gittiğimde ilginç diyalogların tarafıydım; birisi “bunca yıldan bu yana ilk defa bir tezin reddedildiğini gördüğünü” söylüyor, nedenini bana soruyordu. Diğeri ise “ilk defa bu kadar uzun bir gerekçeyle karşılaştığını” söylüyor ve “şaşırdığını” ekliyordu.

İlkleri bir araya getirince sizinde bu kadar uzun bir yanıtla ilk defa ve hatta bir yanıtla ilk defa karşılaştığınızı düşünüyorum. Ve hatta ilk defa bir tezle karşılaştığınızı düşünüyorum.

Yanılıyor olabilirim.

Çalışmalarınızda başarılar dilerim.

*SORUN *Polemik* Dergisi'nin 8. sayısında yayımlanan yazı esas alınarak yazılmıştır.

1-Ritüeller kurgusu ya da toplamı sayabileceğimiz kut törenler, efsanenin -ideolojinin- yeniden üretilmesine önemli katkılar sunan kültürel öğelerdir. Özellikle hedef, ‘sıradanlaştırılmış’ ya da sindirilmiş topluluklar ya da toplumlar olduğunda ideolojinin yeniden üretimine yapılan katkı, hem nicelik hem de nitelik olarak daha da artacaktır. Bu ‘hâldeki’ toplum ya da topluluklar için ister bilinmeyen bir tarihten akıp gelsin, isterse bilinen bir tarihin ardından kutlamalarla periyodik olarak yeniden yaratılsın, efsaneleri nedensellik ilişkileri içinde sorgulamak diye bir sorun olmadığı ya da bu durum bir sorun oluşturmadığı için resmî ideolojinin (efsanenin) içselleştirilmesi daha da derinleşir. Kut törenler böylece o toplumun ya da topluluğun resmî ideolojisinin-tarihinin en önemli ideolojik argümanlarının tekrarlanan -ve gerekiyorsa eğer yenileştirilmesinin -geliştirilmesinin- birer aracı olurlar. Bu öylesine bir araçtır ki, egemenler tarafından belirlenen yaşantı kalıplarının-davranışların meşruluğunu da sağlayan özellikleri içerir. Sanılanın ötesinde güçlüdür, hatta başlı başına bir güç ögesidir.

2-“Tüm ölü kuşaklar yapısal olarak ‘yaşayanların beynini bir karasaban gibi kuşatana dek’ bu çatışmalar bitmek bilmez”(Sahlins).

3-Ve eğer gerekiyorsa efsane zor kullanılarak yaratılır; 12 Eylül sonrası günleri-yılları anımsayın. Eylül faşizminin lideri, sık sık ‘Anadolu Gezisine’ çıkıp tarihten kopup gelmiş gibi duran,

üzerinde çalışılmış-yapay pozlarıyla çeşitli kurtuluş ve kuruluş törenlerini tekrarlamaktan geri kalmazdı. 'Düşmandan' kurtuluş ve bölgenin ziyareti bir ilimizde 'en az' iki kut törenin çağdaş kutlamasına aracılık eden gerekçelerdi. Bayramlarla birlikte her ilde yıl boyunca en az sekiz-on kez tören yapıldığına ve hatta yüzyıllardır 'düşman' eli değmemiş beldelerde 'kurtuluş' törenleri yapıldığına şahit olmadık mı? (Bizans'tan ya da Moğol istilasından olsa gerek!) Evet zor günlerdi; faşist cunta gözetiminde ideolojinin kendisini yeniden üretmesi ve gerektiği ölçüde reforme etmesi için ideal araçlardan biri olarak görülüyordu törenler. Totalitarizm üslup değiştirdiğinde -egemenler için zor günler geride kaldığı için- törenler daha kalifiye bir biçime dönüştü. Resmî tarihin olmazsa olmaz anmalarıydı günümüze kalan.

4-Lozan nedir? Lozan; Birinci Emperyalist Paylaşım Savaşı - Dünya Savaşı?- sonucunda kurulmaya çalışılan 'yeni dünya düzeninde' Ortadoğu'nun 'ne olacağı' sorusuna verilen yanıtlardan birisidir ve bu anlamda emperyalist bir sözleşmenin ifadesinden başka bir şey değildir. Lozan, Türkiye için nedir? Lozan; kurulmaya çalışılan 'yeni dünya düzeninde' Türkiye'nin de rol kapma isteğinden başka bir şey değildir, Türkiye'nin kapitalist-emperyalist dünyada var olma isteğinin, bu 'dünyaya' sözleşmeler yoluyla biat etmesinin onanmasından başka bir şey değildir ve bu anlamda kesinlikle antiemperyalist değildir.

Lozan'da Türkiye, 'eskiden' kalan birçok yükümlülüklerini kabul etmiş, eski devletin emperyalist yağmacılara olan borçlarını, emperyalizm tarafından onanmak amacıyla üstlenmiştir. Ortadoğu'da bugünküne benzer bir şekilde, İngiliz emperyalizminin rolünün onaylanması ve bu rolün meşrulaştırılmasının adıdır Lozan. Resmî ideolojinin en önemli argümanlarından olan 'misak-ı millî', efsaneyi yazarlar tarafından çiğnenerek -gerekli görüldüğünde günün koşullarına uygun yenileme!- Musul'la simgeleşen Ortadoğu petrollerinin emperyalist yayılmacılığa küçük bir eder karşılığı satılmasının adıdır.

Lozan, yeni devletin, kapitalist ilişkileri ve bu ilişkilerin sonucunda zorunlu olarak gelişecek ‘yeni’ bağımlılığın kabullenilmesinin ve bu kabulün de batılı kapitalist devletler tarafından onanmasını gösteren bir sözleşmenin adıdır; açık bir biat talebi ve bu talebin arkasından dünyanın yeni efendilerinin bu talebi kabulünün adıdır Lozan. Lozan, aynı zamanda kapitalizme karşı olmadan antiemperyalist olunamayacağına en net tarihî örneklerinden birisidir.

5-Yazılı ve görüntülü basın araçlarından Lozan’ın sekseninci yıl kutlamalarını izliyorum ve bu görüntüler aracılığıyla gelecek yüzyıllarda antropolojik bir olgu olarak değerlendirileceğini düşündüğüm birçok kut törensel olguyu ve ritüel örneğini topluyorum. Ama en şaşırtıcı görüntüyü -ve ironiyi- sermayenin “the” önkli bir sarayından; ‘The’ Marmara Oteli Balo Salonundan’ yakalıyorum. Bir tür işgali tanımlayan otel adı Lozan’a denk düşüyor! İçerde, aralarında Türk nasyonal sosyalizminin birkaç temsilcisinin de bulunduğu “mümtaz” bir kalabalık bağımsızlık ve egemenlik söylevi çekiyor. Diğer tarafta resmî ideolojinin kalesine dönüşmüş bir lise salonunda, çoğunluğunun ne konuşulduğunu dahi anlayamayacak kadar sığlaşmış kalabalıklar Denktaş’ın ırkçı nitelmelemlerle dolu söylevini ayakta alkışlıyor.

Bu şartlar altında yazılı basına dönmek ruh sağlığı açısından daha yararlı gözüküyor. Ve işte Lozan’ın sekseninci yılından ‘sattırbaşları’: “Ulusal sol” aracılığı ile gerçeğine ya da öz benliğine -otuzlu yıllardaki nazi hayranlığına- dönen Cumhuriyet gazetesi ve yazarları-yazanları kut törenin başlıca aktörleri... Yazılar -tıpkı bir ritüelin gereklerini yerine getirir gibi- alt başlıklarına göre paylaşılmış. Bu açıdan gazetenin birkaç günlük sayısı bir bütün oluşturuyor.

6-‘Bir kısım yazara’ düşen görev Lozan efsanesini yeniden diriltmek üzere bildik tarihi bildik öyküleriyle yeniden anlatmak. Anlaşılan o ki, toplumun-topluluğun ‘masalı’ unutmış olacağı düşünülüyor. Anımsatma işlevi, bir kut törenin temel fonksiyonunun yerine getirilmesi eylemiyle örtüşüyor. Ve bu anımsatmalarla töre-

nin temel çerçevesi çiziliyor; Lozan'da ne tür bir sözleşme imzalandığının değil de, Lozan günlerinde neler olup bittiğinin anlatılması, tarihin tekrar tekrar yazılmasının biricik dayanak noktası oluşturmaktadır. Velidedeoğlu ailesinden olduğunu düşündüğüm bir yazar yarım sayfalık yazısında böylesine bir 'tarih bilimi ekolünden' örnekler verirken 'İsmet Paşa'nın dediği oldu' diyerek sözlerini sonlandırıyor. Ne var ki, bu son söz Lozan'da ne olup bittiğini açıklayabilirken, Lozan'ın ne tür bir emperyalist bağlaşıklık oluşturduğunu açıklamakta yeterli olmuyor. Özden'in aynı gazetede yer alan yazısı da Velidedeoğlu'nun öyküsünün tarihi arka planını doldurma çabası içinde gözükürken, Toktamış Ateş'in Lozan'a ayırdığı sütunu ise bu genel kavrayışın içinin doldurulması işlevini üstleniyor; 'kim kime ne dedi': Masalın diyalog bölümlerindeki eksikliğin doldurulması...

7- Andığımız-anacağımız ve anmadığımız yazarlar Lozan'ı hangi perspektifle ele alıyor ve bu perspektiflerinde 'bugünün' yeri nedir? Bu sorunun bizce yanıtı ancak bugünü 25 Temmuz 1923'le karşılaştırarak verilebilir, öncesiyle hele ki ölü doğmuş bir emperyalist plan olan Sevr ile karşılaştırılarak yada aradaki seksen yılı yok sayıp bugün ile karşılaştırarak değil...

Bugünkü bağımlılığın Lozan'da imzalanan bağımlılıktan ne farkı var? IMF borçları ile Osmanlı'nın borçlarının ödenmesi arasında ne fark var? Aslında doğru soru "ne gibi bir ilişki var" şeklinde olmalı değil mi? On yıl devam ettirilen kapitülasyon hukuku ile tahkim hukuku arasında ne fark var? Lozan'ın ertesinde ya da 1930'daki yoksulluk ve sefaletin göreceli değerlendirilmesinde, onun 2003'deki yoksulluğumuzdan hiç bir farkının olmamasını nasıl açıklayabilir? Halkın yüzde kırkı Lozan imzalandığı gün ya da Lozan'ın onuncu yıldönümünde geceyi aç geçiriyordu. Bugünde bu oranın aynı olması size neyi ifade ediyor. O halde Lozan ne tür bir bağımsızlığı ne tür bir egemenliği tanımlamakta. 20-30'lu yıllarda Ortadoğu'da İngiliz emperyalizmine onay vermekle 2000'li yıllarda ABD emperyalizmine onay vermek arasında ne gibi bir fark/benzerlik vardır ya da bu, ne tür bir antiemperyalizmdir? Ya da 20-30'lu yılların millileştirmesiyle 90'lı yılların devam

eden özelleştirmesi arasında ne fark vardır; akla gelen ilk benzerliği söyleyeyim: İkisinin de bedelini yalnızca emekçi-ezilen halk ödemiştir-ödetilmiştir.

Evet; temel yaklaşımında ısrarlıyım. Kapitalizmle bir arada antiemperyalizm olmaz. Lozan nasıl ki, kapitalizmle bir entegrasyon programı ve emperyalizmin düzeninde yer sahibi olabilmenin küçük bir ifadesi ise, bugünkü IMF-AB-ABD anlaşmaları da aynıdır.

8-Sorun devamlılığı kabul etmekte; işimize gelindiğinde öncesini işimize gelindiğinde sonrasını yok sayma hakkına sahip olmadığımızı-olunmaması gerektiğini düşünüyorum. Oysa bu ‘yöntem’ mitin yeniden üretilmesi için resmî tarihçilerin başvurduğu yegâne yol. Hiç kuşku yok ki, bilim değil! Ne var ki, ideolojinin yeniden üretilmesi için her zaman-çoğu zaman bilime gereksinim duyulmuyor. Bir diğer emperyalist sözleşme olan “Sevr” ile karşılaştırma, dönemin koşullarına uygun olarak başlıca yaklaşım tarzını oluşturuyor. Sevr ile Lozan arasındaki farklılıkların betimlenmesi Lozan övgüsünün en büyük dayanağını oluşturuyor. Nutuk tarihçiliğinin de bir örneği olarak ele alınabilececek bu ‘karşılaştırma’ yöntemi, Lozan’ı sonrasıyla açıklamaktan kaçmayı kolaylaştırıyor. Sonrasıyla açıklanmayan bir Lozan, tarihi bir desenformasyondan başka bir şey ifade etmiyor. Bu bağlamda ‘diğer’ yazarlarımızı anmadan geçmek onlara haksızlık olacaktır: M.Soyсал, Lozan’ı Sevr ile Musul ve Kürt olgusu üzerinden karşılaştırıyor ama nedense Musul’un İngiliz emperyalizminin egemenliğine kayıtsız şartsız devredilişine ait hiç bir satıra rastlamıyor. Aynı şekilde, zamanındaki tercihlerin bugünkü -zorunlu- tercihlerin kökenini oluşturduğuna dair bir tartışmaya da -doğal olarak- yer verilmiyor. Yan yana gelmesi hiç bir koşulda olanaklı olmayan ve bu haliyle ancak bir maske işlevi gören “ulusal sol” bir partinin, BCP genel başkanı olarak ‘the’ imzalı bir otelin balo salonunda yaptığı konuşmada aynı eksende bir görevi yerine getirmekten başka yeni bir içeriğe sahip değil. A. Sirmen’de aynı öykülemeyi başka sözcüklerle yapmayı tercih edenlerden.

Ulusalıcı sol -nasyonal sosyalist!?!- kimi yazarlarımızın 'Lozan sonrası' dendiğinde akıllarına gelen ise Süleymaniye'de Türk askerlerinin kafalarına ABD güçlerince çuval geçirilmesi! Kuşkusuz bu utanç verici olayın nedeni olan 'kayıtsız şartsız bağımlılığın' birden bire gökten düşme olasılığı yok! Ancak yazarlarımız on yıllar boyunca gelişip bu noktaya gelen bağımlılık ilişkilerini Lozan eksenli 'değerlendirmek yerine on yılları yok sayıp atlayarak Lozan'ı güncel siyasî bir unsura indirgemeyi tercih ediyorlar. Sorun bu çuvalın-çuvalların kafalara ne zaman geçirildiği... Çıkar-mak kuşkusuz yalnızca bizlerin becerebileceği bir iş...

Ş.S.Gürel, masalın 'yedi düvel' versiyonunu pişirip okurun önüne koyarken, ABD'den ithal edilen bir Dünya Bankası görevlisi ile aynı hükümette görev yaptığını, tahkim yasasını-tütün yasasını ve daha nice ABD patentli yasaları çıkararak hükümetin elemanı olduğunu, üyesi olduğu ulusalcı hükümetinin emeğe ve insanlığa yaptığı onaylı saldırıları unutmuş gözüküyor ya da unutturmaya çalışıyor. Kut törenin hakkıyla yapılması 'unutma' olgusunu zorunlu kılıyor. H. Bila ise benzer nitelikteki yazısını 'Lozan'da nereye' diye sorarak bitiriyor. Oysa bu sorunun yanıtı Lozan'da gizli. Lozan'dan çıkılan yolun nereye ulaşacağı doğru bir Lozan okumasıyla seksen yıl öncesinde görülebiliyor. H.Çetinkaya'nın karşılaştırması ise bir ders niteliğinde: 'İnönü, Nur ve Saka 24 Temmuz 1923'te Lozan Üniversitesi'nin merdivenlerinden çıkarken giyim ve kuşamlarıyla insana güven veriyor... Lozan'dan seksen yıl sonra Süleymaniye'de Türk askerinin başına çuval geçirilirken siyasiler bunu içine sindirebiliyor...' Bize ise paragrafın sonuna ünlem ve soru işareti koymak düşüyor.!? Ve bir sorunun tekrar sorulmasını zorunlu kılıyor; çuval ne zaman geçirildi?

9-"Dünyaları ancak ölümsüzlerin, başlangıç zamanında yaptıklarının yinelenmesi, yaratılış mitinin yeniden yapılanmasıyla yenilenebilmektedir."(Eliade)

10-Mitin yeniden yapılandırılarak yenilenmesi, kökene dönüş inancının sahip olduğu potansiyel gücü toplum üzerinde denetim erkine dönüştürür. İdeolojinin buradaki bir işlevi de var olanın

güçlendirilmesinden çok, öze dönüşle iyinin-doğrunun yeniden yaratılabileceği umudunu kitlelere aşılacaktır. Umut, tarihin bozundurularak sunulması sayesinde yaratılmaktadır ve 'iyiye-doğruya-öze' olarak simgelenen her geriye dönüş bir dizi ritüeli içerse de mutlaka ciddî bir ideolojik müdahale ile mümkün olabilmektedir. Ve bu süreci resmeden unsurların tümü, var olan 'bilginin' dışlanarak ya da yok sayılarak 'ilk bilginin' yeniden keşfedilmesine aracılık etmek üzere koşullanmışlardır ve burada 'ilk bilgi' ile kastettiğimiz resmî ideoloji ya da mitsel paradigmalardır. Paradigma şekil ile desteklenen bir kurgudur ve bu kurgu bir tür bağımlılık ilişkisini de tanımlamaktadır. Toplumsal ölçekte böylesine bir bağımlılık zaten oldukça güçlü bir şekilde yaratılmış mitin, bağımlılığın her anımsatılışında daha da güçlenmesine yol açar. Biçimlendirilmiş müdahaleli duyguların aklın ötesine geçmesiyle tamamlanan ve her tamamlanış anında yeniden üreilmeye gereksinim duyulan bir süreçler dizisidir söz konusu olan.

25 Temmuz 2003

EK-1

Al-Palieux

TÜRKİYE ÜZERİNDE EMPERYALİST PAZARLIK

- 22 KASIM 1922*

Yabancı sermaye daha emperyalist savaş başlamadan önce, kollarını Osmanlı İmparatorluğunun içlerine kadar uzattı. 1903 yılına kadar Türkiye yalnızca İngiltere ve Fransa'nın himayesi altındaydı. Ama Türkiye'de barış içinde yaşayan İngiliz ve Fransız hisselerinin içine Alman sermayesinin Bağdat yoluyla çomak sokmasından sonra mali sermayenin rekabeti alevlendi. II. Williem koruyucu unvanını rakiplerinin elinden oldukça başarılı bir biçimde koparıp aldı. Türkiye'nin 1903-1914 yılları arasında yaptığı 12 dış borçlanmadan en büyüğü Almanya ile dir.

Aşağıdaki cetvel Alman sermayesinin Türkiye'ye yatırılan İngiliz sermayesini ne büyük bir hızla aştığını ve bu sermayenin, halifelik ülkesinde yayılmış Fransız sermayesini nasıl adım adım geriletmeye başladığını gösteriyor. Tüm Türk işletmelerinde;

Fransa.....902893000 Frank %53.55

İngiltere.....230458000 Frank %13.66

Almanya.....552653000 Frank %33.77 yatırım yaptılar.

Alman sermayesi on bir yıl içinde bankalar ve demiryolları gibi bazı önemli 'kumanda mevkilerini' ele geçirmesini bildi. Savaş arifesinde Fransa, İngiltere ve Almanya'nın 'etki ve denetim' altında bulunan demiryolu uzunluğu şöyleydi:

Fransa.....2077 km (550238000 Frank)

Britanya.....610 km (114693000 Frank)

Almanya.....2565 km (466078000 Frank)

1863 yılında kurulan Osmanlı Bankası, savaşa kadar geçen yıllar boyunca Türkiye'de çalışır durumda olan tek mali kuruluştur.

Bu banka, tüm ülke yüzeyine yayılmış şubeleri sayesinde Fransız-İngiliz etkisinin güçlü bir yöneticisi olmuştu. Ama Almanya, İngiliz ve Fransızların bu ileri karakolunda hatırı sayılır bir gedik açtı.

Türk hükümeti emperyalist savaş döneminde Alman sermayesi dışında kalan tüm yabancı sermayeye el koydu. Alman sermayesi, tüm Osmanlı İmparatorluğu'nu tekeli altına aldı, tek hakim haline geldi. Ama yenilgiden, 1918 ateşkes anlaşmasının imzalanmasından sonra Alman 'istimlakçileri' galip İttifak Devletleri tarafından 'istimlake' uğradılar. İngiltere, Fransa ve kısmen İtalya zaferleri sayesinde Türkiye'yi köleleştirmek ve onu sınırsız sömürü hırslarına kurban etmek için tüm olanakları kazanmışlardı. Ama bu anda, Boğazların ufuklarında, savaştan sonra Almanya'nın yerini alan Amerika belirdi. Amerikan sermayesi daha savaş sırasında Türkiye'de mali şebeke ağını örmeye başlamıştı. Amerikan tüccarları güçlü rakiplerinin yoksunluğunu fırsat sayıp tüm ülkeye sağlamca yerleşmesini bildiler. Amerikan petrolü Lazistan'a (Rize) ve neredeyse Batum'a kadar giriyor. Bütün Anadolu'yu Amerikan şekeri, Amerikan makinaları, kimyasal maddeleri, manüfaktürü, hazır giysileri, çuvalı vb. kaplıyor. Amerikalılar özellikle temel üsleri haline getirdikleri Samsun limanına iyice yerleştiler.

1913 yılında Rusya, Karadeniz kıyısındaki bu limandan 213.515.6 kuruş değerinde 475.308.5 kilo petrol ithal etti. Romanya ise Samsun üzerinden 862.790.kuruşluk petrol ithal etti. 1913 yılında Amerika'nın ithalatı hemen hemen sıfırdı. Ama daha 1919-1921 yılları arasında Amerikan petrolü Anadolu pazarında tek satıcılık hakkına sahip olarak egemen oldu. İki Amerikan destroyeri Samsun limanında sürekli nöbet bekliyor.**

Ama Türk eti yiyen tüm emperyalist köpek balıkları arasında Fransız borsası, yukarıdaki cetvellerde de görüldüğü gibi hâlâ birinci sıradadır. Fransa Türkiye'ye aşağı yukarı 3 milyar Frank yatırdı. Bu Türkiye'ye yatırılan tüm yabancı sermayenin yüzde 60.31'ini oluşturmaktadır. Taş kömürü ocaklarında, Osmanlı Bankasında, demiryollarında, tramvaylarda, limanlarda, bakır maden-

lerinde, yani her yerde Fransız sermayesi başrolü oynuyor. Bazı işletmelerde tekel durumuna geliyor. *Fransa'nın bu yüzde 60.31'inin zaferi Kemal'in birliklerini İstanbul'a sevketti.*

Ama Fransız borsasının sevinci kursağında kalmaktadır. Çünkü Amerikan sermayesi sistemli bir şekilde Anadolu'nun petrol yataklarına yaklaşmakta, ülkenin başlıca ulaştırma üslerine yerleşmekte ve hegemonyayı elinden koparıp almak amacıyla Fransa'yla şiddetli bir rekabet yürütmektedir.

Fransa tüm Türk limanları, demiryolları ve Türkiye'nin zenginliklerinin sömürülmesi konusundaki ayrıcalıkları her ne pahasına olursa olsun elinde tutmaya çalışıyor. Amerika, petrol depolarını Erzurum'a taşıyor ve demiryollarını eline geçirmek için şimdiden planlar hazırlıyor. Doymak bilmeyen gözlerini Mezopotamya ve Musul üzerinde gezdiren Amerikan yankisinde*** kendine yeni bir rakip gören İngiltere, çıldırtıcı, neredeyse ölümcül bir humma nöbeti geçirmeye başlıyor. İtalya ayrıcalık anlaşmaları yapıyor ve kendine önemli avantajlar sağlıyor. *Türkiye üzerindeki emperyalist pazarlıklar her geçen gün artmaktadır.*

Internationale Presse-Korrespondenz

14 Kasım 1922, Sayı 218, s.1554-1555

*: *Komintern Belgelerinde Türkiye Kurtuluş Savaşı*, Der:Emre Adıgüzel, Çev:Fatma Mercan, Kaynak Yayınları No:63, 1.Baskı, İstanbul, 1985

** :2000 yılında ise aynı bölgeden fakat bu sefer tersine akımla yeni bir emperyalist yağmanın planlarının yapılması, ne yazık ki tarihe müdahale edilememesinin acı bir sonucu olarak ele alınmalıdır.

***:Körfez Savaşının başlangıcı olarak da değerlendirmenin olanaklı olduğunu düşünüyorum.

TÜRK TEMSİL KURULU BAŞKANLIĞINA LOZAN'A HAREKETİNDEN ÖNCE VERİLEN DİREKTİF*

1.Doğu Sınırı: Ermeni Yurdu bahis konusu olamaz. Olursa görüşmelerin kesilmesi gerekir.

2.Irak Sınırı: Süleymaniye, Musul ve Kerkük sancakları istenecektir. Konferansta bundan farklı olarak ortaya çıkacak güçlükler için Vekiller Kurulundan talimat alınacaktır. Petrol ve diğer konulardaki ayrıcalıklar sorununda İngiltere bazı iktisadi çıkarlar sağlaması görüşülebilir.

3.Suriye Sınırı: bu sınırın düzeltilmesine imkân oranında son derece çalışılacaktır. Sınır şöyle olmalıdır: Resi İbni-Hayr'dan başlayarak Harm, Müslimiye, Meskene ve sonra Fırat yolu, Dirizor ve sonunda Musul ile güney sınırına ulaşır.

4.Adalar: Duruma göre hareket edilecek, kıyılarımıza pek yakın ufak-büyük bütün adalar mutlaka elde edilecek, başarı sağlanmazsa Ankara'dan sorulacak.

5.Doğu Trakya'nın Batı Sınırı: 1914 sınırının elde edilmesine çalışılacaktır.

6.Batı Trakya: Misak-ı Milli uygulanacaktır.

7.Boğazlarda ve Gelibolu yarımadasında yabancı askeri kuvvet kabul edilemez. Eğer bu konudaki görüşmelerin kesilmesi gerekirse, kesilmeden önce Ankara'ya bilgi verilecektir.

8.Kapitülasyonlar kabul edilemez. Eğer görüşmelerin kesilmesi gerekirse yapılır.

9.Azınlıklar: Esas değişimdir.

10.Düyunu Umumiye (Devlet Borçları): Bu borçların Türkiye'den ayrılan ülkelere dağıtımı, Yunanlılara devri, yani savaş tazminatına (tamirat) karşılık tutulması, olmadığı takdirde yirmi yıl ertelenmesi. Düyunu Umumiye yönetimi kalmayacaktır. Güçlükler çıkarsa sorulacaktır.

- 11.Ordu ve donanmayı sınırlandıran konu olmayacaktır.
- 12.Yabancı Kurumlar: Türk Kurumlarına uyruk tutulacaktır.
- 13.Türkiye'den ayrılan ülkeler için Misak-ı Milli'nin özel maddeleri yürürlükte dir.
- 14.Cemaatler ve İslâm Vakıflar Hukuku eski antlaşmalara göre düzenlenecektir.

*Ahmet Mumcu. *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri Ve Gelişimi*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No:352, gözden geçirilmiş üçüncü baskı, Ankara, 1974 .

T.B.M.M ZABITLARINDA LOZAN TARTIŞMALARINDAN
VE ELEŞTİRİLERDEN ÖRNEKLER -1*

SALAHATTİN BEY: Efendim gönderilecek murahhaslar kimin murahhaslarıdır? Kimin namına gidiyor ve kim gönderiyor? Bunu soruyorum...

HÜSEYİN RAUF BEY: Türkiye Büyük Millet Meclisinin ve onun Heyeti Vekilesinin... Yani hükümet olarak gerek harice ve gerekse dahile karşı malum olan Büyük Millet Meclisinin emniyet ve itimadını haiz Hükümetimiz namına gidiyor.

SALAHATTİN BEY: Meclisi Ali Hükümete ait muamelatı vekilleri vasıtasıyla temsil eder. Harb, sulh, muahede akdi gibi mesaili azime için Meclisi Ali izin verir ve o veche dairesinde murahhasları intihap ederek gönderir. Bugün memleketin mukadderatı atiyesini tayin edecek sulh murahhaslarıdır. Bu kadar azim mesuliyeti olan bir vazifeye Meclisi Alinin itimadına mahzar olmaksızın Hükümet nasıl murahhas tayin eder ve nasıl mesuliyeti üzerine alır.

HÜSEYİN RAUF BEY: Heyeti Vekile o kuvveti ancak Meclisi Alinizden almıştır.

SALAHATTİN BEY: Biz onu vermedik.

...

SALAHATTİN BEY: Millet yoktur, yoktur.

HAKKI HAMİ BEY: Yıkığımız şeklin şekli diğere inkılabından başka bir şey değildir. Bundan başka bir kıymeti hukukiyesi yoktur. Biz efendiler, bu kadar kan akıttıktan sonra hakiki bir iradei milliye kurmak istiyoruz. Yoksa, lafzi, kitab üzerinde yazılmış şeylerden ibaret kalacak olursa efendiler 1293 senesinde istimal edilmemiş Kanuni Esasi vardır. Eğer istimal edilmemiş Kanuni Esasinin kıymeti varsa, bizimde yaptığımız Teşkilatı Esasiyenin

kıymeti o kadar olur. Efendiler: iradei milliye'nin en beliğ misali, ilk defa Meclisi Aliniz tarafından bu memlekette neşredilen ilk beyanname'dir. Beyanname mevcuttur. Onda diyor ki, Türkiye Büyük Millet Meclisi emriyle Reis Mustafa Kemal Paşadır. İşte efendiler iradei milliye bu idi. Fakat bundan sonra ne gibi itiraza uğradı bilmiyoruz. Böyle bir daha tecelli edememiştir...

Meclisi alinizden geçti mi? "hayır" Efendiler, bunlar iradei milliye'yi iktiran edecek meselelerdir. Heyeti Vekile kendiliğinden herhangi bir zata müşirlik tevcih edemez ve Meclis reisi de Meclise arz etmeksizin onu mucibince irade ettim mahiyetinde bir şey yapamaz. Yaparsa bence eski saltanatı idame olur. Memleketi eski vaziyete sokmuş olursunuz. Fark nedir? Biri iradei milliye, hakimiyeti milliye perdesi altında, diğlerinin de hilafet perdesi altında tahakkümünden başka bir fark yoktur...

Efendiler, iradei milliye bu demek değildir. Bunun haricinde yapılan muamele -tekrar tekrar arz ediyorum- çünkü yıktığımız tahtın öteden beri devamından başka bir şey değildir.

ZİYA HURŞİT BEY: 16 Mart tarihine kadar İstanbul'da bir şekli hükümet vardı, ki bugün tarihe müntekildir. Meclisi Alinin kararıyla. Binaenaleyh, efendiler; makamı saltanatta oturan adamın birçok hakları vardı. O hakların cümlesi bu kararname ile doğrudan doğruya Meclisi aliye intikal etmiştir. O haklardan birisi, murahhas tayin etmek, rütbe vermektir, nişan vermektir. Bunun hilafında Meclis kanun çıkarmadıkça bu hak Meclisi Alinindir. Efendiler, iradei milliye öyle bir zatın elinde kalamaz. Öyle bir zatın imzası iradei milliye gibi telekki edilecek olursa...

YAHYA GALİP BEY: Etmedim diyor...

ZİYA HURŞİT BEY: Olmuştur diyor...

HÜSEYİN RAUF BEY: Ne diyorum?

ZİYA HURŞİT BEY: Büyük Millet Meclisi Reisinin imzası iradei milliye olarak telekki edilmiştir diyorsunuz

HÜSEYİN RAUF BEY: İradei milliye değil, tasdik kafi görülmüştür, izah edeceğim...

...

ZİYA HURŞİT BEY: ... Haricen bizi müdafaa edecekler hak vermek, salahiyet vermek ne Heyeti Vekilede karar imza eder ve o muteber olabilir ve ne de başka türlü. Bunu Meclisi Alinin itimadını haiz olur ve o zaman onlar murahhas olur ve Meclisi Ali onları gönderir. Başka türlü gönderilmesi yoktur. Eğer giderse iradei milliye yoktur. İradei milliye havadadır, merfudur...

TUNALİ HİLMİ BEY: Yanlış söylüyorsun.

ZİYA HURŞİT BEY: Ben sizden ders alacak değilim.

MUSTAFA BEY: Her gün bu mecliste birbirimizle kavga mı edeceğiz?

...

ZİYA HURŞİT BEY: Kabul ettiğimiz kararname, Teşkilatı Esasiye, hepsi bunu toptan hakkı müdafaa edecek olan zatı Meclisi Ali tayin eder ve Meclisi Ali intihap eder ve bunlarda milletin itimadını haiz olduklarını göstererek gider ve milletin haklarını müdafaa ederler. Başka türlü bunların tayin ve tasdik suretiyle bunların, milletin haklarını müdafaa edebilmeleri imkanı yoktur. Meclisi Alinin arasının tecellisi lazımdır.

*T.B.M.M Gizli Celse Zabıtları: 18 Teşrinievvel 1338 (1922) ve 2 Teşrinisani 1338 (1922) Cilt:24 Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları Cilt:3-4 1985, Ankara, Sy.972-977 ve Sy.981-995

T.B.M.M. ZABITLARINDA LOZAN TARTIŞMALARINDAN VE ELEŞTİRİLERDEN ÖRNEKLER-2 (ALİ ŞÜKRÜ BEY)*

ALİ ŞÜKRÜ BEY: Beyefendiler; esas bozuk olunca onun üzerine kurulacak bina çürük olur. Binaenaleyh müzakeratın esası çürüktür. Çürük olduğu için bu müzakerat bir şey intaç etmez. Sebebi: Efendiler, bütün illet bir noktadadır. O da Meclisimiz icrai ve teşrii salahiyeti haiz bir meclistir. Fakat hükümetimiz adeta kabine usulü vechile siyaset tedvir etmek istiyor. Yani yaptığı projeyi bizden saklıyor. Bu da bir siyasettir. Fakat maalesef Meclisimizin bugünkü vaziyetiyle kabili telif değildir. Ben ircaı salahiyete haiz olduğum halde böyle gizli olarak hükümetin değil, hükümetin etrafında toplanacak büyük bir zümrenin dahi yapacak olduğu işten mes'uliyet kabul edemem...

Maalesef o süngünün temin ettiği zaferi yeşil masa başında daima kayıp eder. Buyurdular ki filhakika tarih tekerrürden ibarettir...

Efendiler; o azim muzafferiyetin akebinde bizi böyle bir vaziyete düşüren efendiler, diplomamızın gayrı vakıfane idaresi, idare edilememesi ve murahhaslarımızın katiyyen vaziyeti layikiyle taktir edip kavrayamaması ve müzakeratı idare edememesidir...

Şu vaziyet karşısında görüyorum ki, fırsat hemen hemen ebediyen kaib edilmiştir. O zaferin icabettirdiği sulhu elde edebilmek fırsatı bugün ebediyen gaib olmuştur. Çünkü içimizde hiçbir kabadayı yoktur, harbi göze aldirabilecek...

Sonra efendiler, sulhe gelince: Sulhu de kabul edebilecek vaziyette değiliz, bu proje mucibince. Çünkü bizim bugün katiyyen terk edeceğimiz aksamı memalikimiz bidayette terk edilmiştir....

Tarih tekerrürden ibarettir. Hepiniz bilirsiniz ki atıfet şeklinde verilmiş bazı müsaadat, son asırda, bizi olduğumuz yerde bağlar

bir zincir esaret olmuştur. Şimdi, bendeniz korkarım ki, şuraya konan ve ehemmiyetsiz görünen bu mevad ileride ecdat ve ahfadımız için yeni bir kapitülasyon teşkil edecektir...

Memleketin hakiki menfaatini düşünerek, hakiki ve selim bir karar ittihaz etmeğe bu gün için imkânı maddi yoktur efendiler. Çünkü efendiler; arz ettiğim gibi, mükemmel fırsatlar gaib edilmiştir. Bugün öyle bir vaziyet karşısındayız ki ya harp, yahut fedakârlıkla sulh karşısındayız. Fakat üç ay evvel öyle değildi efendiler. Üç ay evvel çok başka idi, bugün hükümet bizden bu şekilde bir karar alamaz. Ya harp kararı vermek yahut fedakarlığı kabul etmek şartı ile sulh yapalım. Hükümet böyle bizden bir karar alamaz...

Efendiler bu memleketin muhtacı hal ve ıslah olduğuna bu günkü hali perişanımız şahittir. Bunu görmeyen kimse yoktur. Fakat efendiler bütün dünya muvacehesinde şu postu evvela kurtarmak lazımdır. Bu işi yapmak ve bunu temizlemekten evvel kalır, gönlü bir takım ıslahat yapmak için şunu yapacağım bunu yapacağım demek İngiltere'nin eline müthiş bir silah vermek demektir. Buna binaen heyeti murahhasamız muvaffak olamamıştır. Ademi muvaffakiyette bizde büyük amil olmuşuz...

*T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları: 3 Mart 1339 (1923) ve 5 Mart 1339 (1923) Cilt 28, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları Cilt:4, 1985, Ankara, Sy.36,130, 131-133,138-139

ROSA LUXEMBURG VE BERLİN-BAĞDAT
DEMİRYOLLARI...*

Bu büyük 'barışçı kültür eserleri'nin ardında, Küçük Asya köylülüğünün 'barışçı' yoldan tümüyle harap edilmesi yatmaktadır. Bu büyük girişimlerin maliyetleri, doğal olarak, çok dallanmış karmaşık bir devlet borçlanma sistemi kanalıyla, Deutsche Bank tarafından sağlanıyordu. Osmanlı Devleti sonsuz dek Siemens'in, Gwinner'in, Helfferich'in vb.nin borçlusu olacaktı. Tıpkı daha önce de İngiliz, Fransız Avusturya sermayesine borçlandığı gibi. Bu borçlu bundan böyle, yalnızca istikrazların faizlerini ödemek için devlet gelirlerinden sürekli büyük meblağlar aktarmak zorunda kalmayacak, bu yolla kurulan demiryollarının gayri safi kazançları için de teminat vermek zorunda olacaktı. Burada, en modern tesisler ve ulaştırma araçları, son derece geri, büyük bölümü doğal ekonomi koşulları içinde bulunan, en ilkel bir köylü ekonomisine aşılanıyordu. Doğu istibdadı tarafından yüzyıllardan beri acımasızca sömürülen, köylülerin eline devlete verilen miktarlardan sonra, kendi geçimleri için yalnızca birkaç ekin sapı bırakan bir köy ekonomisinin kurak topraklarından, demiryolları için gerekli olan ulaşım ve kar düzeyini sağlamak doğal olarak mümkün değildi. Ülkenin ekonomik ve kültürel yapısıyla ilişkili olarak, meta alışverişi ve insan ulaştırması son derece gelişmemiş bir düzeydeydi ve bu düzey çok sınırlı bir ölçüde yükseltilebilirdi. Beklenen kapitalist kârın oluşması için kapanması gereken açık, Osmanlı Hükümeti tarafından 'kilometre teminatı' adı altında, demiryolu şirketine her yıl düzenli olarak ödeniyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa bölgesindeki demiryollarının yapımı sırasında, Avusturya ve Fransız sermayesince kullanılan bu sistem, şimdi Deutsche Bank'ın imparatorluğun Asya topraklarındaki girişimlerinde uygulanıyordu. Bu ek tesisatın teminat ve karşılığı

olarak, Osmanlı hükümeti, Avrupa sermayesinin temsilciliğine, yani Düyun-i Umumiye İdaresi'ne Türkiye'deki devlet gelirlerinin ana kaynağından bir dizi vilayetin aşarını devretti. 1893-1910 yılları arasında Osmanlı Hükümeti, örneğin, Ankara demiryolu ve Eskişehir-Konya hattı için 90 milyon Frank 'tahsis etti'. Osmanlı hükümetince Avrupalı alacaklılara sürekli rehin edilen aşar, çok eski dönemlerden beri köylülerin doğrudan buğday, koyun, ipek vb. gibi ürünleri teslim etmesine dayanıyordu, aşar doğrudan değil, devrin öncesi Fransa'sındaki ünlü vergi toplayıcıları mültezimler tarafından toplanıyordu. Devlet bu mültezimler açık arttırma yoluyla, yani en fazla arttırana, her vilayette tahmin olunan teslimatı peşin para karşılığında önceden satıyordu. Bir vilayetin aşarı bir madrabaz ya da alacaklılar grubu tarafından elde edilince, bunlar her sancağın aşarını bir başka madrabaza satar; bunlarda kendi paylarını daha küçük alacaklılara devrederlerdi. Herkes yaptığı masrafı çıkarmak ve mümkün olan en büyük kazancı toplamak istediğinden, aşar, köylüye yaklaştıkça bir çığ gibi büyümekteydi... İşte, Avrupa sermayesinin yürüttüğü kültürel çalışma kanalıyla, 'Türkiye'nin iktisaden kalkındırılması'nın iç mekanizması...

*Roza Luxemburg: Seçilmiş Konuşma ve Yazıları, cilt I, s.295-297 / aktaran Lothar Rathmann: Berlin-Bağdat Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi, Çev: Ragıp Zarakolu, Belge Yy., 2.Baskı, 1982, s.80-82

LOZAN'A CHESTER TELGRAFLARI*

13 Temmuz 1923/ Başbakan H.Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya
tel No.366,367 Çok Aceledir İlgi: No.617

Gazi'nin huzuriyle alınan kararlar:

1.Chester imtiyazı meclisten geçmiştir. Hükümet bunu değiştiremez. Bunu anlatmak gerek. (Chester imtiyazı emr-i vaki'dir.. Bu imtiyaz daha dün Meclisin tasdikından geçmiştir. Bunun haleldar edecek herhangi bir taahhüd Meclisin kararına ve binaen aleyh hakimiyet-i milliyeye adem-i riayetle mucib-i ittiham olur..)

2.Regie General'in Samsun-Sivas imtiyazı meclis kararıyla Amerikalılara verilmiş ve feshedilmiştir. Bundan dolayı tazminat veya yeni imtiyaz vermeye hazırız. Karadeniz bölgesinde beş yıllık rüçhan hakkı da verebiliriz. (...beş senelik hakkı rüçhan tanımağa, mahza te'sis-i sulh için icabına göre bi'n-nihaye muvafakat edeceğiz)

3.Armstrong Vickers şirketine de benzer haklar tanıyabiliriz.

4.Turkish Petroleum'a hak tanımak Chester imtiyazıyla çelişir. Müttefikler bizi çıkmaza sokarak sonuç alamayacaklarına inandırılmalıdırlar. (Hak tanımak Chester imtiyazı üzerine imtiyaz vermek gibi gayr-ı hukuki bir harekettir.)

5.Barışa tek engel tahliye sorunu kalırsa, o zaman ikişer kruvazör bulundurma tekliflerini kabul edebiliriz.

6.Müttefiklerin Chester imtiyazını bozarak Meclisin imtiyaz verme hakkını iptal ettirmek ve devletimizi küçük düşürmek niyetleri üzerinden konferans kesilirse buraya hareketiniz ve barışın neden yapılamayacağını dünyaya ilan etmeniz gerekir.

HÜSEYİN RAUF

*Bilal N. Şimşir, *Lozan Telgrafları II* (Şubat-Ağustos 1923), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları XVI.Dizi Sa. 57a, 1.Baskı, 1994, Ankara, s.125, 566-568

MİLLİ TÜRK TİCARET BİRLİĞİ'NİN
YABANCI SERMAYE ÖNERİLERİ*

“Ecnebi sermayesinden müstağni kalamayacağımız aşikar ise de bu sermayenin memleket için muzır olamayacak şekillerde girmesinin temini”

“Tamamen yerli sermayeye terk edilecek işlerin tayini ve bu işlere muvazaa tarikiyle ecnebi sermayesinin girmemesinin temini”

“Ecnebi sermayesinin iştirakiyle yapılabilecek işlerin tayini. Bu işlere ecnebi sermayesinin iştiraki derecesi ve bunların tabi olacağı ahkam:

Münhasıran Türklere ait olarak tefrik edilecek sermaye nisbeti sekl-i atide tayin edilir:

a) Seyrisefain , merakib-havaiye, hususat-ı sınaie ve imtiyazlı bankacılığa mütedair işlerde umum tediye edilmiş sermayesinin % 75'i,

b) Orman işleri, sermayesi 1000000 lirayı tecavüz eden hususat-ı sınaieye dair şirketlerde umum tediye edilmiş sermayesinin % 51'i

c) Maden, şimendüfer vesair şirketlerde, umum tediye edilmiş sermayesi 5000000 lirayı geçen teşebbüsatta tediye edilmiş sermayenin % 41'i

d) Sermaye-i umumisi 100000000 lirayı geçen şirketlerde umum tediye edilmiş sermayenin % 31'i

*Gündüz Ökçün: *1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye*, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:324, 1.Baskı, 1971, s.8-9 ve Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:262, 1.Baskı, 1968, s.149-153

EK-8

MİSAK-I İKTİSADÎ ESASLARI*

Bütün Türkiye'nin ziraat, sanayi, ticaret ve işçi zümrelerinden müntehip 1135 murahhassın iştirakiyle İzmir'de in'ikad eden ilk Türkiye İktisat Kongresi'nin müttefikan tespit ve kabul ettiği Misak-ı İktisadî esaslarıdır:

Madde 1- Türkiye milli hudutları dahilinde, lekesiz bir istiklal ile, dünyanın sulh ve terakki unsurlarından biridir.

Madde 2- Türkiye halkı milli hakimiyetini, kanı ve canı pahasına elde ettiğinden, hiç bir şeye feda etmez ve milli hakimiyete müstenit olan Meclis ve Hükümetine daima zahirdir.

Madde 3- Türkiye halkı, tahribat yapmaz; imar eder. Bütün mesai iktisaden memleketi yükseltmek gayesine matuftur.

Madde 4- Türkiye halkı, sarf ettiği eşyayı mümkün mer-tebe kendi yetiştirir. Çok çalışır: vakitte, servette ve ithalatta israf-tan kaçır. Milli istihsali temin için icabında geceli gündüzlü çalış-mak şiarıdır.

Madde 5- Türkiye halkı, servet itibariyle bir altın hazine-si üzerinde oturduğuna vakıftır. Ormanlarını evladı gibi sever, bu-nun için ağaç bayramları yapar; yeniden orman yetiştirir. Maden-lerini kendi milli istihsali için işletir ve servetlerini herkesten faz-la tanımağa çalışır.

Madde 6- Hırsızlık, yalancılık, riya ve tembellik en büyük düşmanımız; taassuptan uzak dindarane bir salabet her şeyde esa-sımızdır. Her zaman faydalı yenilikleri severek alırız. Türkiye hal-kı, mukaddesatına, topraklarına, şahıslarına ve mallarına karşı ya-pılan düşman fesat ve propagandalarına nefret eder ve daima bun-larla mücadeleyi bir vazife bilir.

Madde 7-Türkler irfan ve ma'rifet aşığıdır. Türk her yer-de hayatını kazanabilecek şekilde yetişir, fakat her şeyden evvel

memleketinin malıdır. Maarife verdiği kudsiyet dolayısıyla (Mevlid-i Şerif) Kandil gününü, aynı zamanda bir kitap bayramı olarak tes'id eder.

Madde 8- Birçok harpler ve zaruretlerden dolayı eksilen nüfusumuzun fazlalaşması ile beraber sıhhatlerimizin, hayatlarımızın korunması en birinci emelimizdir. Türk, mikroptan, pis havadan, salgından ve pislikten çekinir, bol ve saf hava, bol güneş ve temizliği sever. Ecdat mirası olan binicilik, nişancılık, avcılık, denizcilik gibi bedeni terbiyenin yapılmasına çalışır. Hayvanlarına da aynı dikkat ve himmeti göstermekle beraber cinslerini düzeltir ve miktarlarını çoğaltır.

Madde 9-Türk, dinine, milliyetine, toprağına hayatına ve müessesatına düşman olmayan milletlere daima dosttur; ecnebi sermayesine aleyhtar değildir. Ancak kendi yurdunda kendi lisanına ve kanununa uymayan müesseselerle münasebette bulunmaz. Türk, ilim ve sanat yeniliklerini nereden olursa olsun, doğrudan doğruya alır ve her türlü münasebette fazla mutavassıt istemez.

Madde 10-Türk açık alın ve serbestçe çalışmayı sever; işlerde inhisar istemez.

Madde 11- Türkler hangi sınıf ve meslekte olurlarsa olsunlar, candan sevişirler. Meslek, zümre itibariyle elele vererek birlikler, memleketini ve birbirlerini tanımak, anlaşmak için seyahatler ve birleşmeler yaparlar.

Madde 12- Türk kadını ve hocası, çocukları İktisadi Mısaka göre yetiştirir.

*Gündüz Ökçün. *Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar*, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:262, 1.Baskı, 1968, s. 387-389

EK-9

1929'DA TÜRKİYE'DE YERLİ VE YABANCI ŞİRKETLERİN DURUMU*

	Ödenmiş Sermaye (1000)		1929 Kârı (1000)		Kâr/ Ödenmiş Sermaye
	TL	Dolar	TL	Dolar	%
Türk Şirketleri	78.239	37.555	11.673	5.603	15
İngiliz Şirketleri	50.000	24.000	2.590	1.243	5.2
İsviçre Şirketleri	22.222	10.666	5.087	2.447	23
Fransız Şirketleri	5.691	2.731	3.348	1.607	60
Yabancı Ş. Toplamı	77.913	37.397	11.025	5.297	14
Genel Toplam	156.152	37.397	22.698	10.900	14.6

Zamanın rayicine göre 1 TL=0.48 dolar kabul edilmiştir.

*H.Tahsin, R.Saka: *Sermaye Hareketi*, Amedi Matbaası, İstanbul 1930 'dan Aktaran Kenan Bulutoğlu: *100 Soruda Türkiye' de Yabancı Sermaye*, Gerçek Yayınevi, 1.Baskı, 1970, s.101 -aktarım s.212-13'deki tablodan zamanın döviz rayicine göre zamanın Türk lirasına çevrilmiştir.

MECLİSTE “BORÇLAR SORUNU” ÜZERİNE
YAPILAN TARTIŞMALARDAN*

HAKKI HAMİ BEY: Efendim, Osman Bey’in bir teklifleri var. Bendenizin de öğrenmek istediğim Osman Bey’in teklifleridir. Tecili düyun dediğimiz zaman mukabil borcumuzun da tecili teklif vaki olmuş da ret mi edilmiştir? Yoksa kabul etmeyecekler de bir sene de tesviyemi ettirecekler? Ve yahut hiç mi teklif edilmemiştir?

HASAN BEY: Kabul etmeyeceklerini bildiğimiz için bunu şifahi konuştuk. Hususi konuştuk. Delegelerle aramızda... Kabulüne imkan görmediğim için resmen teklif etmedim.

SALAHATTİN BEY: Memleketin bu parayı vereceğine tediye edeceğine nereden inandınız? Yani memlekette inkişafı iktisadi olmadan, memleket tamir edilmeden, yanan evler, yıkılan yerler düzelmeden memleketin eski iradı verebileceğini nereden biliyorsunuz?

HASAN BEY: Düyunu Umumiyyeye mahsus olan varidatı kendilerine verince onlar, sizden başka bir şey istemiyorlar.

HACI ŞÜKRÜ BEY: Ayrıca Düyunu Umumiyyeyi de mi vereceğiz?

HASAN BEY: Öyle bir şekil vardır ki, onlara vermeyelim, memlekette kalsın. Evet başka bir düşündüğümüz yok.

HAFİZ İBRAHİM BEY: Kıyamete kadar para versek yalnız faizini ödeyemeyiz.

RECAİ BEY: Mondros Mütarekesinin akdi tarihine kadar müttefiklerin Yunanistan hariç olmak üzere ganaimi bahriye mahkemelerinin verdikleri kararlar muteber ad olunmuş. Fakat mütarekeden sonra bütün gemilerimizi götürmüşlerdir. Bunlar gasptır. Yani ganaimi Bahriye mahkemelerinin kararıyla değildir. Bunlar hakkında heyeti murahasamız ne düşünmüştür?

HASAN BEY: Bana taalluku yoktur.

**T.B.M.M Gizli Celse Zabıtları*, 3 Mart 1923, Cilt:28, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Cilt 4, 1985, s.65

EK-11**1 KASIM 1914 TARİHİNDEN ÖNCEKİ
OSMANLI BORÇLARINDAN ÖRNEKLER***

Borçlanma/Tarih	Faiz	İtfa Devresi	Çıkaran Banka
Osmaniye-18/4/1890	%4	1931	Osmanlı Bankası
40 Milyon Frank Şark Demiryolları/13/3/1984	%4	1957	Deutsche Bank ve İki Fransız Bankası
Bağdat Birinci Tertip-20/2-5/3/1903	%5	2001	Deutsche Bank
Askeri Donanım-17/4/1905	%4	1961	Deutsche Bank
Bağdat Üçüncü Tertip-20/5-2/6/1908 (İkinci Tertip ile aynı günde)	%4	2010	Deutsche Bank
Konya Ovası Sulaması 5-18/11/1913	%5	1933	Deutsche Bank
Tütün Tekel Avansı-4/8/1913	%5	-----	Osmanlı Bankası
Dok Tersane İnşaatı-19/11-2/12/1913	%5.5	1943	Deutsche Bank ve grubu

*Treaty of Peace With Turkey Signed at Lausanne, July 24, 1923- The treaties of Peace 1919-1923, Vol.II, NewYork, 1924

MİSAK-I MİLLİ VE LOZAN

Misak-ı Milli maddeleri özetle aşağıdaki gibi olup, Lozan Anlaşmasının sonuçlarıyla karşılaştırılmıştır.

1) *Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Arap çoğunluğun oturduğu ve işgal altında bulunan toprakların geleceği halk oyu ile saptanmalıdır. Osmanlı-İslâm çoğunluğunun bulunduğu toprakların bütünü ayrıma tabi olamaz.*

Lozan'da bu "ilke" neredeyse tümüyle ihlâl edilmiştir. Birçok Arap toprağı üzerindeki sömürgeler gerek Lozan Anlaşması ile gerekse daha önce yapılan Ankara Anlaşması gibi ikili anlaşmalarla tanınmış ve Arap toprakları üzerindeki emperyalist egemenlik onanmıştır.

2) *Oylama ile anavatana katılan iller için serbest oy tekrarı korunacaktır.*

Birinci "ilkenin" ihlâli bu ilkenin de doğrudan ihlâli anlamına gelmektedir.

3) *Batı Trakya'nın hukuki durumu bölge halkının bağımsız bir şekilde kullanacakları oylara bağlı olmalıdır.*

Lozan'da Batı Trakya Yunanistan egemenliğine bırakılmıştır. Sözü edilen oylama ya da referandum gibi olgular o tarihten sonra ciddi olarak gündeme getirilememiştir.

4) *İstanbul ve Marmara'nın güvenliğinin sağlanması için boğazların ticaret ve ulaşım için açık tutulması hakkındaki kararlara Osmanlı Devleti katılmalıdır.*

Boğazlar konusu Lozan'dan sonra Montrö anlaşması ile emperyalist devletlerin isteklerine uygun bir şekilde çözülmüştür. Emperyalizm için sorun sosyalizmin önünün kesilmesidir ve Boğazlar konusunda ilk adım Lozan'da atılmıştır.

5) *Diğer devletlerin katılımıyla kabul edilen "azınlıklar hakkı" ilkelerine uyulmalıdır.*

Lozan'da azınlıklar sorununa getirilen çözüm dayatmacıdır.

6) *Modern bir Osmanlı devletinin idamesi için her alanda tam bağımsızlık esastır. Herhangi bir alanda bunu olumsuzlayacak hiçbir baskı kabul edilemez. Borçların ödenmesinde de bu ilke esas alınmalıdır.*

Tam bağımsızlık ideolojik bir argümandan retorik olgusuna indirgenmiş ve Osmanlı üzerindeki birçok dayatma kabul edilerek yeni dünya düzeninde emperyalizmle ittifak kurulmasına gidilmiştir.

KOMİNTERN'İN LOZAN DEĞERLENDİRMESİ*

Lozan Konferansı, emperyalist devletlerin öncelikle de İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'ye ve Balkanlara karşı güttükleri istilacı hedefleri yeniden saptama olanağı verdi. Emperyalist savaştan sonra İngiltere'nin ve Fransa'nın Yakın Doğu siyasetleri ana hatlarıyla şöyledir: Deniz ve kara gücüne dayanan İngiltere başlıca düşmanları olan emperyalist Almanya ile Rusya'nın Yakın Doğuda uğradığı yenilgiden de yararlanarak Boğazları ve İstanbul'u ele geçirmeyi, böylece Türkiye'yi parçalayarak onu Balkanlar'da ve Anadolu'da kendi egemenliğine sokmayı amaçlıyor; bunun yanı sıra Asya'daki sömürgeleri üzerindeki etkisini de güvence altına almayı amaçlıyor. Fransa, Türkiye'nin bölünmesini istemiyor. Çünkü alacaklarını ve Türkiye'ye yaptığı yatırımları korumayı düşünüyor; Türkiye'yi iktisadi ve mali açıdan ele geçirerek onu sömürgeleştirmek istiyor. Fransa ile İngiltere'nin emperyalist çıkarları arasındaki bu zıtlık, Türkiye'ye karşı uyguladıkları siyasi çelişkiyi açıklamaktadır.

Ama Türkiye tam bağımsız bir devlet olma isteğini dile getirir getirmez, tüm kapitülasyonları, mali denetimi büyük kapitalist devletlere olan her türlü bağımlılığı silkip atma yoluna gider gitmez İngiltere, ile Fransa arasındaki bu düşmanlık da derhal geri plana düştü. İngiltere ve Fransa, Türkiye'nin sırtından geçici bir birlik kurdular. Buna göre İngiltere, Almanya'nın Fransa tarafından sömürülmesi ve ona tabi olması konusunda, ayrıca tazminatlar sorununda ödün veriyor, buna karşılık Fransa İngiltere'nin Boğazlar ve İstanbul'u işgal etmesini kabul ediyor. Büyük emperyalist devletler isteklerini uygulayabilmek amacıyla Lozan Konferansında birleşiyorlar.

İngiltere, "Boğazların serbestliği" şiarıyla Boğazların ve İstanbul'un tek hakimi olmak, Karadeniz'i bir İngiliz gölüne dönüş-

türmek istiyor. Böylece hem Sovyet Rusya'ya karşı mevzilerini sağlamlaştırarak hem de Yakın Doğu'daki sömürge egemenliğini güvence altına almış olacak. Boğazların İngiltere tarafından işgal edilmesi, Karadeniz kıyısında yaşayan halkların, dolayısıyla özellikle Balkan halklarının çıkarları ve bağımsızlığı açısından korunç derecede büyük bir tehlike oluşturmaktadır. Bu nedenle Balkan halkları, Türkiye'nin Avrupa emperyalizmine karşı bağımsızlık için verdiği mücadeleyi desteklemek zorundadırlar. Balkan halkları, Boğazların ve İstanbul'un Türklere verilmesini ve Karadeniz'in emperyalist devletlerin savaş filolarına kapatılarak kıyılarında yaşayan halka ait olmasını talep etmelidirler.

*H. Kabakçıyef. *Balkanlarda Durum 6 Ocak 1923/ Komintern Belgelerinde Türkiye Kurtuluş Savaşı*, Çev:Fatma Mercan, Kaynak Yayınları, 1.Baskı, 1985, s.170-171

MİLLİLEŞTİRME VE YABANCI SERMAYE*

-1929 yılı itibariyle Türkiye’de çalışan yabancı şirketlerin sayısı 103 olarak bildirilmektedir. Bunların 24’ü İngiliz, 20’si Fransız, 9’u Amerikan, 14’ü İtalyan, 8’i Alman şirketi olup, diğerlerini Danimarka, Hollanda, Sırp-Hırvat, Sloven, İsveç, İsviçre, Romanya, Yunan, Polonya, Çekoslovakya, Sovyet, Mısır, Belçika, Macaristan şirketleri oluşturmaktadır.

-Türkiye’de millileştirilen yabancı şirketler: Örnekler

-1856/İzmir-Aydın Demiryolu/Britanya/1935/Satın alma bedeli 1.825.840 sterlin

-1884/Tütün İdaresi/Fransa/1925

-1885/Mersin-Adana Demiryolu/Britanya/1928/Demiryolları için 143 milyon, ödenmemiş faiz ve temettü için 61 milyon lira olmak üzere 204 milyon İsviçre Frangı ödenmiştir.

- 1885/Mudanya-Bursa Demiryolu/Britanya/1931/Zarar eden hat 50 bin Türk lirasına satın alınmıştır.

-1877/İstanbul Türk Anonim Su Şirketi/Britanya/1933/1.3300.183 Fransız Frangı karşılığı İstanbul Belediyesine devredilmiştir.

-1889/Anadolu Demiryolları ve 1903/Bağdat Demiryolları/Almanya/1928-1933/

-1867/İzmir Rıhtım Şirketi/Fransa/1932/Düyun-ı Umumiye esasları göz önünde tutularak 7.827.690 Fransız Frangı karşılığı devletçe satın alınmıştır.

...

Örnekler çoğaltılabilir ancak yönden benzerdir. Kimi kaynaklara göre 20 kimisine göre çok daha fazla olmak üzere “millileştirme” yapılmıştır. İlerleyen yıllarda da örneklere rastlanılmaktadır. Örneğin 1930 tarihinde 10 milyon dolar kredi karşılığı bir

Amerikan Şirketine verilen kibrit ve akmak imtiyazına 1943 yılında 1 milyon dolar ödemek suretiyle son verilmiştir. Arada borcun ödenmediğini gösteren herhangi bir bilgi yoktur!

Benzer duruma 1918 yılında Türk-Alman ortaklığı Şeklinde kurulan Ergani Bakır madenleri Şirketinde de rastlanılır. %50 Alman sermayesi 1936'da 850.000 TL bedelle satın alınacaktır.

*Yalçın Küçük:*Türkiye zerine Tezler 1908-1978* 1.Cilt, Tekin Yy., 3.baskı, 1980, s.213-229/Doğan Avcioğlu: *Türkiye'nin Düzeni* (Dn-Bugün-Yarın) 1.Cilt, Bilgi Yy., 4.Baskı, 1969, s.295-297

KİM KİMDİR?

Ali Şükrü Bey (1884/Trabzon-1923/Ankara). 1904'de Bahriye Mektebini bitirdi. 1920'de Meclis-i Mebusan'da Trabzon mebusluğu yaptı ardından Anadolu'daki harekete katıldı. Mecliste "İkinci Grup" olarak adlandırılan muhalif hareketin öncülüğünü yaptı, Enver Paşa'nın ülkeye dönüşünü destekledi. Çıkardığı "Muhafif Tan" gazetesinde meclisin üstünlüğü, kişi tahakkümü gibi konularda etkin muhalefet yürüttü. Lozan sürecinde Mustafa Kemal'le sert tartışmalara girdi. Mustafa Kemal'in muhafız komutanı Topal Osman tarafından öldürüldü.

Yusuf Hikmet BAYUR (1891/İstanbul-1980/İstanbul). Siyaset adamı ve Osmanlı sadrazamlarından Kamil Paşa'nın torunu. Yüksek öğrenimini Fransa'da tamamladı. 1920'de mecliste Dış İşleri siyasî işler genel müdürlüğü yaptı. Lozan konferansında Türk heyetine danışmanlık yaptı. Çeşitli büyükelçiliklerde görev yaptı. 1946'de CHP'den ayrıldı. Millet Partisi'nin kurucuları arasında yer aldı. Ardından DP'ye katıldı. 1963'de siyasî yaşamdan çekildi. Çok sayıdaki ırkçı çalışmaları ile "belirli" çevrelerde ün kazandı!

Cemil BİLSEL (1879/Şam-1949/Ankara). Hukukçu. 1903'de İstanbul Hukuk Mektebini bitirdi. 1914'den 1925'e kadar çeşitli illerde (Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti) görevlerde bulunduktan sonra 1925'de Ankara Hukuk Fakültesini kurmakla görevlendirildi. 1933'de Lozan'ı anlatan kitabı yazdı ve hemen ardından 1934'de İstanbul Üniversitesi Rektörü olarak atandı. 1943-49

yılları arasında Samsun milletvekili olarak görev yaptı.

Mahmut Esat BOZKURT (1892/Kuşadası-1943/İstanbul). İstanbul Hukuk Mektebini bitirdikten sonra Lozan'da hukuk eğitimi yaptı. 1919'da Türkiye'ye dönüp Kuvayı Milliye'ye katıldı. 1920'de İzmir milletvekili oldu. 1922-23 yıllarında İktisat Vekilliği yaptı. İzmir İktisat Kongresi'ni düzenledi. 1924-30 yılları arasında Adliye Vekilliği yaparak "yeni devletin" hukuki formasyonunun oluşumuna katkıda bulundu.

George Nathaniel CURZON (1859-1925/İngiltere). İngiliz devlet adamı. Hindistan Genel Valiliği ve 1919-24 yılları arasında Dış İşleri Bakanı olarak görev yaptı. İngiltere iç politikasında aktif rol almanın yanında, Ortadoğu'da İngiliz çıkarlarının korunması ve Sovyet karşıtı politikaların oluşturulması gibi, emperyalist politikaların oluşumunda önemli katkılarda bulundu. 1925'de öldü.

Şükrü KAYA (1883/Kos- 1959/İstanbul). Siyasetçi. 1912'de Paris Hukuk Fakültesini bitirdi. İttihatçı olarak çeşitli devlet memurluklarında görev aldı. 1920'de Malta sürgünü oldu. 1921'de Anadolu'ya geçti. Lozan görüşmelerinin başında danışman olarak sürece katıldı. Milletvekilliklerine ve çeşitli bakanlıklara atandıktan sonra 1936-38 yılları arasında CHP Genel Sekreterliği yaptı. İnönü ile olan çekişmesi sonucu 1939 yılında siyasetten uzaklaştırıldı ve aktif siyasî hayatı sona erdi.

Rıza NUR (1879/İstanbul-1943/Sinop). Tıbbiyeyi bitirdikten sonra İtilafçı kanattan mebus seçildi. Ahrar Fırkasını kurdu. İttihat ve Terakki ile olan çatışması nedeniyle 1910'da Paris'e sürüldü. Mütareke yıllarında İstanbul'a döndü 1922'de Anadolu'ya geçerek Birinci Mecliste Sağlık ve Dış İşleri Bakanlığı yaptı. Lozan görüşmelerine ikinci adam olarak aktif bir şekilde katıldı. 1925 tarihinden sonra Atatürk'le olan çatışması sonucu aktif siyasetten uzaklaştırıldı. Türkiye'den ihraç edildi. Atatürk'ün ölümünden sonra yurda dönmesine izin verildi. Irkçı çalışmalarıyla "belirli" çevrelerde ünlendi. Sürecin belki de en renkli kişiliği (!) olan Rıza Nur, muhalif olmanın da uyardığı hastalıklı-dengesiz ve yapısı sorunlu kişiliğiyle tanınır. Tarihin

sorunu ise böylesine hasta bir kişiliğin etkin olabilmesidir!

Rauf ORBAY (1881/İstanbul-1964/İstanbul). Asker, siyaset adamı. Osmanlı Donanmasında görev aldı. Trablusgarp Savaşı'na katıldı. Balkan Savaşı'ndaki başarılarından ötürü "Hamidiye Kahramanı" olarak anıldı. İttihat ve Terakki'nin öneli isimlerinden biri haline geldi. 1914-18 yılları arasında Enver Paşa ile olan yakınlığının da etkisiyle Teşkilat-ı Mahsusa bünyesinde önemli görevlere atandı. 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasında Osmanlı delegasyonunun başkanlığını yürüttü. 1919'da askerlikten ayrılarak Anadolu'ya geçti. Amasya Tamimi'nin hazırlanmasına katıldı. Kongrelerde başkan yardımcılıklarında bulundu. Misak-ı Milli'nin kabul edilmesindeki etkin rolünün sonucu olarak İngilizlerce Malta'ya sürüldü. 1921'de TBMM'ye katıldı: Başkan Yardımcılığına seçildi. Lozan hazırlıkları sürecinde Mustafa Kemal'le olan çelişkileri ortaya çıktı. Halifecilikle suçlandı. 1923'den sonra TCF'nin kuruluşuna katıldı. Baskıların artması üzerine yurt dışına giden Rauf Orbay bu dönemde İzmir Suikastı nedeniyle gıyaben yargılandı. On yıl sürgün cezası aldı. 1935'de Türkiye'ye çağrılarak "itibarı iade edildi" ve milletvekilliğine atandı. 1944'de siyasî yaşamdan ayrıldı.

Raymond POINCAÏRE (1860-1934/Fransa). Devlet adamı. 1913'de cumhurbaşkanı oldu savaş kışkırtıcılığıyla tanınıyordu ve Fransa'nın 1.Paylaşım Savaşına girmesini sağladı. 1920'den sonra Başbakan ve Dış İşleri Bakanı olarak görev yaptı ve Lozan sürecine katıldı.

Hasan Hüsnü SAKA (1886/Trabzon-1960/İstanbul). 1908'de Mekteb-i Mülkiye'yi bitirdi. Meclis- Mebusan'da Trabzon mebusu olarak görev yaptı. 1921'de Anadolu'ya geçerek TBMM hükümetlerinde çeşitli vekilliklerde bulundu. Lozan sürecinde üçüncü adam olarak görevlendirildi. 1924-28 yılları arasında Ticaret Bakanlığı, 1944-47 yılları arasında Dış İşleri Bakanlığı ardından Başbakanlık görevinde bulundu. 1954'de siyasetten ayrıldı.

Yusuf Kemal TENGİRŞENK (1878/Boyabat-1969/Ankara).

1921-23 yılları arasında Hariciye Vekili-Dış İşleri Bakanı. Tıp Fakültesinden ayrıldıktan sonra 1904'de Hukuk Mektebini bitirdi. İttihat Terakkinin "genç" kadrosunda yer almakla beraber partide önemsiz sayılabilecek-etkisiz çatışmalara da girdi. 1908'de Kastamonu mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a seçildi. 1914-18 yılları arasında Adliye Nezareti Teftiş Heyeti Başkanlığında bulundu. 1920'de Anadolu'ya geçerek TBMM'ye girdi. Önce İktisat ardından Dış İşleri Bakanlığı yaptı. SSCB ile Moskova Anlaşması'nın, Fransa ile Ankara Anlaşması'nın imzalanmasında Heyet Başkanlığı yaptı. Ancak Lozan görüşmelerine katılması engellendi. 1923'den 1950'ye kadar Sinop milletvekilliği yaptı. 1961'de CKMP'den Kurucu Meclis'e seçildi.

Topal Osman (1883/Giresun-1923/Ankara). Bugünkü anlamıyla tetikçi. Balkan Savaşlarında sakatlandı. Karadeniz'deki Rumlara yönelik şiddet eylemleriyle tanındı. Pontus göçüne aktif bir şekilde katıldı. 1920'de Mustafa Kemal tarafından Muhafız Alayı Komutanlığına getirildi. Mustafa Suphi'lerin Karadeniz'de öldürülmesi olayına katıldı. 1923'de Ali Şükrü Beyi öldürdü. Olayın ardından kısa bir süre sonra kendisi de "yargısız infaza" kurban edildi!

Ruşen Eşref ÜNAYDIN (1892/İstanbul-1959/İstanbul). Gazeteci ve siyaset adamı. 1914'de Edebiyat Fakültesi'ni bitirdi. 1920'de Anadolu'ya geçerek TBMM hareketine katıldı. Lozan sürecinde basın danışmanlığı görevinde bulundu. 1923-35 yılları arasında milletvekilliği ardından büyükelçilik görevlerine atandı. Birçok dergideki yazılarıyla "masalın" yazılma sürecinde aktif görev aldı.

Hüseyin Cahit YALÇIN (1875/Balıkesir-1957/İstanbul). Gazeteci, yazar. 1908'de İttihatçı listeden mebus seçildi. 1920'de Malta'ya sürüldü. 1922'de İstanbul'a dönerek TBMM hareketine karşı muhalefet yapmaya başladı. 1925'de İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanarak Çorum'a sürüldü. Biat ederek 1935-50 yılları arasında milletvekilliklerine atandı. Antikomünist bir çizgide kışkırtıcı rol üstlenerek devlete karşı yükümlülüklerini yerine getirdi.

ÖZET

Öncesi ve sonrasıyla Lozan Anlaşması sürecinin ele alındığı “Lozan; Bir Antiemperyalizm Masalı Nasıl Yazıldı?” başlıklı bu çalışmada, resmî tarihte yazılanın ya da iddia edilenin aksine, Lozan Anlaşması’nın, yeni konjonktürde emperyalist bir ilişkinin onanması anlamına geldiği gösterilmeye çalışılmıştır.

Gerçekten de Lozan Anlaşması’na, öncesi, özellikle de sonrasında ve izleyen on yıllar boyunca yarattığı etkiler göz önüne alınarak bakıldığında onun emperyalist vurgusu açığa çıkacaktır. Dışa bağımlı ve “hasta” sömürge Osmanlı Devleti’nin yerini alan “yeni” Türkiye Cumhuriyeti sadece eskinin birçok kurumunu alarak devam ettirmekle kalmamış Osmanlı’dan kalan zorunlu ilişkileri de koruma yolunda adımlar atmıştır. Söz ettiğimiz ilişkinin kurgusu bağımlılık ilişkilerinin yeniden ve yeni adlarla düzenlenmesi şeklinde oluşturulmuştur. Bu en baştan “yeni” olma iddiası ile çelişen bir durumdur. Bu ilişkilerin benzer şekilde devamına verilecek en başat örnek, Düyun-ı Umumiye sorumluluğunun yeni devlet tarafından üstlenilmesidir. Bu Lozan’dan önce başlayan, Chester gibi çarpıcı bir örnekle devam eden, İzmir İktisat Kongresi ile fiili bir özellik kazanan arayışın taçlandırılmasıdır. Tüm vurgu ve çaba yeni devletin, kapitalist ilişkileri ve bu ilişkilerin sonucunda zorunlu olarak gelişecek bağımlılığı kabul ettiğine ve bu kabulün de batılı kapitalist devletler tarafından onanmasına yöneliktir. Açık bir biat talebi ve bu talebin arkasından biat edilen “efendinin” bu öneriyi kabul etmesidir söz

konusu olan. Lozan bu sürecin adıdır aynı zamanda.

Bu bağlamda Lozan Anlaşması sonucunda eskimiş ve artık batılı kapitalist devletler için önemi kalmamış bazı “sorunlar” hal edilmiş ancak; yabancı sermaye ilişkileri, Ortadoğu’nun sömürülmesi, Boğazlar, borçlar gibi, Birinci Dünya Savaşı sonrasında emperyalist ülkeler tarafından kurulmaya çalışılan “yeni dünya düzeni” kurgusu için önemli sorunlar emperyalistlerin neredeyse birebir olmak üzere istediği biçimde çözümlenmiş ve Türkiye Cumhuriyeti de böylece yeni dünya düzeninin de yerini almıştır. Kurguda Türkiye’ye biçilen rol, “anti sosyalist istikrar ortamı içinde” az gelişmiş bir ülke olarak kapitalist ekonomiyi ve zorunlu ilişkileri benimsemesi ve bunun sonucunda doğal olarak gelişecek bağımlılığın idamesi şeklinde özetlenebilir ki, bu tercinin sonucu gelişen bağımlılık 2002’lerin başında hâlâ devam etmektedir.

AKAR, Rıdvan, *Varlık Vergisi Tek Parti Rejiminde Azınlık Karşıtı Politika Örneği*, Belge Yayınları:138, Bilim Dizisi, 1.Baskı, İstanbul, 1992

ALP, İlker, *Misak-ı Milli, Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1.Baskı, Ankara, 1998

ARALOV, S.İ., *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları*, Çev:Hasan Ali Ediz, Birey Ve Toplum Yayınları, Belgesel Dizi:2, 2.Baskı, Ankara, 1985

ATATÜRK, Gazi, Mustafa Kemal, *Söylev Cilt:I-II*, Basıma Hazırlayan: Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Çağdaş Yayınları, 34.Baskı, İstanbul, 1999

AVCIOĞLU, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)*, Bilgi Yayınevi, Özel Dizi:5, 1.Cilt, 4.Basım, Ankara, 1969

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İkinci Adam 1884-1938* 1.cilt, Remzi Kitabevi, 4.Baskı, İstanbul, 1976

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam Mustafa Kemal 1922-1938* 3.cilt, Remzi Kitabevi, 5.Baskı, İstanbul, 1976

Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü-Türkiye'de Toplumsal Ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, Yayın No.683, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1.Baskı, Ankara, 1973

BAŞKAYA, Fikret, *Paradigmanın İflası (Resmî İdeolojinin Eleştirisine Giriş)*, Doz Yayınları, Bilim Dizisi:1, 1.Baskı, İstanbul, 1991

BAŞKAYA, Fikret, *Yediyüz-Osmanlı Beyliğinden 28 Şubata: Bir*

Devlet Geleneğinin Anatomisi, Ütopya Yayınları, Yayın No:12, 1.Baskı, Ankara, 1999

BERNAL, Martin, *Kara Atena-Eski Yunanistan Uydurmacası Nasıl İmal Edildi? 1785-1985*, Çev:Özcan Buze, Kaynak Yayınları, Yayın No:254, 1.Baskı, İstanbul, 1998

BİLSEL, Cemil, *Lozan*, Sosyal Yayınları I ve II cilt, tıpkı basım, İstanbul, 1998

BORATAV, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, Gerçek Yayınevi, Yeni Dizi:1, 1.Baskı, İstanbul, 1988

BOZKURT, Gülnihal, *Azınlık İmtiyazları Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş*, Atatürk Araştırma Merkezi, Hukuk ve Toplum 1, Ankara, 1998

BULUTOĞLU, Kenan, *100 Soruda Türkiye'de Yabancı Sermaye*, Gerçek Yayınevi, 100 Soruda Dizisi:17, 1.Baskı, İstanbul, 1970

CAN, Bilmez Bülent, *Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 95, 1.Baskı, İstanbul, 2000

CHOMSKY, Noam, *Amerikan Müdahaleciliği*, Çev:Taylan Doğan-Bariş Zeren, Aram Yayıncılık 29, 1.Baskı, İstanbul, 2001

ERBİL, Pervin, *Anadolu'ya Ağlıyordu Niobe Tüm Yönleriyle Rum Tehciri ve Tehcirin Tarihsel Kaynakları*, Sorun Yayınları Halkların Tarih ve Kültür Dizisi:11, 1.Baskı, İstanbul, 2001

ERSOY, Tolga, *Muvazaa Partileri-Bir Demokrasi Geleneği!*, Maki Yayınları, Özgür Üniversite Kitaplığı, Yayın No:30, 1.Baskı, Ankara, 2000

ERSOY, Tolga, *Türkiye Tıp Tarihi İçin Materyalist Notlar*, Sorun Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 1998

ESMER, Ahmet Şükrü, *Türk Diplomasisi (1920-1955)*, Yeni Türkiye, Nebioğlu Yayınevi, 1.Baskı, İstanbul, 1959

GAZİ MUSTAFA KEMAL, *Söylev (NUTUK)*, 2.Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, 220/2, 8.Baskı, Ankara

GÖK, Dursun, *1924 Türk Basınında Musul Meselesi, Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1.Baskı, Ankara, 1998

GÖNLÜBOL, Mehmet ve Cem SAR, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, tıpkı basım, Ankara, 1997

GRESH, Alain-VİDAL *Dominique*, *Ortadoğu Mezopotamya'dan Körfez Savaşı'na*, Çev. Hamdi Türe, Alan Yayıncılık:123, Bilim Dizisi:25, 1.Baskı, İstanbul, 1991

GÜLALP, Haldun, *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*, Yurt Yayınları No:5, 1.Baskı, Ankara, 1983

HAMİTOĞULLARI, Beşir: *İktisadi Sistemimizin Oluşmasında Lozan Andlaşmasının Etkileri*, Lozan'a 50.Yıl Armağanı, İstanbul Üniversitesi hukuk fakültesi Yayınları, Fakülteler Matbaası, 1.Baskı, İstanbul, 1978

İNÖNÜ, İsmet, *Hatıralar 2.Kitap*, Bilgi Yayınları, Özel Dizi 21/2, 1.Baskı, Ankara, 1987

İNÖNÜ, İsmet, *İstiklal Savaşı ve Lozan*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1.Baskı, Ankara, 1998

JAESCHKE, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI.Dizi Sa:12, 2.Baskı, Ankara, 1989

JAESCHKE, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi II Mudanya Mütarekesinden 1923 Sonuna Kadar*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI.Dizi 12b, 2.Baskı, Ankara, 1989

Komintern Belgelerinde Türkiye Kurtuluş Savaşı, Kaynak Yayınları, No:63, 1.Baskı, İstanbul, 1985

KARABEKİR, Kazım, *İktisat Esaslarımız -Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi-* Emre Yayınları 94, Cumhuriyet Tarihi Serisi:35, 1.Baskı, İstanbul, 2001

KABACALI, Alpay, *İzmir İktisat Kongresi*, Sosyalist Kültür Ansiklopedisi, 7.Cilt, May Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 1980

KİPAL, Ulaş-UYANIK, Özgür, *Türkiye Milli İktisat Tarihi (Devletçilik)*, Kaynak Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 2001

KÜÇÜK, Yalçın, *Aydın Üzerine Tezler-3 1830-1980*, Tekin Yayınevi, 1.Baskı, İstanbul, 1985

KÜÇÜK, Yalçın, *Planlı Kalkınma ve Türkiye*, Tekin Yayınevi, 4.Baskı, İstanbul, 1985

KÜÇÜK, Yalçın, *Türkiye Üzerine Tezler 1, 1908-1978*, Tekin Yayınevi, 3.Baskı, İstanbul, 1980

KÜÇÜK, Yalçın, *Türkiye Üzerine Tezler 2, 1908-1978*, Tekin Yayınevi, 2.Baskı, İstanbul, 1984

LENİN, V.İ., *Emperyalizm Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, Çev: Cemal Süreya, Sol Yayınları, 7.Baskı, Ankara, 1979

MARGULİES, Ronnie-YILDIZOĞLU, Ergin, *Tarımsal Değişim: 1923-1970, Geçiş Sürecinde Türkiye*, Der:İrvin Cemil Schick-Ertuğrul Ahmet Tonak, Belge Yayınları, Kuramsal Dizi, 3.Baskı, 1998

MUMCU, Ahmet, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, Ankara Üniversitesi hukuk Fakültesi Yayınları, Yayın No:352, 3.baskı, Ankara, 1974

Milletler Cemiyeti Belgelerinden Musul Kerkük Sorunu, Med Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 1991

NUR, Rıza, *Lozan Hatıraları*, Boğaziçi Yy, 4.Baskı, İstanbul, 1999

OKYAR, Osman, *Dış Ticaret ve Ecnebi Sermaye Meseleleri*, Yeni Türkiye, Nebioğlu Yayınevi, 1.Baskı, İstanbul, 1959

ORAN, Baskın, *Atatürk Milliyetçiliği-resmî İdeoloji Dışı Bir İnceleme*, Bilgi Yayınevi, 2.Baskı, Ankara, 1990

ÖKÇÜN, Gündüz, *İktisat Tarihi Yazıları*, Sermaye Piyasası Kurulu Yayın No:58, 1.Baskı, Ankara, 1997

ÖKÇÜN, Gündüz, *Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 262, 1Baskı, Ankara, 1968

ÖKÇÜN, Gündüz, *1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye*, Ankara üniversitesi Siyasal Bilgiler fakültesi Yayınları No:324, 1.Baskı, Ankara, 1971

PARLA, Reha, *Belgelerle Türkiye Cumhuriyeti'nin Uluslararası Temelleri Lozan Montrö, Türkiye'nin Komşularıyla İmzaladığı Başlıca*

Belgeler, Tezel Ofset ve Matbaacılık Ltd. Sti, Lefkoşe, 1.Baskı, 1985

RATHMANN, Lothar, *Berlin-Bağdat Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi*, Çev:Ragıp Zarakolu, Belge Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 1982

SAKAOĞLU, Necdet, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarih Sözlüğü*, İletişim Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 1985

SÖNMEZ, Mustafa, *Gelir Uçurumu Türkiye'de Gelirin Adaletsiz Bölüşümü*, Om Yayınları, Om Ekonomi-Politik, 1.Baskı, İstanbul, 2001

SÜSLÜ, Azmi, "Değerlendirme Oturumu" *Misak-ı Milli Ve Türk Dış Politikasında Musul Kerkük Ve Erbil Meselesi Sempozyumu*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1.Baskı, Ankara, 1998

ŞİMŞİR, Bilal, *Lozan Telgrafları I (1922-1923)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI.Dizi Sayı:57, 1.Baskı, Ankara, 1990

ŞİMŞİR, Bilal, *Lozan Telgrafları II (Şubat-Ağustos 1923)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI.Dizi, Sayı:57a, 1.Baskı, Ankara, 1994

T.B.M.M. *Gizli Celse Zabıtları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Cilt:3-4, 1.Baskı, Ankara, 1985

TANÖR, Bülent, *Kurtuluş Üzerine 10 Konferans (Türkiye 1918-1923) Devrim Tarihi Ders Notları*, Der Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 1995

TEKELİ, İlhan-İLKİN, Selim, *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi Serisi No:3, 1.Baskı, Ankara, 1982

TEZEL, Yahya Sezai, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Türkiye Araştırmaları 10, 3.Baskı, İstanbul, 1984

TOPRAK, Zafer, *Milli İktisat- Milli Burjuvazi Türkiye'de Ekonomi ve Toplum*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Türkiye Araştırmaları 14, 1.Baskı, İstanbul, 1995

Treaty of Peace with Turkey Signed at Lausanne July 24, 1923, Trhe

Treaties of Peace 1919-1923, Vol II, Carnegie Endowment for International Peace, New York, 1924, file://A:/lausanne.htm

TUĞLACI, Pars, *Okyanus Ansiklopedik Sözlük*. Pars Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 1972

TUNÇAY, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908-1925) Belgeler*, BDS Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 1991

TUNÇAY, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908-1925) 1*, BDS Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 1991

TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi II Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*, Bilgi Yayınları Özel Dizi:28/2, 1.Baskı, Ankara, 1992

TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi III Yeni Türkiye'nin Oluşumu (Birinci Bölüm) (1923-1938)*, Bilgi Yayınları Özel Dizi:28/3, 1.Baskı, Ankara, 1995

Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1.Baskı, Ankara, 1973

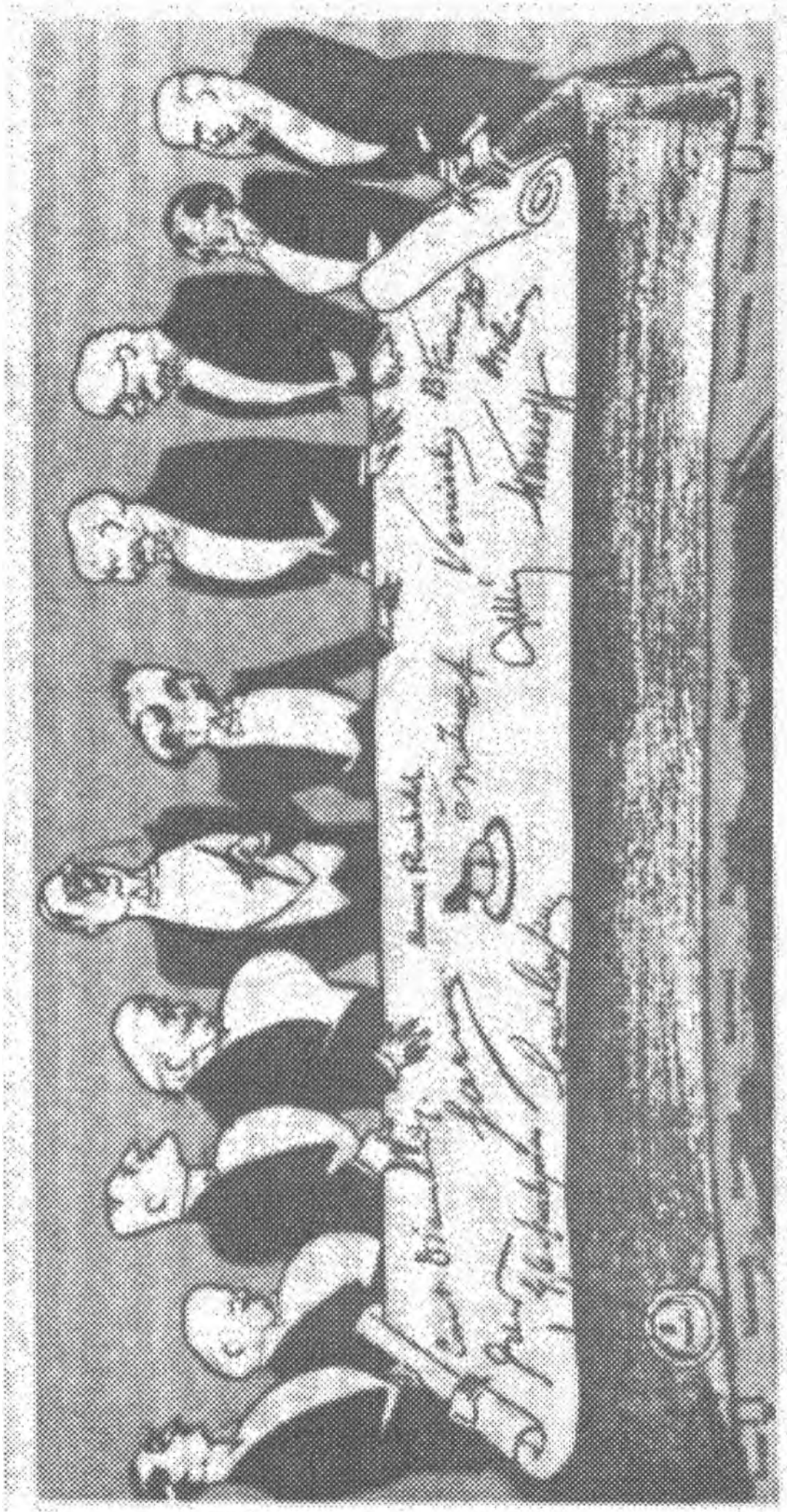
YALÇIN, Semih, *Misak-ı Milli ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi, Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1.Baskı, Ankara 1998

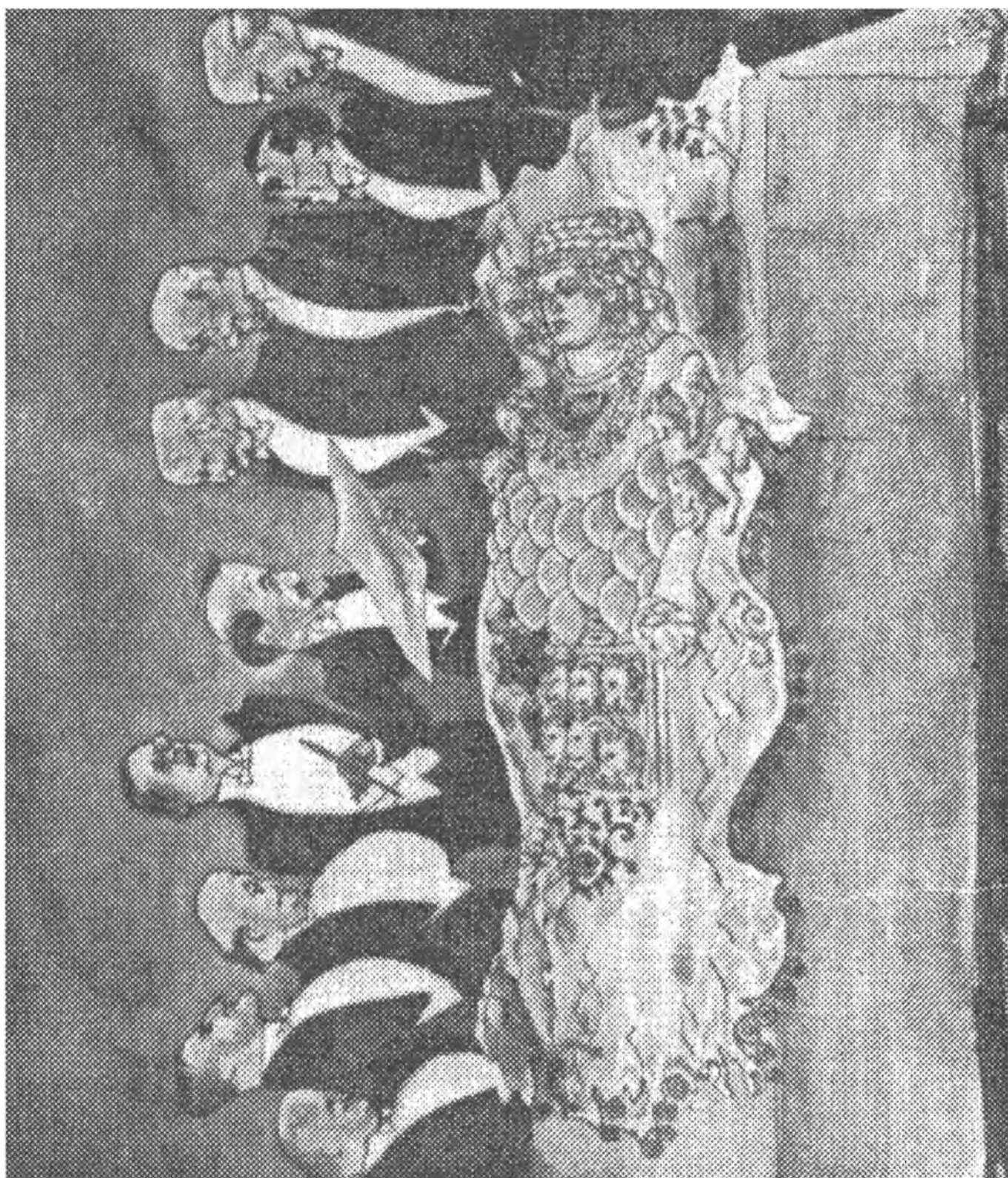
YERASİMOS, Stefanos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye Bizans'tan 1971'e*, Gözlem Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 1980

YERASİMOS, Stefanos, *Tek Parti Dönemi*, Geçiş Sürecinde Türkiye, Der.İrvin Cemil Schick-Ertuğrul Ahmet Tonak, Belge Yayınları Kuramsal Dizi, 3.Baskı, İstanbul, 1998

YERASİMOS, Stefanos, *Türk-Sovyet İlişkileri Ekim Devriminden "Milli Mücadele" ye*, Gözlem Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 1979

YÜCEKÖK, Ahmet, *100 Soruda Türk Devrim Tarihi*, Gerçek Yayınevi, 100 Soruda Dizisi:52, 1.Baskı, İstanbul, 1984

HARRY K. WELLS

EMPERYALİZMİN FELSEFESİ PRAGMATİZM

İNGİLİZCE METİNİN TÜRKÇESİNE ÖZGÜN ÇEVİRİSİ

ANAYAYINCI VE DİL POLİTİKASI

YAYINLAMA YERİ: İSTANBUL

 Sorun Yayınları

2. BASKI

“Komünsüz Komünarlara” HAYAT BİLGİSİ

Tolga Ersoy

 Sorun Yayınları

Halkların Tarih-Kültür Dizisi:

- 1. GÜRCÜSTAN TARİHİ *N.Berdzenişvili-Ş. Canaşia* 308 s. **2. Baskı** 13.000.000
- 2. TRABZON'DAN ABHAZYA'YA DOĞU KARADENİZ HALKLARI'NIN TARİH VE KÜLTÜRLERİ (*Anonim*) 176 s. 7.500.000
- 3. Bilim Tarih ve Metodoloji - KÜRT TARİH YAZIMI - POLEMİKLER ve ÇATIŞAN SAPMA EĞİLİMLER *Medenî Ayhan* 192 s. **2. Baskı** 8.000.000
- 4. HALKLARIN MELODRAMİ - ÜÇ KADIN BİR DENİZ *Tolga Ersoy* 96 s. 4.000.000
- 5. Dil - Tarih - Kültür - Gelenekleriyle LAZLAR *Ali İhsan Aksamaz* 272 s. 11.500.000
- 6. ÇEÇEN - İNGUŞYA HALKIYLA RUSYA ARASINDAKİ İLİŞKİLER *Yavus Ahmadov* 152 s. 6.500.000
- 7. BİRLİKTE OLDUĞUMUZ HALKLAR KELDANI-ASSURİ-SÜRYANI-ERMENİ *İrfan Işık (Welatê Torî)* 120 s. **3. Baskı** 5.000.000
- 8. ÜNLÜ KÜRT BİLGİN VE BİRİNCİ KUŞAK AYDINLAR *Mehmet Kemal Işık (Torî)* 192 s. (**Beraat Etti**) 8.000.000
- 9. TARİHSELDEN GÜNCELE KÜRT GERÇEĞİ *Mehmet Kemal Işık (Torî)* 192 s. 8.000.000
- 10. KUZEY KAFKASYA MITOLOJİSİ-NARTLARDAN BERİ *Nuray Gök Aksamaz* 208 s. 9.000.000
- 11. ANADOLU'YA AĞLIYORDU NİOBE TÜM YÖNLERİYLE RUM TEHCİRİ VE TEHCİRİN TARİHSEL KAYNAKLARI *Pervin Erbil* 208 s. 9.000.000
- 12. EKİMİN YETİŞTİRDİKLERİ, ÇEÇEN EDEBİYATI *Moxhmad Sulayev* 112 s. 5.000.000
- 13. DOĞU KARADENİZ'DE RESMÎ İDEOLOJİLER KUŞATMASI, *Ali İhsan Aksamaz*, 152 s. 6.500.000

Emperyalizmin Gizli Örgütleri Dizisi :

- GLADIO : NATO'NUN GİZLİ TERÖR ÖRGÜTÜ *Jens Mecklenburg* 152 s. **2. Baskı** 6.500.000
- General Reinhard GEHLEN : CIA BAĞLANTISI *Mary Ellen Reese* 272 s. 12.000.000
- MEHMET EYMÜR ZİVERBEY'DEN SUSURLUK'A BİR MIT'ÇİNİN PORTRESİ *Talat Turhan-Orhan Gökdemir* 312 s. **9. Baskı** 14.000.000
- ÇARMIHTAKİ ÜLKÜCÜ - TANIK VE BELGELERİYLE AĞCA İPEKÇİ'Yİ NEDEN ÖLDÜRDÜ? *Tamaşa Dural* 240 s. **5. Baskı** 10.000.000
- 27 MAYIS 1960'TAN 28 ŞUBAT 1997'YE... DEVRİMCİ BİR KURMAY SUBAY'IN ETKİNLİKLERİ *Talat Turhan*, 432 s. 18.000.000
- GİZLİ ORDULAR - CIA *Halid Özkul*, 376 s. **2. Baskı** 16.000.000

Sorun - Broşür Dizisi:

- 4. GELENEKTEN GELECEĞE 15/16 HAZİRAN
Sırrı Öztürk, 80 s. (**Beraat Ettii**) 3.500.000
- 6. DURUM - KUŞATMA-SATAŞMA-ELEŞTİRİ ÜSTÜNE POLEMİKLER
Ali Özdoğu-Sırrı Öztürk, 112 s. 4.500.000
- 7. HANGİ "HUKUK"? Ali Özdoğu-Sırrı Öztürk, 112 s. 4.500.000
- 8. "İLERİCİ-GERİCİ" KAVGASINDA HANGİ "RESTORASYON"?
HANGİ "KOMÜNİST PARTİ"? Sırrı Öztürk, 80 s. 3.500.000
- 9. HANGİ "BİRLİK"? PARTİLEŞME MÜCADELESİNİN
NERESİNDEYİZ? KOMÜNİSTLERİN BİRLİĞİ Sırrı Öztürk, 96 s. 4.000.000
- 10. SEÇİMLERDE SOLUN İKİ TAKTİĞİ
Orhan Gökdemir - Sırrı Öztürk, 72 s. 3.000.000
- 11. TARİHSELDEN GÜNCELE BAĞIMSIZ SINIF TAVRI
Sırrı Öztürk, 128 s. 5.500.000
- 12. DEVRİMCİ SİYASİ TERBİYE-DİPLOMASİ- AHLAK
Sırrı Öztürk, 192 s. 8.000.000
- 13. MARKSİST SOL YIĞINAĞI NEREYE YAPMALI?
Sırrı Öztürk, 128 s. 5.500.000

Edebiyat - Sanat - Estetik Dizisi:

- POLİTİKA-SANAT-ESTETİK YOLUNDA 'EMEĞİN RESSAMI' Avni Memedoğlu
Hazırlayan: Sırrı Öztürk 352 s. 1. Hamur - B. Boy - Kuşe Resimli 24.000.000
- YOL'A DURDU ÖYKÜLER Dr. Tolga Ersoy 80 s. Öykü 3.500.000
- DÖNENCE AĞITLARI Dr. Tolga Ersoy 112 s. Öykü 4.500.000
- KURŞUNA DİZİLENLERDEN MEKTUPLAR
J.Duclos'un Önsözüyle 112 s. **2. Baskı** 4.500.000
- GERÇEĞİN SEVDA TUTANAĞI 1. Hmr. Kemal Kök 96 s. Şiir 4.000.000
- SU SESİNE VURGUN MEKÂNSIZ KUŞLAR 1.Hmr. Hüseyin Çetinkaya 96 s. Şiir 4.000.000
- KAYIP/BEN SUVEYDİYE'YİM MAZGALDA TUTUKLU ELLERİM
1.Hmr. Doğan Dönmez 80 s. Şiir **2. Baskı** 4.000.000
- CUMARTESİ ARANIŞLARI 1. Hmr. İsmail Hardal 96 s. Şiir 4.000.000
- OĞULLAR VE AYÇİÇEKLERİ 1. Hmr. Ertan Taşdelen 64 s. Şiir 4.000.000

Sırrı Öztürk'ün Kitapları:

- İŞÇİ SINIFI-SENDİKALAR VE 15-16 HAZİRAN
Olaylar - Nedenleri - Davalar - Belgeler - Anılar - Yorumlar
B.Boy 568 s. **2. Baskı** 26.000.000
- 15/16 HAZİRAN - DİRENİŞİN ANILARI 136 s. **2. Baskı** 6.000.000
- GECİKMiŞ BİR HESAPLAŞMA - 1940-1945 Yugoslavya-
12 Mart 1971-12 Eylül 1980 Türkiye 192 s. 8.000.000
- 12 MART 1971'DEN PORTELER C. I 416 s. **6. Baskı** 18.000.000
- 12 MART 1971'DEN PORTELER C. II 288 s. **4. Baskı** 12.000.000
- 12 MART 1971'DEN PORTELER C. III 432 s. **2. Baskı** 18.000.000
- "TERÖRİST"İN GÜNLÜĞÜ 208 s. 9.000.000

Bilimsel İnceleme-Araştırma Dizisi (Telif):

- İŞÇİLER İÇİN TEMEL HUKUK BİLGİLERİ Av. Zeki Öçal 264 s.	11.000.000
- İŞYERİ SENDİKA TEMSİLCİLİĞİ ATANMASI - GÖREVLERİ - GÜVENCESİ Av. Zeki Öçal 104 s.	4.500.000
- SOSYAL DEVLETİN ÇÖKÜŞÜ VE SAĞLIĞIN EKONOMİ POLİTİĞİ İlker Belek 368 s. 2. Baskı	16.000.000
- "KOMÜNSÜZ KOMÜNARLARA" HAYAT BİLGİSİ Tolga Ersoy 112 s.	5.000.000
- LOZAN -BİR ANTIEMPERYALİZM MASALI NASIL YAZILDI? Tolga Ersoy 224 s. 2. Baskı	11.000.000
- SAVAŞIN ŞAİRİN KİMLİĞİN SORGULANIŞI Nuray Gök Aksamaz-İsmail Hardal-Kemal Kök- Sabri Kuşkonmaz-Eşref Yılmaz 112 s.	5.000.000
- MARKSİZME GİRİŞ-TEMEL KAVRAMLAR Ali Engin Yurtsever 144 s.	6.000.000
- ESTETİĞE GİRİŞ / FELSEFE - ETİK - MANTIK - ESTETİK Eyyüp Demir 192 s.	8.000.000
- FELSEFİ DÜŞÜNCENİN KISA TARİHİ, Bayram Kaya 448 s.	18.000.000
- SANAYİ DEVRİMİNDEN KÜRESELLEŞMEYE DARBEDEN AK PARTİYE SAĞLIĞIN ÖYKÜSÜ Dr. Ata Soyer 408 s.	17.000.000
- KAPİTALİZM İN DÜĞÜMLERİ Coşkun Adalı 144 s.	6.000.000
- EMPERYALİZMİN ORTADOĞUYA MÜDAHALESİ Coşkun Adalı 192 s.	8.000.000
- SİNOP'UN HANI "SİNOP HAPİSHANESİNİN TARİHİ VE EDEBİYATTAKİ YERİ" Tolga Ersoy 112 s.	5.000.000
- TÜRKİYE TIP TARİHİ İÇİN MATERYALİST NOTLAR Tolga Ersoy, 128 s. (Beraat Etti)	6.000.000
- İATOKRASİ - TIP VE KÜLTÜR Dr. Tolga Ersoy 96 s.	4.000.000
- "POSTKAPİTALİST" PARADİGMALAR İlker Belek 272 s. 2. Baskı	12.000.000
- SINIF SAĞLIK EŞİTSİZLİK İlker Belek 176 s.	7.000.000
- SINIFSIZ TOPLUM YOLUNDA TÜRKİYE İÇİN SAĞLIK TEZİ Dr. İ. Belek-Dr. E. Nalçacı-Dr. H. Onuroğulları.- Dr. F.Ardıç 144 s. 2. Baskı	6.000.000
- ACİL HASTALARDA TEŞHİS TEDAVİ UYGULAMASI REÇETE Dr. Şükrü Güvenç, 192 s.	8.000.000
- DİSK'İN "ÖREN TEZLERİ"VE SOSYALİST TAVİR (Anonim) 192 s.	8.000.000

Reprodüksiyonlar-Posterler:

- Karl Marx- Friedrich Engels- V.İ. Lenin S/B (25x35 cm) (Beheri)	700.000
- Avni Memedoğlu Dağdakiler S/B (25x35 cm)	700.000
- Avni Memedoğlu (18x25 cm) 8 adet renkli (zarflı)	6.000.000
- Avni Memedoğlu (18x25 cm) 1 adet renkli (zarflı)	700.000

Bilimsel İnceleme - Araştırma Dizisi (Tercüme):

- KARL MARX - BİYOGRAFI **2. Baskı** *Bilimler Akademisi*
608 s. B.Boy - Kuşe Resimli - Bez Ciltli (Şömisizli) 35.000.000
- FRIEDRICH ENGELS - BİYOGRAFI *Bilimler Akademisi*
472 s. B.Boy - Kuşe Resimli - Bez Ciltli (Şömisizli) 30.000.000
- V.İ. LENİN - BİYOGRAFI *Bilimler Akademisi*
532 s. B. Boy+48 s. - Kuşe S/B - renkli resimli - Bez ciltli (Şömisizli) 35.000.000
- MARKSİST-LENİNİST PARTİNİN TEMEL EĞİTİM DERSLERİ
F. Engels Enstitüsü B.Boy Renkli Grafik-Resimli 488 s. **2. Baskı** 26.000.000
- SENDİKALAR ÜZERİNE *V. İ. Lenin* 512 s. 20.000.000
- BİRİNCİ ENTERNASYONAL *Jacques Duclos* 264s. **2. Baskı** 11.000.000
- MARX'IN SOSYOLOJİSİ *Henri Lefebvre* 176 s. **3. Baskı** 7.500.000
- KADIN VE MARKSİZM *K. Marx-F. Engels-V.İ. Lenin* 224 s. **8. Baskı** 9.500.000
- MARKSİZM VE PSİKOANALİZ *V.İ. Dobrenkov* 152 s. **3. Baskı** 6.500.000
- Ailede ve Okulda ÇOCUK EĞİTİMİ *Anton S. Makarenko* 128 s. **4. Baskı** 5.500.000
- ANA-BABALARIN KİTABI *Anton S. Makarenko* 320 s. **4. Baskı** 13.500.000
- MAKARENKO-Eğitbilimsel Görüşleri- Yaşam Öyküsü-Anı ve Notları 144 s. 6.000.000
- EĞİTİM ÜZERİNE *V. Suhomlinski* 208 s. **3. Baskı** 9.000.000
- LENİN VE EĞİTİM *Fyodor Korolyov* 408 s. (**Beraat Etti**) 17.000.000
- DEVRİMCİ EĞİTİM DEVRİMCİ AHLAK *M.İ. Kalinin* 232 s. **3. Baskı** 10.000.000
- KALİNİN Devrimci İşçi- Parti'nin Oğlu - İşçi Başkan
A. Dementyenev - A. Pyanov 152 s. **2. Baskı** 6.500.000
- EMPERYALİZMİN FELSEFESİ PRAGMATİZM
Harry K. Wells 256 s. **2. Baskı** 11.000.000
- İŞOKULU - EĞİTİM SORUNLARININ ÇÖZÜM YÖNTEMİ
OLARAK MARKSİZM *P. P. Bolonski* 128 s. **2. Baskı** 5.500.000
- SOSYALİZM VE HÜMANİZM *S. İ. Popov* 208 s. **2. Baskı** 9.000.000

Dergi ve Ciltleri:

- SORUN Birlikte Sosyalist Dergi Ciltleri I-II-III (Her Cildi) 25.000.000
- SORUN POLEMİK Marksist İnceleme-Araştırma Dergisi (Her Sayısı) 4.000.000

* Banka Hesap No: T. İş Bankası İstanbul - Çağaloğlu Şubesi 325835

* Posta Çeki Hesap No: 098213

* Büro'dan Parekende satış % 25 indirimli

* Dağıtıma % 40 indirimli, 3 ay vadeli, Kargo, posta giderleri eklenerek gönderilir.

* Kitaplarımız: İnternet'te:

www.kitapyurdu.com - www.ideefixe.com - www.abonet.net - www.weblebi.com

www.elektronikticaret.gen.tr - www.yenisayfa.com

adresinden satın alınabilir.

Fiyatlara KDV Dahildir: 1 MAYIS 2004

4 Sorun Yayınları

Çatalçeşme Sk. No: 46 K/3-6 Çağaloğlu -İstanbul-34110

Telefon: (0 212) 511 08 29 Fax: (0 212) 519 05 60

e.posta: sorunyay@hotmail.com

Öncesi ve sonrasıyla Lozan Anlaşması sürecinin ele alındığı ve bu sürecin kısa bir öyküsünün anlatıldığı “Lozan; Bir Antiemperyalizm Masalı Nasıl Yazıldı?” başlıklı bu çalışmada, resmî tarihte yazılanın ya da iddia edilenin aksine, Lozan Anlaşması’nın, yeni konjonktürde emperyalist bir ilişkinin onanması anlamına geldiği gösterilmeye çalışılmıştır. Çalışmada temel kurguyu ve tezi “antikapitalizmle antiemperyalizmin birbirinden ayrılmazlığı” oluşturmaktadır. -ya da antikapitalist olmadan antiemperyalist olunamayacağı- Çok genel bir söylemle bugün Türkiye’nin içine düştüğü trajik durumum ve “ulusal solun” içinde bulunduğu komik durumun nedenselliği de bu bağlamda ele alınmış olmaktadır.

Gerçekten de Lozan Anlaşması’na, öncesi, özellikle de sonrasında ve izleyen on yıllar boyunca yarattığı etkiler göz önüne alınarak bakıldığında onun emperyalist vurgusu açığa çıkmaktadır. Dışa bağımlı ve “hasta” sömürge Osmanlı Devleti’nin yerini alan “yeni” Türkiye Cumhuriyeti sadece eskinin birçok kurumunu alarak devam ettirmekle kalmamış Osmanlı’dan kalan zorunlu ilişkileri de koruma yolunda adımlar atmıştır. Söz ettiğimiz ilişkinin kurgusu bağımlılık ilişkilerinin yeniden ve yeni adlarla düzenlenmesi şeklinde oluşturulmuştur. Bu en baştan “yeni” olma iddiası ile çelişen bir durumdur. Bu ilişkilerin benzer şekilde devamına verilecek en başat örnek, Düyun-ı Umumiye sorumluluğunun yeni devlet tarafından üstlenilmesidir. Bu Lozan’dan önce başlayan, Chester gibi çarpıcı bir örnekle devam eden, İzmir İktisat Kongresi ile fiilî bir özellik kazanan arayışın taçlandırılmasıdır. Tahkim ve AB ise bu sürecin zorunlu devamından başka bir şey değildir. Tüm vurgu ve çaba yeni devletin, kapitalist ilişkileri ve bu ilişkilerin sonucunda zorunlu olarak gelişecek bağımlılığı kabul ettiğine ve bu kabulün de batılı kapitalist devletler tarafından onanmasına yöneliktir. Açık bir biat talebi ve bu talebin arkasından biat edilen “efendinin” bu öneriyi kabul etmesidir söz konusu olan. Lozan bu sürecin adıdır aynı zamanda.

ISBN 975-431-123-4

9 789754 311235